اڄ جـــــــي سـنـــــــڌ

هڪ مطالعو

مصنف:
رڪ سنڌي

ساٿيهه اشاعت گهر حيدرآباد

ڪتاب جو نالو: اڄ جي سنڌ، هڪ مطالعو

مصنف: رک سنڌي

ڇپائيندڙ: ساٿيهه اشاعت گهر، حيدرآباد، سنڌ

ڇاپو: ڊسمبر 2005ع

Book: Aaj ji Sindh, Hiku mutalio

Author: Ruk Sindhi

Publisher: Saneeh Ishait Ghar, Hyderabad Sindh

Printer: Lahoot Art Printers, Hyderabad Sindh

First Edition: December, 2005

مهاڳ

سنڌ کي گذريل ڪن ڏهاڪن کان ڪينسر جهڙو هڪ خطرناڪ مرض اندران ئي اندران ڪائي ڪوکلو ڪري رهيو آهي. ڪوبه ان مرض جي دوا ڳولڻ ۽ ان کي ناس ڪرڻ لاءِ سنجيده ڪونهي. اهو خطرناڪ مرض هتي ڏينهون ڏينهن وڌندڙ بنياد پرستي ۽ فرقيواريت آهي. جيڪا آهستي آهستي اسان جي الڳ قومي وجود، وطن، ٻولي، تاريخي روايتن ۽ ثقافتي قدرن کي نهوڙي ناس ڪري رهي آهي. اسان جو نوجوان نسل، جيڪو تاريخي تسلسل ۽ ارتقا جي اصولن موجب وڏيڪ باشعور، عالمي امن جو پرچارڪ، مذهبي رواداري ۽ سهپ جو مجسمو بڻجڻ کپي ها، سو مدي خارج ۽ دقيانوسي روايتن، مذهبي ۽ فرقيوار جنون جي ور چڙهندو پيو وڃي. منهنجي هن ڪتاب “اڄ جي سنڌ، هڪ مطالعو” جي مختلف مقالن ۽ مضمونن ۾ سنڌ ۾ وڌندڙ بنياد پرستي جي سببن تي تفصيلي بحث ٿيل آهي.

هن ڪتاب “اڄ جي سنڌ، هڪ مطالعو” ۾ اها ڳالهه ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي ته پاڪستان ٺهڻ کان وٺي اڄ تائين دهشتگردي، مذهبي انتها پسندي ۽ جنونيت سنڌ جي ڪک مان جنم نه ورتو آهي. سنڌ جا حقيقي وارث تارچر سيلن جا خالق نه رهيا آهن، هنن مائرن ۽ ڀينرن کي پنهنجن پيارن جا لاش ٻورين ۾ بند ڪري تحفي طور نه ڏنا آهن. خانگي لشڪر ۽ مجاهدن جا ٽولا سنڌ جي سرزمين مان ڦٽي نه نڪتا آهن، پر پنجاب جون مخصوص آباديون انهن جي نرسري رهيون آهن. اڄ به جنگي جنونين جا اڏا پنجاب جي شهرن ۾ موجود آهن.

سنڌ جي ماڻهن هميشه جنگي ٽولن ۽ دهشتگرد

گــروپن جي ســرواٽي ۾ واڌ ويجهــه جي مخــالفت
ڪـئي هـئي، جنهن وقت موجـود حڪمـران اڳـوٽي
سوويت يـونين جي افغانسـتان ۾ موجـودگي خلاف
”عظيم جهاد“ ۾ مصروف هئا. ان وقت به سنڌ جي
ماڻهن حڪمرانن جي ان سوچ کي غلط ۾ عوام لاءِ
هاڃيڪـار قـرار ڏئي، ان جي مخـالفت ڪـئي هـئي.
سنڌ جي عـوام مـذهب جي نـانءُ تي عـوام منجهـه
وڇوٽيون پيـدا ڪـرڻ واري عمـل کي انسـانذات لاءِ
زهر قاتل قـرار ڏنـو هـو. پـر حڪمـرانن جي عـوام
دشــمن پاليســين نــه فقــط ســڄي ملڪ کي بنيـاد
پرسـتي جي ور چـاڙهي ڇـڏيو پـر سـنڌ بـه ان جي
لــپيٽ ۾ اچي وئي. ٻين صــوبن مــان آبــادي جي بي
حساب لڏپلاڻ سنڌ ۾ بنيـاد پرسـتي جي واڌ ويجهـه
جو سبب بڻي.

هن ڪتــاب ۾ ســنڌ ۾ رهنــدڙ اردو ڳالهائينــدڙ
دانشور طبقي جي سنڌ دشـمن عملن ۾ سـوچ کي
دليلن سان رد ڪرڻ جي ڪوشش ڪـئي وئي آهي.
خاص ڪري هڪ اردو دانشور شـڪيل احمـد ضـياءُ
جي ڪتاب “سندهه کا مقدمه” جي جواب ۾ لکيل
مقالي ۾ اها ڳالهه ثابت ڪرڻ جي ڪوشـش ڪـئي
وئي آهي ته اردو ڳالهائيندڙ ٽولو پاڪستان ٺهڻ جي
صـورت ۾ هـتي مسـلم قـوميت جي سـهاري هيٺ
اچي، هتـان جي اصـل قـومن جي ٻـولي، ڪلچـر ۾
اقتصادي وسيلن تي قابض بنجي ويو. ان ڪـري هن
پنهنجي ان قبضي ۾ قـرلت کي جـائز قـرار ڏيڻ لاءِ
دنيا جي مڃڙني تسـليم ڪيـل اصـولن ۾ نظـرين کي
پٺي پاڇو اڇلائي، اهـڙا نظريـا ۾ تخيـل گهـڙي ورتـا،
جيڪي سندن ناجائز قبضـي جـو بچـاءُ ڪـن پيـا. هن
مقــالي ۾ اردودان طبقي جي “ مســلم تهــذيب”
واري تصـور کي رد ڪنـدي اهـا ڳالهـه دليلن سـان
رکي وئي آهي ته مسلم يا هندو نالي ڪابـه تهـذيب
نه ٿيندي آهي پر قومون پنهنجي جاگرافيــائي وطنن
انــدر هزارهــا ســالن جي جدوجهــد جي نــتيجي ۾

تهذيبن جي تشڪيل ڪنديون آهن. ان تشڪيلي دؤر ۾ انهن قومن جا مذهبي نظريا ۽ فڪر تبـديل ٿينـدا رهنـدا آهن.پاڪسـتان ۾ رهنـدڙ هـر اردو ليکڪ پـوءِ چاهي اهو ٿيٺ رجعت پسند هجي يا ترقي پسـنديءَ جي ويس ۾ ويڙهيـل جديـد رجعت پسـند هجي، ان جي هتــان جي قــومن، انهن جي قــومي ٻــولين ۽ تهذيبن ڏانهن اهڙو ئي اڻ وڻندڙ ۽ منافقت تي ٻـڌل رويو رهندو آيو آهي.

جــڏهن سـنڌ ۾ ايم آر ڊي جي پليٽ فـارم تـان جمهوري جدوجهد شروع ٿي هئي ته ٻين صوبن جي ڪيـترن دانشـورن، اسـتادن، وڪيلن ۽ سياسـتدانن ڪي سـنڌ جي حـالتن جي اپيـاس ڪـرڻ جـو شـوق جاڳيو. ڪي ان لاءِ آيـا تـه ڪـٿي سـندن مفـادن کي نقصان رسڻ جو انديشو ته نه آهي، يا ڪٿي مظلوم صوبن (قومن) جي عوام جي طاقت ايتري وڌي تـه نه وئي آهي، جو ان تي ضابطو رکي نه سـگهجي ۽ پوءِ هميشه لاءِ سندن پرماريت تي ٻڌل نظام تباهــه ۽ بربــاد ٿي وڃي. ان ئي سلســلي ۾ هڪ پنجــابي دانشور محمود مرزا سنڌ جـو دورو ڪـري "پنجـاب ڪا مقدمه" نالي هڪ ڪتاب شايع ڪيـو. جنهن جي جــواب ۾ مــون "اڄ جي سـنڌ، هڪ مطــالعو" جي عنوان هيٺ هڪ تفصـيلي مقـالو لکي ڪيس جـواب ڏيڻ جي ڪوشــش ڪـئي. جيڪــو هن ڪتـاب جي مکيـه مقـالن ۾ شـامل آهي. محمـود مـرزا پنهنجي ڪتاب ۾ سنڌين کي هڪ قـوم ڪـوٺڻ بـدران، هڪ تمام ننڍڙي لساني قوميت قرار ڏيڻ جي ڪوشــش ڪئي. ڪيس سندس ان موقف جو جواب ڏيندي اها ڳالهه ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ته سنڌي قــوم کي پنهنجــو علحــده جاگرافيــائي وطن آهي، جيڪــو ڪنهن فـرد يـا نظـرئي جي مرضـي خلاف قدرت جي قانون ۽ ارتقا جي اصولن تحت وجـود ۾ آيـو آهي. ان جـون جاگرافيـائي سـرحدون قـدرتي طرح نروار ٿيل آهن. جيڪي ان حالت ۾ صدين کان

رهنديون پيون اچن. ٻيو ته سنڌي قوم کي پنهنجي
جدا ترقي يافته زبان آهي. جيڪا هزارين سال
پراڻي هجڻ سان گڏ وڏي علمي ادبي سرمائي
سان مالامال آهي. سنڌي قوم کي پنهنجي هزارين
سالن جي تاريخ آهي. ۽ اها چند قبيلن يا نسلن جي
ڇڙواڳ گروهه جو نالو نه آهي. پر ان جي ارتقا ۽
واڌاري ۾ هزارين سالن جي تاريخ جو هٿ آهي.
هتي مختلف قبيلا، انساني گروهه، نسلي گروهه ۽
ذاتيون هڪ ٻئي ۾ ڳنڍجنديون ۽ هن قوم کي
تشڪيل ڏينديون رهيون آهن. جن گڏجي هتي
پنهنجي دفاع جون جنگيون لڙيون آهن. محمود مرزا
پاڪستان جي سياسي گهوٽالي جا جيڪي حل پيش
ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، انهن کي به رد ڪندي
سنڌي قوم جو اهو موقف پيش ڪرڻ جي
ڪوشش ڪئي وئي آهي ته پاڪستان جو سياسي
گهوٽالو فقط تڏهن حل ٿي سگهي ٿو، جڏهن
پاڪستان ۾ چئن قومن جي جداگانه قومي وجودن
کي تسليم ڪري، پاڪستان کي هڪ گهڻ قومي
ملڪ مڃيندي، چئني قومن جي وطنن (صوبن) کي
آزاد ۽ خودمختيار رياستن جو درجو ڏنو وڃي.
پارلياماني طرز حڪومت جي مطابق پاڪستان جو
هڪ اهڙو وفاق قائم ڪيو وڃي، جنهن ۾ بالغ راءِ
دهيءَ جي اصول تي سڌو سنئون چونڊيل قانون
ساز اسيمبليءَ کي مڪمل بالادستي حاصل هجي ۽
وفاقي قانون ساز اسيمبليءَ ۾ مڙني قومن کي
هڪ جيتري نمائندگي ڏني وڃي. وفاقي حڪومت
صرف ٽي کاتا دفاع، پرڏيهي معاملا ۽ ڪرنسي پاڻ
وٽ رکي. جنهن جي انتظاميه ۾ چئني قومن جي
هڪ جيتري نمائندگي هجي. صوبن جي وچ ۾
سرمائي جي آزادانه منتقليءَ تي بندش وڌي وڃي
۽ وفاقي يونٽن کي پنهنجو الڳ بئنڪ سرمايو
محفوظ ڪرڻ جو حق هجي ۽ سندن لاءِ الڳ بئنڪ،
بجيٽ ۽ مالياتي نظام هجي. ٽيڪسن جي نفاذ ۾

وصوليءَ جو اختيار وفاقي يونٽن وٽ هجڻ گهرجي ۽ وفاق کي خرچ پکي لاءِ يونٽ هڪ جيترو ٽيڪس ادا ڪن. اهڙي طرح وفاق طرفان ملندڙ گرانٽون يا پيون امدادون هڪ جيتري تناسب سان يونٽن ۾ ورهايون وڃن. وفاقي يونٽن کي پنهنجي نيم فوجي تنظيم (مليشيا) رکڻ جو اختيار هجي. جنهن جي انتظامي ڪمن ۾ وفاقي يونٽ آزاد ۽ خودمختيار هجن. چئني قومن جي ٻولين کي قومي ٻولين جو درجو ڏنو وڃي ۽ هر ٻوليءَ کي پنهنجي واسطيدار يونٽ اندر سرڪاري توڙي خانگي لکپڙهه جي ڪمن ۾ استعمال ۾ آندو وڃي.

“اڄ جي سنڌ، هڪ مطالعو” ڪتاب ۾ صوبن وچ ۾ ناڻي ورڇ جي ايوارڊ بابت به سنڌ جو موقف چٽي نموني پيش ڪيو ويو آهي. جنهن موجب قومي مالياتي ڪميشن آڏو اهو موقف رکڻ جي گهر ڪئي وئي آهي ته سنڌ جي معدني وسيلن جي مالڪي تي سنڌ جو حق تسليم ڪيو وڃي. نه صرف تيل، گئس، ڪوئلي ۽ بندر جي ڪمائي تي سنڌ جو حق تسليم ڪرائڻ جي ضرورت آهي، پر وفاق کي اهو به ٻڌائڻو آهي ته انهن ذريعن مان پئدا ٿيندڙ ملازمتن تي سنڌي ماڻهن جو حق آهي. ان سان گڏ سنڌ ۾ ٻاهريان ماڻهو جيڪي به صنعتون قائم ڪري چڪا آهن، تن تي سنڌ حڪومت کي رائلٽي ڏياري وڃي. انهن ڪارخانن ۾ سنڌي ملازم ۽ مزدور 80 سيڪڙو رکائڻ لاءِ قانون جوڙيو ۽ ان تي عمل ڪرايو وڃي. ڇاڪاڻ ته مالي خود مختياري حاصل ڪرڻ ۽ پنهنجي محتاجيءَ واري حالت مان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ کان سواءِ سنڌ جي صحيح خدمت ڪري نه ٿي سگهجي.

هن ڪتاب ۾ سنڌ ۾ انساني حقن جي ڀڃڪڙين تي به تفصيلي بحث ٿيل آهي. “سنڌ: رياستي ۽ غير رياستي تشدد جو شڪار” جي عنوان هيٺ تفصيلي مضمون ۾ ٻڌائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي

آهي ته سنڌ ۾رياستي ادارن طرفان عوام کي وڏي پئماني تي تشدد جو نشانو بڻايو پيو وڃي. رياستي ادارا بنيادي انساني حقن جون ڌڄيون اُڏائي رهيا آهن. سنڌ ۾ حڪومتي قدمن جي مخالفت ڪندڙ ۽ سندن قانونن جي مزاحمت ڪندڙ سياسي اڳواڻن ۽ ڪارڪنن کي جيلن ۾ تشدد گهرن ۾ واڙي، انهن مٿان سرڪاري ايجنسين ذريعي وحشياڻو تشدد ڪرايو پيو وڃي. سنڌ اندر ٿاڻا، جيل ۾ پيا عقوبت خانا قانون جي حڪمرانيءَ لاءِ آواز اُٿاريندڙ ماڻهن سان سٿيا پيا وڃن.

پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ سنڌ جي زمين تي قبضي بابت بحث ڪري ان کي سنڌ جي قومي وجود خلاف سازش قرار ڏنو ويو آهي. "سنڌ جي زمين تي قبضي جي هيڇ" واري باب ۾ سنڌ جي زمين تي رياستي ادارن ذريعي ٿيل قبضن جي داستان کي بحث هيٺ آندو ويو آهي. ساڳي طرح ڪالا باغ ڊيم کي رد ڪرڻ بابت سنڌ جو موقف چٽي نموني رکڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. اها ڳالهه ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي ته ننڍن صوبن خلاف جيڪي به فيصلا ڪيا پيا وڃن، ان کي ملڪي مفادن جو نالو ڏنو پيو وڃي ۽ عوام کي ملڪي استحڪام جا واسطا وڌا پيا وڃن. ننڍن صوبن جي عوام کي اجا تائين اها ڳالهه سمجهه ۾ نه ٿي اچي ۽ پنجاب جي نمائندگي ڪندڙن جو اهو موقف پنهنجي عقل ۽ فهم کان مٿانهون ٿو لڳي ته ڪالاباغ ڊيم بابت صوبن وچ ۾ اتفاق راءِ پيدا ڪيو ويندو. آخرڪار هي عوام کي بي وقوف بنائڻ وارا حربا ڪيستائين استعمال ٿيندا رهندا ۽ ڪارگر بڻبا، چاڪاڻ ته جڏهن، سنڌ ۽ سرحد جون اسيمبليون به ٽي ڀيرا اتفاق راءِ سان ٺهراءُ منظور ڪري ڪالا باغ ڊيم کي رد ڪري چڪيون آهن. ته پوءِ اجا ڪين ڪهڙو انڪار راءِ گهرجي. حڪمرانن طرفان ڪالاباغ ڊيم جي هوڌ تي برقرار رهڻ واري ڳالهه

مان ثابت ٿئي ٿو ته وفاقي حڪـومت پنجـاب ڪي
ان معاملي تي باقي ٽن صوبن جي رضـامنديءَ جي
ڪابه ضرورت نـه آهي. سـنڌ طرفـان ڪالابـاغ ڊيم
بابت اهو موقف اختيار ڪيو ويندو آهي تـه ڪالابـاغ
ڊيم ٺهڻ سان سنڌ پنهنجي نهري پـاڻي واري حصـي
کان محروم ٿي ويندي، جنهن سان هـتي نـه صـرف
زرعي معيشيت مڪمل طـور تباهـه ٿي وينـدي، پـر
ان سان ٻيلي جي تباهي اچڻ سـبب ماحوليـات جـو
به مسئلو جنم وٺندو، ٻيلن جي سـڪي سـڙي نـاس
ٿي وڃڻ سبب جهنگلي جيوت جـو انت اچي وينـدو.
جڏهن ته سنڌو درياهه مان مناسب مقدار سـمنڊ
 پـاڻي نـه ڇـڏڻ سـبب سـمنڊ پنهنجـون حـدون
اورانگهي مٿي چڙهي هزارين ايڪــڙ زرعي زمين
وسنديون پنهنجي لپيٽ آڻي نـاس ڪـري ڇڏينـدو.
جنهن سان سنڌ جا ٺٽـو بـدين ضـلعا وڏي پئمـاني
تي متاثر ٿيندا.

هن ڪتاب منهنجا 1987ع کان 2004ع تـائين
جــا لکيــل مضــمون مقــالا شــامل آهن. جيڪي
مختلف اخبارن رسالن وقت بوقت شـايع ٿينـدا
رهيـا.هن ڪتـاب آيـل مقـالن مضـمونن کي ان
وقت جي پســمنظر پــڙهڻ گهــرجي.جنهن وقت
اهي لکيـا ويـا هئـا. هي مقـالا اڳـتي هلي سـنڌ جي
موجوده دور جي تاريخ کي لکڻ سهيڙڻ مـددي
مواد طور ڪتب اچي سگهجن ٿا.

رک سنڌي
26 جولاءِ 2005ع

فهرست

پورهيت عوام ۽ سندس پارٽي

سياسي پارٽيءَ کي ڪنهن به طبقي جو اهڙو گروپ سڏبو آهي، جيڪا ان طبقي جي مفـادن جي نمائندگي ڪندڙ هجي ۽ ان سان گـڏ پنهنجي طبقي جي مفادن کان پرپور طـور تي آگاهـه هجي. ڪابـه پـارٽي سـماج جي مـڙني طبقن جي نمائنـدگي جي دعويٰ ته ڪري سگهي ٿي، پـر اصـل ۾ اها پنهنجي

انــدر ۽ ڪنهن بــه هڪ طبقي جي نمائنــدگي ڪنــدڙ هونــدي آهي ۽ انهيءَ طبقي جي مفــادن لاءِ جنــگ ڪنــدي آهي. ان ڪــري هــر سياســي پــارٽيءَ ڪي پنهنجــا خــاص گــروهي مفــاد هونــدا آهن. طبقــاتي ســماج جي انــدر، مٿيــان طبقــا يعــني ســرمائيدار ۽ جاگيردار، پورهيت طبقي تي پنهنجــو قبضــو برقــرار رکڻ ۽ انهن جي ڦــرلٽ کي وڌيڪ منظم ڪــرڻ ۽ ڦــرلٽ واري ســماج جــو بچــاءُ ڪــرڻ لاءِ پنهنجــون پــارٽيون جــوڙي، عــوام خلاف پــاڻ کي متحــد ڪنــدا آهن. جــاگيردارن ۽ ســرمائيدارن انــدر بــه پنهنجن گــروهي مفــادن خــاطر جنــگ جــاري رهنــدي آهي. اقتدار تي پهچڻ جي خواهش ۽ پنهنجن مفــادن کي وڌيڪ وسيع ۽ سگهارو ڪرڻ لاءِ مٿئين طبقي انــدر هڪ کــان وڌيڪ پــارٽيون هونــديون آهن. پــر ســندن هڪ ڪان به وڌيڪ پارٽيون، پاڻ ۾ ڪيترا بــه اختلاف رکنــدي، پــورهيت طبقي جي ڦــرلٽ ڪــرڻ ۽ مٿن پنهنجي حاڪميت برقرار رکڻ واري نقطي نظــر تي متفق هونديون آهن. جڏهن بــه اهــڙن پــارٽين خلاف پــورهيت عــوام پنهنجن پليٽ فــارمن تي متحــد ٿيڻ شــروع ڪنــدو آهي، تــه هي پــاڻ ۾ ســوين اختلاف رکندي به عوام خلاف متحد ٿي وينديون آهن. مٿئين طبقي جون پارٽيون، جيڪي ظاهري طــور تي ملڪ جي سڀني عوام جي نمائندگي جي دعويٰ ڪنــديون آهن ۽ مـــــڙني طبقن، جــــاگيردارن زميــــدارن، سرمائيدارن، هــارين، مــزدورن، وچــولي طبقي کي هڪ لــڙهي ۾ پــوئي هلڻ ۽ مــڙني طبقن جي حقن جي حفاظت ڪرڻ جي هام هڻنديون آهن. پر اصــل ۾ اهڙيون پارٽيون، عوام جي ســادگي، اڻوجهــائپ ۽ ناسمجهي مان فائدو حاصل ڪندي، وڏي چــالاڪيءَ ۽ چالبازيءَ ســان پنهنجي طبقي يعــني جــاگيردار ۽ سرمائيدار جي ڦرلٽ واري نظام کي بچاءُ ۾ سگهه مهيا ڪنديون آهن. انهن مٿئين طبقي جي پــارٽين ۾ ظاهري اختلاف ۽ ٽڪراءَ، جنهن سان هو عــوام کي

منجهائڻ ۽ سندن مفادن جي دفاع جي مڪاري ڪنديون آهن، سي صرف پنهنجن پنهنجن گروهي مفادن، پنهنجن پنهنجن ٽولن ڪي وڏيڪ شاهوڪار بڻائڻ ۽ عوام مٿان حاڪميت جو حق صرف پاڻ لاءِ حاصل ڪرڻ لاءِ هوندا آهن. عوام پنهنجي تجربي جي گهٽتائي ۽ شعور يعني تعليم جي نه هجڻ ڪري اهڙين پارٽين جي ڪوڪلن نعرن، سونهري پروگرامن ۽ وڏين دعوائن جي جڪڙ ۾ اچي ويندو آهي. چاڪاڻ ته اهڙن پارٽين ۽ سندن قيادت وٽ وسيلن يعني پئسي، ظاهري شان شوڪت ۽ چاتل سچاتل شخصيتن جي ڪوٺ نه هوندي آهي. ڪين عوام ڪي منجهائڻ ۽ بتال بنائڻ لاءِ پرچار جا سڀ ذريعا، يعني ٽيليويزن، ريڊيو، اخبارون وغيره مهيا هونديون آهن. انهن وسيلن ذريعي هو عوام کي پنهنجي خلاف متحد ٿيڻ نه ڏينديون آهن. عوام جي صحيح انقلابي پارٽيءَ ڪي وڌڻ ويجهڻ کان روڪڻ ۽ سندن قيادت کي عوام تائين پهچڻ کان روڪڻ لاءِ هزارين حيلا بهانا، ڪوڙ ۽ مڪاريون، طاقت ۽ تشدد، انهن پارٽين جو اصل مقصد هوندو آهي.

جاگيردارن ۽ سرمائيدارن جي انهن پارٽين کان سواءِ دنيا اندر اهڙيون پارٽيون به موجود هونديون آهن، جيڪي ظاهر ۾ ته پاڻ کي پورهيت عوام جون نمائنده ۽ انقلاب جون دعويدار چوائينديون آهن ۽ سندن قيادت به عوام منجهان هوندي آهي. پر پوءِ به اهڙيون پارٽيون عوام جي حقيقي نمائندگي ڪرڻ ۽ سندن مفادن جو تحفظ ڪرڻ کان کوهين ڏور هونديون آهن. اهڙيون پارٽيون حقيقت ۾ جاگيردارن ۽ سرمائيدارن جي بي ٽيم، يعني ڪمداري وارو ڪردار ادا ڪنديون آهن. جيئن عوام کي حقيقي انقلابي پليٽ فارم تي ڪٺي ٿيڻ ۽ ڦرلٽ واري نظام جون پاڙون پٽي چڱڻ واري جدوجهد کان روڪي سگهن. اهڙيون پارٽيون ۽ سندن قيادت، عوام کي حقيقي انقلابي

جدوجهد ڪرڻ بدران اهڙي وات ڏسينديون آهن، جيئن هو ڦورو ٽولن سان مفاهمت ڪن، ڪجهه رعايتن تي راضي ٿي وڃن. اهڙيون پارٽيون عوام کي اهو سمجهائڻ ۽ ذهن نشين ڪرائڻ جي ڪوشش ڪنديون آهن ته هو ڦرلٽ واري نظام جي خاتمي لاءِ جدوجهد ڪرڻ بدران ڦورو ٽولن کي شرمسار ڪري، ڪين آزيون نيازيون ڪري، مطالبا ۽ مذمتون ڪري ڪجهه فائدا حاصل ڪن ۽ ڦورو ٽولن کي ڪجهه ماٺهپي ۽ آپي ۾ آڻڻ جي ڪوشش ڪن. اهڙيون پارٽيون، عوام کي اهو باور ڪرائڻ جي ڪوشش ڪنديون آهن ته نه انقلاب اچي سگهي ٿو ۽ نه وري ان لاءِ طاقت ۽ قوت موجود آهي. اصل ۾ اهريون پارٽيون، انقلابي نه پر اصلاحي پارٽيون هونديون آهن، جيڪي ڦورو ٽولن جي خدمت سرانجام ڏينديون آهن ۽ سندن ڪم آسان بنائينديون آهن. تاريخي تجربن مان اها ڳالهه ثابت ٿي آهي ته خود جاگيردار ۽ سرمائيدار، اهڙيون پارٽيون، پاڻ وجود ۾ آڻائيندا آهن ته جيئن عوام حقيقي انقلابي پارٽين ۾ متحد ٿي، سندن ڦرلٽ واري نظام خلاف جدوجهد نه ڪري سگهي، پر هو منجهيل ۽ بتال ٿي، مايوسيءَ جي ڌٻڻ ۾ ڦاسي وڃي. عوام جي نالي ۾ عوام دشمن پارٽيون، مختلف دليلن سان، عوام کي پنهنجي اصل وات تان هٽائي ۽ پنهنجن آقائن کي خوش ڪرڻ لاءِ مڪروهه سازشون ڪنديون آهن. ڦورو ٽولا، اهڙين نام نهاد عوامي ۽ انقلابي پارٽين کي صرف ان لاءِ زنده رکڻ لاءِ چوٽو پاٽي ڏيندا آهن، ته جيئن اهي عوام جي حقيقي دوست پارٽين کي منظم ۽ سگهارو ٿيڻ نه ڏين.

ان سڄيءَ صورتحال ۾ مظلوم ۽ پيڙهيل عوام ۽ سندس گهٽگهرن، تاريخي تجربي مان اها ڳالهه سکي ورتي آهي ته عوام کي اهڙي پارٽي منظم ڪرڻ گهرجي ۽ ان جي قيادت اهڙن هٿن ۾

هجڻ گهرجي، جيڪا ڦرلٽ واري نظام کي پاڙن
کان پٽي، ان جي جاءِ تي ڦرلٽ کان پاڪ ۽
خوشحال سماجي نظام لاءِ حقيقي جنگ وڙهڻ جي
قابل هجي. عوام جي حقيقي پارٽي، اصلاحي نه پر
انقلابي پارٽي هجي، جيڪا عوام جي سماج اندر
صحيح ڪردار جي وضاحت ڪري ۽ کين اهو ٻڌائي
ته هو ئي معاشري جي مٽڙني مادي ۽ ثقافتي
قدرن ۽ تاريخي عمل جا خالق آهن. هو کين انقلاب
جي حقيقي فائدن ۽ طبقاتي جدوجهد جي قانونن
کان واقف ڪرڻ سان گڏ، کين طبقاتي شعور ۽
تنظيم جي فائدن کان متعارف ڪرائي.

دنيا جي مختلف حصن ۾ آيل انقلابن، اتان
جي جدوجهدن پورهيت طبقي تي اها ڳالهه ثابت
ڪئي آهي ته سنڌن آزادي ۽ خوشحالي صرف ان
صورت ۾ ممڪن آهي ته هو منظم ۽ متحد ٿي
حاڪم قومن ۽ ڦورو ٽولن کي جدوجهد ذريعي
شڪست ڏيئي، سنڌن پاڙون هميشه لاءِ پٽي ڇڏين.
دنيا جي پورهيت طبقي کي تجربن اهو سيکاريو
آهي ته ڪيس پاڻ کي اهڙي طرح منظم ڪرڻو
پوندو، جو هو نه صرف پنهنجن تڪڙن يا فوري
مفادن جو دفاع ڪري، پر اقتدار جون واڳون ڦورو
ٽولن کان کسي پنهنجي هٿ وس ڪرڻ لاءِ مستقل
جدوجهد ڪري. مستقل جدوجهد يا ڊگهي ويڙهه لاءِ
ضروري آهي ته عوام پنهنجن مفادن لاءِ نمائنده
سياسي پارٽي جوڙي، جنهن سان ئي هو، طبقاتي
جدوجهد کي منظم ڪري، ان جي رهنمائي ۾
ڇوٽڪارو حاصل ڪري سگهي ٿو. فقط پورهيت
طبقي جي پارٽي ئي عوام کي منظم ڪندي آهي ۽
سندس قيادت ۾ رهنمائي ڪري سگهندي آهي.
عوام جيستائين پاڻ کي پنهنجي پارٽيءَ ۾ منظم ۽
متحد نه ڪندو، تيستائين اها پارٽي سندس معاشي
۽ سياسي مفادن جو تحفظ ڪري نه سگهندي.
چاڪاڻ ته انقلابي پارٽي ئي پورهيت طبقي جي

شعور کي متحرڪ ڪـري، ڪيس ڦـورو ٽـولن خلاف جنگ لاءِ تيار ڪندي آهي.

عوام جي حقيقي انقلابي پـارٽي ڪـيئن هجڻ گهرجي ۽ ان مان ڪيئن خبر پوي ته اها عـوام جي سچي ۽ هڏڏوڪي پـارٽي آهي؟ ان لاءِ ضـروري آهي تـه پـورهيت عـوام جي حقيقي انقلابي پـارٽي جي مـڙني سـرگرمين ۽ ڪـارڪردگين مـان اهـا ڳالهـه ثـابت ٿـئي تـه هي ئي حقيقي پـارٽي آهي. جيڪـا پورهيت عوام جي هر اول دستو آهي. ٻين لفظن ۾ اها پارٽي عوام جو اهڙو سڀ کان وڌيڪ باشـعور ۽ منظم دستو هجي، جيڪو انقلابي طبقاتي جدوجهـد لاءِ عــوام جي قيــادت ڪــري ســگهي. ڪنهن بــه پارٽيءَ لاءِ پاڻ کي پورهيت طبقي جو هر اول دستو قرار ڏيڻ ته آسـان ڳالهـه آهي، پـر حقيقي نمـوني پورهيت عـوام وٽ پنهنجي سـڃاڻپ ڪـرائڻ ۽ پـاڻ کي حقيقي هر اول دستو ۽ رهنماءُ تسـليم ڪـرائڻ انتهائي مشڪل ڪم آهي. ان مقصد لاءِ پـارٽيءَ کي بي پناهـــه محنت ۽ بي غـــرض جدوجهـــد ڪـــرڻ گهـرجي. پـورهيت عـوام جي سياسـي پـارٽي نـه صرف پورهيت طبقي مٿان پنهنجي قيـادت مـڙهي، پـر ڪيس اهـڙي نمـوني ڪم ڪـرڻ گهـرجي، جـيئن عوام جو وڏو تعداد اها ڳالهه تسـليم ڪـري تـه اهـا پـارٽي ئي سندن مقصـد ۽ مـرادون حاصـل ڪـري سگهي ٿي.

اهـو اعليٰ مقـام حاصـل ڪـرڻ لاءِ ضـروري آهي تـه پـورهيت پـارٽي اهـڙين خـاص صـفتن جي مالڪ هجي، جيڪي ڪيس ٻين سياسي پـارٽين کـان ممتــاز حيــثيت ڏين. انهن وصــفن ۾ هي ڳــالهيون شـامل هجڻ گهـرجن. پهريـون تـه ان پـارٽيءَ کي عوام جي ڇوٽڪـاري ۽ انقلاب لاءِ سائنسـي بنيـادن تي ٻــڌل پروگــرام هجڻ گهــرجي ۽ ڪيس ســماجي نشونما ۽ ترقي جي قانونن جي ڄاڻ هجڻ گهرجي. ٻيـو تـه ان پـارٽيءَ کي وقت ۽ حـالتن آهـر صـحيح

پاليسيون جوڙڻ ۾ انهن تي عمل ڪرائڻ جو ڏانءُ هجڻ گهرجي. ٽيون ته ان پارٽيءَ جي اندر نظرياتي ۽ تنظيمي اتحاد موجود هجي، چوٿون ته ان جا عوام سان وسيع ۽ گهرا رابطا ۽ لاڳاپا هئڻ گهرجن، پنجون ته اها پارٽي ۽ سندس قيادت پنهنجي عمل ۽ سرگرمين جو لڳاتار تنقيدي جائزو وٺندي رهي. اسان هيٺ انقلابي پارٽي ۾ منجهه موجود انهن 5 وصفن جو تفصيلي جائزو وٺنداسين.

(1) پروگرام يا منشور:

ڪنهن به انقلابي پارٽيءَ لاءِ عوام منجهه پنهنجون پاڙون پختيون ڪرڻ لاءِ ضروري آهي ته ان جو پروگرام يا منشور وقت ۽ حالتن جي عڪاسي ڪندڙ هجي. اهو پروگرام عوام جي وسيع تر آباديءَ لاءِ قابل قبول هجڻ سان گڏ سندن جذبن ۽ امنگن جي عڪاسي ڪندڙ هجي. سماجي سائنس جي ماهرن جو چوڻ آهي ته ڪابه انقلابي پارٽي عوام جي قائد، تنظيم ساز ۽ معلم جو ڪردار صرف ان صورت ۾ ادا ڪري سگهندي آهي، جڏهن اها بهتر نظرئي سان هٿياربند هجي. تاريخي ضرورتن سان ٺهڪيل نظرئي سان هٿياربند هجڻ ئي پارٽيءَ کي سماجي اوسر ۽ ترقي جي قانونن جي ڄاڻ ڏيندو آهي ۽ تاريخ جي مختلف مرحلن تي ان کي قابل بڻائيندو آهي ته هو نوس حالتن جو صحيح اندازو لڳائي، قومي سطح سميت عالمي منظر تي ٿيندڙ صفبندي جي نوعيت معلوم ڪري سگهي. پارٽي ۽ سندس قيادت کي نظريو (پروگرام/منشور) نه صرف اهم ترين واقعن ۾ اٿل پٿل جي عام ڄاڻ مهيا ڪرڻ ۾ مددگار ثابت ٿيندو آهي، پر هو ان ڳالهه جي قطع نظر ته واقعا ڪهڙو رخ اختيار ڪن ٿا، صحيح پاليسي ٺاهڻ ۾ مددگار ثابت ٿيندو آهي. پارٽي وٽ صحيح ۽ عوام جي خواهشن پٽاندڙ نظريو، نه صرف ان کي يقيني فتح ڏانهن وٺي ويندو آهي، پر سڄو پورهيت عوام ان

کي پنهنجن امنگن ۽ گهـــرجن جـــو ترجمــــان سـمجهندي، ان تي اعتمـاد ڪـرڻ ۽ ان پـارٽيءَ ڪي پنهنجو قائد تسليم ڪندي، ان ۾ شامل ٿي جدوجهد ڪرڻ شروع ڪندو آهي.
ڪنهن به انقلابي پارٽيءَ لاءِ نظريو سندس روحاني غذا هوندو آهي، نظرئي کان سواءِ پارٽي صرف هڏ ۽ چم جو هڪ بوتو هوندي آهي. ان جي اصل روح ۽ ترقي لاءِ غذا نظريو هوندو آهي. نظرئي جي روشنيءَ ۾ ئي پارٽي نه صرف نئين معاشري جي تعمير لاءِ پورهيت عوام جي جدوجهد ۾ قائدانه ڪردار ادا ڪندي آهي. پر پارٽي عوام جي همه گير ترقي، تعليم ۽ تربيت جو بندوبست ڪندي آهي.
پارٽيءَ لاءِ پنهنجن مقصدن کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ ضروري هوندو آهي ته هوءَ پنهنجي سرگرمين ۾ نظرياتي سرگرمين کي اوليت جي حيثيت ڏئي.
چاڪاڻ ته ظلم ۽ ڦرلٽ جو خاتمو ۽ هڪ نئين معاشري جي تشڪيل خودبخود ترقيءَ جي نتيجي ۾ نه ٿيندي آهي، پر ان لاءِ ضروري آهي ته پارٽيءَ جي رهنمائي ۾ شعوري سرگرميون ڪيون وڃن.
ڪنهن به انقلابي پارٽي لاءِ ضروري هوندو آهي ته هوءَ پنهنجي سياسي ۽ تنظيمي سرگرمين جي علمي بنيادن کي مسلسل وڌيڪ گهرو ڪرڻ لاءِ نظرياتي اصولن جي تخليقي اوسر جي ڪم کي اوليت ڏيندي رهي.
انقلابي پارٽين لاءِ نظريـو اهـو هٿيـار هونـدو آهي. جنهن سان نه صرف انهن پارٽين ۾ ظالمن ۽ ڦورن خلاف ڪامياب جدوجهد هلائڻ لاءِ سـگهه پيدا ٿيندي آهي. پـر ان پـارٽيءَ کي اهـا ڳالهـه بـه معلــوم ٿينــدي آهي تــه وقت جي تقاضــائن کي ڪيئن منهن ڏنو وڃي ۽ پـارٽيءَ کي ڪـيئن منظم ڪيــو وڃي. نظــرئي ســان ئي پــارٽي عــوام کي طبقاتي جدوجهـد ۽ تنظيم جي اصـولن جي ڄـاڻ سان آراسته ڪندي آهي ۽ اهــڙي قيـادت فــراهم

ڪنـدي آهي، جيڪـا نـه صـرف پنهنجيءَ نجـات ۾ دلچســپي رکنــدڙ هونــدي آهي، پــر اهــا ســچي پــورهيت عــوام جي نجــات ۾ گهــري دلچســپي رکنـدي آهي ۾ سـندس نجـات ڪـان سـواءِ خـود پنهنجو ڇوٽڪارو به ناممڪن سمجهندي آهي.

ڪنهن بـه انقلابي پـارٽيءَ لاءِ انهن حـدن جـو تعين ڪرڻ، جن جي تڪميل لاءِ اهـا عـوام کي سـڏ ڏئي رهي آهي، نظرئي سان هٿياربند هجڻ ضروري آهي. ڇاڪاڻ ته صحيح ۾ حالتن پٺانـدڙ نظـرئي جي طـاقت سـان ئي اهـا انهن حـدن جي حاصـلات ۾ طريقيڪـار کي واضـع ڪـري سـگهي ٿي. جدوجهـد دوران پنهنجن دوستن جي سـڃاڻپ ڪـري، پنهنجي طاقت ۾ قوت ۾ اضافو ڪري سگهي ٿي.

پارٽيءَ جي پروگرام يا مقصدن بابت ڪامريڊ لينن چيو آهي ته؛ ”پورهيت عوام جي اهـڙي پـارٽي هجڻ گهرجي، جنهن جو اهو مقصد نه هجي تـه اهـا سـماج جي سـڌاري لاءِ نفيس رٿابنـدي، تيـاري يـا عوام جي حالت سڌارڻ لاءِ تبليغ ڪري ۾ نـه ئي ان جو اهو مقصد هجي ته هو سازشون تيار ڪري. پـر انقلابي پــارٽيءَ جــو فــرض هجي تــه اهــا پنهنجي جدوجهـــد کي منظم ڪـــري، ان راهـــه تي هلائي، جنهن جو آخري مقصد اهو هجي تـه مظلـوم عـوام انـدرين ۾ ٻـاهرين غلاميءَ ڪـان ڇوٽڪـارو حاصـل ڪري ۾ اقتدار جـون واڳـون پنهنجي هٿن ۾ حاصـل ڪري.“

(2) صحيح پاليسيون جوڙڻ:

پورهيت عوام جي پارٽيءَ لاءِ صحيح ۾ حالتن جي گهرج مـوجب نظـرئي بعـد ان کي عـوام تـائين پهچائڻ ۾ وٽن قابل قبول بنائڻ لاءِ صـحيح پاليسـين ۾ حڪمت عملين لاڳو ڪرڻ جو ڏانءُ اولين حيـثيت اختيار ڪـري وجي ٿـو. پـارٽيءَ کي پـورهيت عـوام جي مفـادن سـان ٺهڪنـدڙ درسـت پاليسـيءَ کي اهڙي طرح لاڳو ڪرڻ گهرجي، جو نه صرف عــوام

جي سمجهه ۽ اچي پر عوام ان سان پنهنجائپ جـو اظهار ڪري. صحيح پاليسيون ئي عوام وٽ پارٽيءَ جي ڪـردار، وقـار ۽ احـترام کي وڌائينـديون آهن. ڪابه پارٽي ايستائين صحيح پاليسيون جوڙي نـه ٿي ســگهي، جيســتائين ان کي بـــاهرين ۽ انـــدرين صورتحال جـو صـحيح تجزيـو ڪـرڻ جي سـگهه نـه آهي. چاڪاڻ ته نتيجن حاصل ڪرڻ لاءِ بهتر نظريـا ۽ خواهشون ڪافي نه هونديون آهن، پر ان لاءِ اهو ڄاڻڻ به ضروري هوندو آهي ته عوام جا جذبا ڪهڙا آهن ۽ سـندن شـعور جي سـطح ڪيـتري مٿـانهين آهي. جيڪڏهن عوام جي جذبن ڪان لاپرواهه ٿي يـا سندن شعور جي ابتڙ يا انهن ڪان مٿانهان فيصلا يـا رايا عوام مٿان مڙهيا ويا ته اهي ڪيڏي به سـچائي ۽ قوت رکنـدي بـه عـوام وٽ مقبـوليت حاصـل نـه ڪري سگهندا. پـؤ اهـڙا فيصـلا پـاڻ منجهـه آفـاقي سـچائي رکنـدي بـه عـوام وٽ جـاءِ حاصـل ڪـرڻ بدران خلائن ۾ پرواز ڪندا رهندا.

ان ڪـري انقلابي پـارٽين لاءِ ضـروري هونـدو آهي تــه هــو حــالتن جي گهــرج آهــر ۽ عــوام جي خواهش پٽاندر پنهنجيون پاليسيون جـوڙين. پنهنجين پاليسين جو هميشـه جـائزو وٺنـديون رهن ۽ حـالتن پٽانـدر انهن ۾ تبـديليون ڪنـديون رهن. پـارٽين کي پنهنجن عملن جي ڪاميابيءَ ۽ ناڪـاميءَ جـو ٻنهي صـورتن ۾ جـائزو وٺڻ گهـرجي. هـو جيڪـو ڪجهـه حاصــــل ڪن، اهـــو بنـــا ڪنهن هٻڪ، عجـــز ۽ انڪساريءَ يا مبالغي ڪان ڪم وٺڻ جي عوام تـائين پهچائين. ائين ڪرڻ سان پارٽيون، غلطين ڪان پاڪ پاليسيون جوڙڻ ۾ ڪامياب ٿي سگهنديون ۽ عــوام انهن کي قبــول ڪــرڻ ۾ ســندن ســاٿ ڏيڻ تي رضامند ٿي سگهندو. هيل تائين بهـتر پروگـرام رکڻ جي باوجود، پارٽين جـو عـوام وٽ مقبـول نـه ٿيڻ جو واحد سبب، سندن پاليسين جو وقتائتو نـه ٿيڻ ئي رهيـو آهي. پـوءِ اهي پـارٽيون، پنهنجن پاليسـين

جي چند چاڻ ڪرڻ بدران، هميشه عوام کي ڏوهي قرار ڏينديون رهيون آهن. نتيجي ۾ عوام به انهن کي پنهنجو ڪرڻ کان انڪاري رهيو آهي.

(3) پارٽيءَ اندر نظرياتي ۽ تنظيمي اتحاد

ڪنهن به پارٽيءَ جي اوسر ڪرڻ ۽ پاڻ کي عوام منجهه سگهارو ڪرڻ لاءِ ضروري آهي ته ان جي اندر نظرياتي ۽ تنظيمي اتحاد هجي. ڇاڪاڻ ته جيستائين پارٽي پاڻ نظرياتي ۽ تنظيمي طور تي متحد نه هوندي، اها نه ته عوام کي متحد ڪري سگهندي ۽ نه وري سندن قيادت ڪرڻ جي اهل هوندي.

پارٽي، ماڻهن جي ان گروهه جو نالو هوندو آهي، جيڪي پاڻ ۾ نظرياتي طور تي هم خيال يا هم راءِ هوندا آهن. پارٽي صرف انهن ماڻهن کي پاڻ منجهه منظم ۽ متحد ڪندي آهي، جن ۾ مخصوص نظريو ساڳيو هجي ۽ ان لاءِ جدوجهد ڪرڻ جا خواهشمند هجن. جيڪڏهن پارٽيءَ جي نالي ۾ ڪٺي ٿيل انبوهه وٽ ڪا طئه ٿيل هڪڙي واٽ يا مقصد نه هوندو آهي ته اهو انبوهه ڪابه سرگرمي ڪري نه سگهندو آهي. يا جيڪڏهن پارٽيءَ جي نالي ۾ منظم ٿيل جٿي وٽ پنهنجي منزل حاصل ڪرڻ لاءِ ڪا هڪ راءِ يا پروگرام نه هوندو ۽ هر ڪنهن جا پنهنجا خيال، رايا يا پروگرام هوندا آهن ته اهڙي پارٽي صرف اندروني ٽڪرائن ۽ ڪشمڪش ۾ پنهنجي توانائي ضايع ڪندي رهندي آهي ۽ پنهنجي منزل ماڻي نه سگهندي آهي. ڇاڪاڻ ته نظرياتي اتحاد ۽ يگانيت کان سواءِ پارٽي هڪ اهڙي رڍ وانگر هوندي آهي، جيڪا چرڻ ته چاهيندي آهي، پر ڪيس اها خبر نه هوندي آهي ته ڪهڙي طرف چُري ۽ چو چُري. ڪامريڊ لينن چيو آهي ته؛ ”جنهن تنظيم جو بنياد اصول تي قائم نه ڪيو ويندو آهي، اها بي معنيٰ هوندي آهي.“

چاڪاڻ ته اجتماعي طـور تي ڪيـل فيصـلن تي ئي
پارٽي پرعزم نموني جدوجهد ڪري سگهندي آهي.
پارٽيءَ کي گروهي تنگ نظـرين، سرڪشـين
۽ بي بنياد مؤقفن کي سگهه بخشـيندڙ ميمـبرن تي
هميشه سـخت نظـر رکڻ گهـرجي ۽ اهـڙن مـاڻهن
کان چوڪس ٿيڻ گهرجي، جيڪي آزاد خيـاليءَ جي
نعري هيٺ پارٽي ۾ نظرياتي انتشار ڦهلائڻ گهرن ٿا
۽ ان کي نظرياتي چڪتـاڻ جـو آزادانـه عمـل قـرار
ڏينــدي پــارٽي جي نظريــاتي وحــدت کي نقصــان
رسـائين ٿـا. پـورهيت پـارٽين جي انـدر اهـڙا مـاڻهو
موجود هوندا آهن، جيڪي پارٽيءَ ۾ نظرياتي اتحــاد
جي مخالفت ڪندا آهن ۽ پـارٽيءَ جي انـدر بحث ۽
مباحثي جي آزاديءَ ۽ تنقيد جي اهڙي تشـريح پيش
ڪندا آهن، جنهن هيٺ پـارٽيءَ انـدر آزادانـه نمـوني
پنهنجا مؤقف رکڻ ۽ ان مؤقف جي دفاع لاءِ گروهه
بنديون پيدا ڪرڻ جا عمل شامل هوندا آهن. اهــڙن
مـاڻهن وٽ پـارٽيءَ جي پروگـرام ڪـان الڳ پنهنجـا
پروگرام ۽ منشور هوندا آهن. هـو پـاڻ کي پـارٽيءَ
جي اڪــثريت جي فيصــلن جي تــابع نــه ســمجهندا
آهن. اهو اهڙي نظرياتي آزادي جا قائل هونـدا آهن،
جيڪــا انتشــار جي علامت هونــدي آهي. جيڪــڏهن
اهڙن ماڻهن تي ضابطو نه ڪيو ويو تـه هـو پـارٽيءَ
جي سرگرمين کي مفلوج ڪـري، پارٽي کي تباهه ۽
برباد ڪري ڇڏيندا آهن.
ڪارڪنن کي پـارٽي جي اجلاسـن انـدر بحث
دوران، مرڪــزي قيــادت ۽ پــارٽي ڪــارڪنن جي
اڪثريت سان اختلاف رکڻ جو ته حـق هونـدو آهي.
پر اڪثريت راءِ سان ٿيل فيصـلن بعـد انهن فيصـلن
تي عمل نه ڪـرڻ، انهن خلاف ٻاهر وڃي ڪم ڪـرڻ
يا انهن فيصـلن کي شڪسـت ڏيـارڻ يعـني پنهنجي
مؤقف کي سچو ثابت ڪــرڻ لاءِ شـعوري طـور تي
انهن فيصـــلن جي شڪســـت لاءِ ڪم ڪـــرڻ جي
ڪنهن کي به اجـازت نـه هونـدي آهي. پـارٽي انـدر

ڪنهن به گروهه طرفان اهڙيون ڪوششون، پارٽي ڊسيپلين جي خلاف ورزي هوندي آهي. پــارٽيءَ کي اهــو حــق هونـدو آهي تـه هـو اهـڙن مـڙني گروهـه پرسـتن منحـرفن خلاف سـخت جدوجهـد ڪـري، کين يا ته سڌي راهـه تي آڻي يـا کين پنهنجن صـفن مــان تــڙي ڪــڍي ڇــڏي. اهــڙن مــاڻهن کي پــارٽي مؤقـف جي مخـالفت لاءِ پـارٽي جـو نـالو اسـتعمال ڪـرڻ جي اجازت نه ڏيڻ گهرجي. پـارٽي جيڪــڏهن اهڙن ماڻهن کي خارج نه ڪيـو، جيڪي پـارٽيءَ جي نظــرين جي ابــتڙ نظــرين جي وڪــالت ڪن تــا تــه پارٽي اڳتي هلي لازمي طور ٽٽي ويندي. اها پهريان نظرياتي اعتبار کان ٽٽندي بعـد تنظيمي اعتبــار کان به ٽٽي ويندي.

پورهيت پارٽين لاءِ صرف نظريـاتي اتحـاد ئي ڪــافي نــاهي هونــدو. پــر پــارٽيءَ جي اوســر اسـتحڪام لاءِ ضـروري آهي تـه سـندس نظريـاتي اتحــاد کي تنظيمي اتحــاد جي ٽيڪ مليــل هجي. جاڪــاڻ تــه جيســتائين پــارٽي تنظيمي طــور تي مضبوط سگهاري نه آهي، تيستائين صحيح نموني عوام جي قيادت وارو ڪردار پُروقـار نمـوني سـان ادا ڪري نه سگهندي. پورهيت پارٽيءَ جي تنظيمي زنــدگي منظم هجي اهــڙن مســتحڪم قــدرن اصولن تي قائم هجي، جنهن جا سڀ پـارٽي ميمـبر پابند هجن. سخت پـارٽي نظم ضـبط ئي فيصـلن تي صحيح نموني عمل ڪرائي سگهي ٿـو. پـارٽي سندس ميمبر جو پاڻ رشتو ائين هجي جو پـارٽي پنهنجي هــر ميمــبر جي ذميــواري پــاڻ تي ڪــڻي ساڳي طرح ان جو هر ميمبر پـارٽيءَ جي ذميـواري پــاڻ تي ڪــڻي. ڪــارڪنن لاءِ لازمي هجي تــه هــو اڪثريت جـا فيصـلا تسـليم ڪن، ڪين مـٿين سـطح جي فيصلن جـو پابنـد رهڻ گهـرجي. اهـڙيءَ طـرح سندن قيادت کي هيٺيان کان آيل فيصـلن جـو پابنـد رهڻ گهرجي اهـا پـارٽي ڪــارڪنن ڏانهن جوابـده

هجي. تنظيمي وحدت نالو ئي قيادت جو کارکنن ڏانهن ۽ کارکنن جو قيادت ڏانهن جوابده هجڻ آهي.

ان ڳالهه ۾ کوبه شک ناهي ته پارٽي هک رضاکارانه اجتماع جي حيثيت رکندي آهي. پر ان جا ميمبر توڙي قيادت پنهنجي مرضيءَ سان پنهنجي مٿان کجهه پابنديون قبول کندي آهي. انهن پابندين ۾ اهو شرط به لاڳو هوندو آهي ته هو پارٽي پروگرام، قائدن ۽ ضابطن جي سختيءَ سان پابندي کندا. جيکڏهن انهن اصولن تي عمل نه کيو ويندو ته پارٽي هک وحدت جيان قائم رهي نه سگهندي ۽ نه ئي پنهنجي کنهن فيصلي تي عمل کرائي سگهندي. جيکڏهن پارٽي اندر نظم ۽ ضبط نه هجي ته اها صرف گپشپ ۽ بکواس کندڙن جي هک کلب بڻجي ويندي.

پارٽي جي کارکنن جو کردار، نظم ۽ ضبط کين عوام وٽ مقبول بڻائيندو آهي. ڇاکاڻ ته ٻاهر جا ماڻهو پارٽي جي کارکنن جي عملن ۽ کردار جي ئي بنياد تي پارٽي کي سٺو يا خراب سمجهندا آهن. ان کري پارٽي کارکنن ۽ قيادت کي روزمره جي کمن ۾ پنهنجي عمل ۽ کردار جو زنده مثال پيش کرڻ گهرجي.جيئن عوام سندن اتحاد کي ڏسي متحد ٿيڻ شروع ٿئي ۽ سندن عملن کي ڏسي پاڻ عمل کرڻ تي آماده ٿئي.

(4) پارٽي جا عوام سان گهاٽا لاڳاپا هجڻ گهرجن

پورهيت انقلابي پارٽي صرف ان صورت ۾ معاشري جي انقلابي تشکيل ۽ تعمير ۽ کاميابي سان قائدانه کردار ادا کري سگهي ٿي، جڏهن کيس عوام جي مکمل حمايت حاصل هجي. ڇاکاڻ ته عوام تاريخ جو خالق آهي ۽ هو ئي

انقلاب آڻي سگهي ٿو. پـارٽيءَ کي انقلاب لاءِ عـوام کي متحد ۽ منظم ڪرڻ گهرجي. ڇاڪاڻ تـه عـوام جـو وڏو تعـداد صـرف ان صـورت ۾ تـوازن پنهنجي حق ۾ ڪري سگهي ٿـو، جـڏهن اهـو متحـد هجي ۽ علم سندس قيادت ڪري. عوام کي علم پـارٽي ئي مهيا ڪندي آهي ۽ جدوجهد جي طور طـريقن کـان واقف ڪندي آهي. جڏهن پارٽي عـــوام جي تعليم ۽ تـرتيب ڪنـدي آهي تـه ڪيس عـوام جي وڏن حلقن جي حمايت ۽ مدد حاصل ٿيندي ويندي آهي.

پـــارٽي عـــوام وٽ تـــڏهن پـــاڻ کي مڃـــائي سگهندي آهي، جڏهن هڪ ته هو ان سان مسلســل گهـــرن لاڳـــاپن ۾ هونـــدي آهي، ٻيـــو تـــه انهن جي مســـئلن ۽ ضـــرورتن کي خـــود پنهنجـــا مســـئلا ۽ ضرورتون سمجهندي انهن لاءِ جدوجهـد ڪنـدي. ان ئي صورت ۾ پارٽيءَ کي عـوام جـو اعتمـاد حاصـل ٿيندو آهي. ظاهري ڳالهه آهي تـه پـارٽيءَ تي عـوام جو اعتماد اهڙي شي ناهي، جيڪـو ڪيس هڪ دفعـو حاصل ٿيڻ بعد هميشه حاصل رهي. پورهيت عـــوام جي شعور ۽ جذبن تي داخلي ۽ خـارجي اثـر پونـدا رهنـــدا آهن. مٿن ســـندن دوســـتن ۽ دشـــمنن جـــا نظريـاتي اثـر پونـدا آهن. ان لاءِ ضـروري آهي تـه پارٽي عوام منجهـه پنهنجـو اعتمـاد برقـرار رکڻ لاءِ لڳاتار ساڻن گهري لاڳـاپي ۾ هجي ۽ سـندن تـربيت ڪندي رهي. پارٽيءَ کي عـوام ۾ ڪم ڪـرڻ وقت، انهن جي جـذبن کـان آگـاهي حاصـل هجي ۽ ڪيس ڄـاڻ هجي تـه عـوام سـندس ڏنـل پروگـرام کي سمجهڻ ۽ ان کي قبول ڪرڻ لاءِ ڪيتري قـدر تيـار آهي. ان ڳالهه جو مقصد صرف اهو ناهي ته پـارٽي فقط عوام جي تقليد ڪندي رهي ۽ خاموشي سان انهن جي نظريـاتي ۽ سياسـي پختگيءَ جي سـطح کي ڏسندي، ان عوامي شعور منجهان پنهنجي راهه ناهي، پر انقلابي پارٽي جو اهـو بـه ڪم هونـدو آهي ته اها عوام جي قيادت ڪـري. ڪيس قيـادت ڪـرڻ

وقت صــرف پنهنجن تجــربن ۽ ڄــاڻ تي نــه پــاڙڻ گهرجي، پر عوام جي تجربن مان به سکڻ گهرجي. کيس عــوام جي هــر ڳالهــه ٻــڌڻ گهــرجي ۽ ســندن مشــورا قبــول ڪــرڻ گهــرجن. پــورهيت عــوام جي انقلابي جدوجهد ۾ پــارٽي جــو ڪــردار، عــوام ســان پــارٽيءَ جي ڳانــڍاپي ۾ لڪــل هونــدو آهي. ان جــو دارومدار ان ڳالهه تي هوندو آهي ته پــارٽي ڪهــڙي حد تائين عوام جي شـعوري سـرگرمين ۽ توانـائين کي منظم ڪـــرڻ، ســـنوارڻ ۽ ان کي سياســـي رهنمائي فراهم ڪرڻ جي صلاحيت رکي ٿي.

پــارٽيءَ لاءِ پنهنجــا مقصــد حاصــل ڪــرڻ لاءِ ضروري آهي ته اها عوام تي ڀروسو ڪري ۽ عــوام مٿس اعتماد ڪندي، ان جي حمــايت ڪــري. عــوام منجهه پارٽي صرف انهن مضــبوط بنيــادن تي قــائم ٿي سگهي ٿي. پارٽي پنهنجن سرگرمين سان عوام ۾ اهو احساس جاڳائي ته انقلاب خود سـندن مفـاد ۾ آهي ۽ ان جي ڪاميــابي بــه ســندن هٿن، ذهن ۽ ارادي جي محتاج آهي.

(5) پنهنجي عمل جــو تنقيــدي جــائزو وٺڻ

پورهيت عوام جا دشمن ۽ سندن پگهــاردار ٽولا، تجربيڪار، طاقتور ۽ چــالاڪ آهن. جيڪــڏهن هو شڪست کائيندا آهن ته بــه عــوام جي طــاقت کي ٽوڙڻ ۽ تباهه ڪرڻ جي مسلسل ڪوشش ۾ مصروف هونـدا آهن. هــو انقلابي پــارٽين جي هــر ننڍي وڏي غلطي مان فائدو حاصل ڪرڻ ۽ عوام ۾ پارٽي جي اثر ۽ رسوخ کي ڪمزور ڪرڻ ۽ ان تي عــوام جــو اعتمــاد ٽــوڙڻ جي ڪوشــش ڪنــدا آهن. عوام جي حقن ۽ نجات لاءِ جدوجهــد ڪنــدڙ پــارٽيءَ ۽ ان جي قيــادت ڪــان بــه غلطيــون ٿي وينــديون آهن. ان ڪــري انقلابي پــارٽين ۽ ســندن قيــادت لاءِ اهــا ڳالهــه اهم آهي تــه اهي لڳاتــار پنهنجن غلطين جــو تجزيــو ڪن ۽ ان مــان ســبق

حاصل ڪن. پارٽين کي پنهنجن حاصلاتن ۽ فتحن جي ڏس ۾ مبالغه آرائي کان ڪم وٺڻ نه گهرجي. پر ماضي جي مڙني ڪمن ۽ تجربن جو تنقيدي جائزو وٺڻ گهرجي، ته جيئن وقت گذرڻ سان گڏ نه صرف ننڍيون غلطيون دور ڪري سگهجن، پر اهي ڪٿي ٿي اهڙا پهاڙ نه بنجي وڃن، جن جو ازالو يا ته مشڪل ٿي وڃي يا ازالو ڪرڻ جو وقت ئي گذري وڃي.

انقلابي پارٽين کي ڪيتريون ئي سوڀون حاصل ڇو نه ٿين پر پوءِ به سندن ڪارڪنن ۽ قيادت کي خوشفهميءَ ۾ مبتلا ٿي، هٿ تي هٿ رکي وهڻ نه گهرجي، پر لڳاتار جدوجهد کي جاري رکڻ گهرجي. پنهنجن فتحن تي ناز ڪرڻ ۽ ناڪامين تي شرمسار ٿيڻ بدران پنهنجي سرگرمين جو تنقيدي جائزو وٺڻ گهرجي ۽ پاڻ منجهان ڪچايون ڦڪايون دور ڪري، ٻيهر جدوجهد لاءِ تياري ڪرڻ گهرجي. پنهنجن غلطين جو کلي دل سان اعتراف ڪرڻ گهرجي. ان اعتراف سان پارٽيءَ جو وقار مجروح نه ٿو ٿئي، پر ان جي ابتڙ ان جو احترام ويتر وڌي وڃي ٿو ۽ عوام ان تي وڌيڪ اعتماد ڪرڻ شروع ڪري ٿو. ان ڪري انقلابي پارٽين کي پنهنجن غلطين ۽ خامين کي آڏو آڻي، انهن جو تدارڪ ڪرڻ گهرجي. ڪيس پنهنجي ڪمزورين کان خوفزده ٿيڻ نه گهرجي، پر انهن تي ضابطو آڻڻ لاءِ ڪونه ڪو رستو ڳولهڻ گهرجي.

پارٽين جي اندر تنقيد ۽ خود تنقيد، هر شخص جو حق ۽ فرض هوندي آهي. ڪارڪنن ۽ قيادت کي خود تنقيدي جذبي کي اپنائڻ گهرجي ۽ خامين ڏانهن غير مصالحانه رويو اختيار ڪرڻ گهرجي. ڪنهن به قيمت تي درگذر ڪرڻ وارو رويو پارٽين لاءِ نقصان ڏيندڙ ثابت ٿيندو آهي. پارٽين کي تنقيد کي دٻائڻ يا وري تنقيد ڪندڙن جي تذليل ڪرڻ وارن ماڻهن جو سخت احتساب ڪرڻ

گهرجي □ جيڪڏهن ضروري ٿئي ته ڪين پارٽي مان ئي ڪڍيو وڃي.

پارٽين يا ان جي ادارن اندر تنقيد مان اها ڳالهه ظاهر ٿيڻ گهرجي ته تنقيد جو بنياد خامين کي ٺيڪ ڪرڻ □ صورتحال کي بهتر بنائڻ تي ٻڌل آهي. جيستائين خود تنقيد جو واسطو آهي ته ان جو اظهار عملي سطح تي ٿيڻ گهرجي □ اها خبر پوڻ گهرجي ته اهو شخص يا پارٽي خامين دور ڪرڻ لاءِ عملي طور تي تيار آهي يا صرف زباني □ لفاظي ڪري رهي آهي.

پارٽين اندر اهڙن نقادن جي به حوصله شڪني ڪرڻ گهرجي، جيڪي هر ننڍي وڏي ڳالهه کي وڌائي چڙهائي پيش ڪن □ هو فردن جي غلطين کي سڄي پارٽيءَ سان منسوب ڪرڻ جي ڪوشش ڪن. يا ڪنهن پاليسيءَ کي لاڳو ڪرڻ دوران ٿيل غلطين کي خود پاليسيءَ جي غلطي ڪوٺين. اهڙا نقاد، اصل □ پاڻ کي ته پارٽين جا وفادار چوائيندا آهن، پر اصل □ اهي پارٽي جا گهڻ گهرا نه هوندا آهن. ڇاڪاڻ ته هو پاڻ ته عمل نه ڪندا آهن. پر عمل ڪندڙ ماڻهن تي بيجا بهتان بازيون □ تنقيديون ڪندا آهن □ اهڙن ماڻهن جي تنقيد جو مقصد تعمير نه پر تخريب هوندو آهي.

□□□

”سندھه کا مقدمه“
تنقيدي جائزو

جڏھن مان ”پنجاب کا مقدمه“، ”سندھه کا مقدمه“ ”آج کا سـندھه“ پـڙھڻ شـروع کيـا تـه پڙھندي، جيکي به ڳالھيون غلط محسـوس کيـون جيکي تـاريخي کـوڙ بـد ديـانتيون نظـر مـان گـذريون، انھن تي ان ئي وقت کتـاب جي حاشـين تي پنھنجو نقطي نظـر لکنـدو ويس. جـيئن تـه انھن مڙني کتابن تي باضابطه نموني تنقيدي مقـالا لکڻ جو کوبه ارادو کونه ھو. ان کـري اھي حاشين تي لکيل ٽکرا جيئن جو تـيئن بنـا کنھن مـددي کتـاب استعمال کـرڻ جي، ھن شـکل آنـدا اٿم. جـيئن انھن کتـــابن پــــڙھڻ وقت منھنجي ذھن انھن کتابن ڏنـل ڳـالھين بـابت پيـدا ٿيـل تنقيـدي رايـا

محفــوظ ٿي وڃن. ان سلســلي ۾ ”پنجــاب ڪــا مقدمه“ جا حاشيه هڪ ننڍڙي ڪتاب ”سـنڌي قـوم جــو مقــدمو“ ۾ اچي چڪــا آهن. ان ڪــري هــاڻ ”سندهه ڪا مقدمه“ جا تنقيدي حاشـيه هن مقـالي جي صورت ۾ حاضر آهن.

مان پنهنجي مقالي ”سنڌي قوم جو مقـدمو“ جي مهاڳ ۾ جناب شڪيل احمد ضـياء صـاحب جي ڪتـاب ”سـندهه ڪـا مقدمـه“ تي ڪجهـه هن ريت نظر وڌي هئي:

”جــڏهن شــڪيل صــاحب جــو اهــو ڪتــاب منهنجيءَ نظر مان گذريو ته دل کي سـخت صـدمو پهتو، جو اهو ڪتاب حنيف رامي جي ڪتاب (پنجاب ڪا مقدمه) جي جواب ۾ گهٽ پر اردو ڳالهائينــدڙن جي حمــايت ۾ بچــاءَ ۾ وڌيڪ لکيــل هــو. شــڪيل صاحب ڪتاب جو نالو ته ”سندهه ڪا مقدمه“ رکيو هو، پر اصل ۾ اهو ڪتاب ”سنڌ جو مقدمو“ نــه پــر ”مهاجرن جو مقدمو“ هيو. ان ۾ حــنيف راميءَ کي مظلـوم قـومن خـاص ڪـري سـنڌين مٿـان ڪيـل جارحانه حملن جو جواب ته ڏنل ڪونه هو، پـر اردو ٻــوليءَ ۾ يــوپي، ســي پي جي ثقــافت کي اجــاگر ڪرڻ ۾ اردو ڳالهائيندڙ طبقي کي بنا ڪنهن شريڪ جي هن ملڪ جو وارث ڄاڻائڻ جي وڌيڪ ڪوشش ٿيل هئي. ان صورتحال معلوم ٿيڻ بعد منهنجي اندر ۾ ان ستل جذبي وري ڪر موڙيو ته مان نه صــرف حنيف رامي کي جـواب ڏيـان، پـر شـڪيل صـاحب، جنهن مــنٿڙي ۾ ٻاجهــاري نمــوني ســنڌ جــو نــالو اســتعمال ڪــري، اســان مٿــان پنهنجي حــاڪميت مـڙهڻ جي ڪوشــش ڪـئي آهي، ان جـو بـه ڪيس جــواب ڏيــان.“ (رک ســنڌي، ”ســنڌي قــوم جــو مقدمو“ مهاڳ، ص-4)

مــان شــڪيل صــاحب جي ڪتــاب جي ذري پرزي تي ته ڳالهائڻ ڪونه ٿو گهـران ۽ نــه وري ان جي ضرورت آهي. ڇو جـو شـڪيل صـاحب پنهنجي

ڪتاب ۾ جيڪا غلط بياني ڪئي آهي ۽ جيڪا تاريخي حقيقتن سان هٿ چراند ڪئي آهي، سا سندس لاءِ اردو ليکڪ هجڻ ناتي ڪا نئين ڳالهه ڪانه آهي. پر پاڪستان ۾ رهندڙ هر اردو ليکڪ پوءِ چاهي اهو نيث رجعت پسند هجي يا ترقي پسنديءَ جي ويس ۾ ويڙهيل جديد رجعت پسند هجي، ان جي هتان جي قومن، انهن جي قومي ٻولين ۽ تهذيبن ڏانهن اهڙو ئي اڻ وڻندڙ ۽ منافقت تي ٻڌل رويو رهندو آيو آهي. سندس ان منافقت جي جواب ۾ سنڌي ٻولي اندر ڪيترائي ڪتاب ڇپجي پڌرا ٿي چڪا آهن. جيڪي پنهنجي جاءِ تي مستند ۽ تنقيدي لحاظ کان معتبر آهن. ان ڪري مان هن مقالي اندر چند اهڙيون ڳالهيون ڪرڻ گهران ٿو، جن کي ليکڪ منجهائڻ ۽ پردي ۾ رکڻ جي وڏي ڪوشش ڪئي آهي.

* * *

شڪيل احمد ضياءُ جو ڪتاب ”سنڌھ ڪا مقدمه“ ڪراچي، اپريل 1987ع منهنجي آڏو آهي. مصنف صفحي 9 تي لکي ٿو ته، ”پاڪستان ٻن تهذيبن جي ٽڪراءَ جي نتيجي ۾ وجود ۾ آيو. اهو ٽڪراءُ انهن صوبن ۽ علائقن ۾ نه ٿيو، جيڪي اڄ پاڪستان ۾ شامل آهن. هندو مسلم تهذيبن جو منطقي ٽڪراءُ انهن علائقن ۾ ٿيو، جيڪي اڄ ڀارت ۾ شامل آهن. مسلمانن جي تهذيب غالب تهذيب هئي.“ جناب شڪيل صاحب جو واسطو ان ٽولي سان آهي، جيڪو پاڪستان ٺهڻ جي صورت ۾ هتي مسلم قوميت جي سهاري هيٺ اچي، هتان جي اصل قومن جي ٻولي، ڪلچر ۽ اقتصادي وسيلن تي قابض بنجي ويو. ان ڪري هن پنهنجي ان قبضي ۽ قرلت کي جائز قرار ڏيڻ لاءِ دنيا جي مڃيل تسليم ڪيل اصولن ۽ نظرين کي پٺي پاڇو اڇلائي، اهڙا نظريا ۽ تخيل گهڙي ورتا، جيڪي سنڌن ناجائز قبضي جو بچاءُ ڪن پيا. ان ڪري

شکيل صاحب پاڪستان جي وجود کي ٻن تهذيبن يعني هندو مسلم تهذيب جي ٽڪراءُ جو منطقي نتيجو ڄاڻايو آهي. پهريون عرض ته شکيل صاحب اهو مذهبي تهذيبن وارو نظريو خبر ناهي ته ڪٿان هٿ ڪيو آهي يا ڪهڙي بنياد تي پاڻ گهڙيو آهي؟ تهذيبون قومن جون هونديون آهن، نه مذهبن جون. مذهب تهذيبن کي پنهنجي بدن مان جنم ڪونه ڏيندا آهن. پر قومون پنهنجي جاگرافيائي وطنن اندر هزارها سالن جي جدوجهد جي نتيجي ۾ تهذيبن جي تشڪيل ڪنديون آهن. ان تشڪيلي دؤر ۾ انهن قومن جا مذهبي نظريا ۽ فڪر تبديل ٿيندا رهندا آهن. اسان هتي سنڌي قوم جو مثال وٺون ٿا: ان جي تهذيب، سنڌي ماڻهن جي لکين سالن جي جدوجهد جو عظيم ثمر آهي. ان وچ ۾ هتي جي ماڻهن جا مذهبي نظريا تبديل ٿيندا رهيا. ڪڏهن هتي جي ماڻهن هندو ڌرم قبول ڪيو ته ڪڏهن ٻڌمت جا پيروڪار رهيا. ڪڏهن جين مت ته ڪڏهن وري اسلام جا پوئلڳ ٿيا. پوءِ به انهن مذهبي ۽ نظرياتي تبديلين ڪري ڪڏهن به سندن تهذيب نه هندو بڻجي وئي ۽ نه وري اسلام سان نوازجي مسلم تهذيب ٿي وئي. اها اول کان سنڌي تهذيب رهي ۽ هميشه سنڌي تهذيب رهندي. پوءِ چاهي سياٽي سندن مذهب يا نظريو ڪهڙو به رهي. اڄ به سنڌي هندو توڙي مسلم، جين توڙي ٻڌ جي ساڳي تهذيب آهي، ساڳي ٻولي آهي، ساڳيو لباس، ريتون رسمون ۽ هيرا آهن.

ان مسئلي تي اڳتي وڌڻ کان اڳ اسان تهذيب تي ڳالهائڻ گهرون ٿا. تهذيب ڪنهن قوم جي ريتن رسمن، اٿڻ وهڻ، فن اڏاوت، رهائشي طور طريقن، کاڌي، لباس، تفريح، ٻولي ۽ ادب وغيره جو نالو آهي. مصنف جنهن مسلم تهذيب جو تصور گهڙيو آهي، سو خبر نه آهي ته ڪهڙي بنياد تي گهڙيو آهي. جڏهن عربستان جي ڌرتي تي

اسلام آيو ته ان ڪـان اڳ عـربن جي رهـڻي ڪهـڻي، رسـمون رواج، لبـاس وغـيره جـيئن اڳ هيـو، سـو اسلام جي نـزول ڪـان پـوءِ بـه ائين رهنـدو آيـو. ان ڪري عربن جي تهذيب کي اسلامي تهـذيب ڪونـه ٿـو سـڏي سـگهجي. اهـا عـربي تهـذيب آهي. ڇـا هندوستان □ رهندڙ اردو ڳالهائيندڙ مسلمان، اسلام جي اچڻ کان اڳ جڏهن ڪنهن ٻئي ڌرم جا پوڄاري هئـا، ان وقت غـير مهـذب هئـا يـا ان وقت سـندن اهائي ساڳي تهذيب يعني ڪڙتو پاجامو، شــيرواني، پان، قـوالي ڪانـه هـئي، جيڪـا اسـلام جـو شـرف حاصل ڪـرڻ بعـد بـه سـندن رهنـدي آئي. ڇـا هنن اسلام جو شرف حاصـل ڪـرڻ بعـد پنهنجـو اڳيـون ڪڙتو □ پاجامو لاهي، عربن وارو جبو پـائي، عـربن واريون رسـمون رواج اختيـار ڪـري، هنـدو تهـذيب مان مٽجي اسلامي تهذيب جي دائـري منجهـه اچي ويا. جي نه ته پوءِ اهو مذهبي تهذيبن واري نظـرئي □ تخليل جـو مطلب ڇـا آهي. جيڪـڏهن صـرف ان بنياد تي هتان جي قومن مٿـان غلبـو حاصـل ڪـري انهن کي اسلام جي نالي □ پنهنجي ثقـافت □ ٻـولي تان هٿ ڪڻائڻ □ اردو ٻولي □ مغليـه ثقـافت اختيـار ڪرڻ لاءِ مجبور ڪرڻ جو حربـو آهي تـه ٺيڪ آهي. نه ته اهڙي واحيـات □ غـير سائنسـي تصـور گهـڙڻ جي ڪابه ضرورت ڪانه آهي. ضـياءُ صـاحب جنهن ڪتاب ”پنجاب ڪا مقدمـه“ تي تنقيـد ڪنـدي، اهـو تصـور پيش ڪيـو آهي، ان جي ليکڪ حـنيف رامي، ضياءُ صاحب کان وڌيڪ حقيقت پسـندي جـو ثبـوت ڏيندي، پنهنجي ڪتاب □ ان تصور کي رد ڪيــو آهي □ پنجابي قوم کي پنهنجي ٻـولي، تهـذيب □ ثقـافت جي بچاءُ □ بقا لاءِ تيار ڪري اڳتي وڌڻ جو سڏ ڏنـو آهي. جيڪا ڳالهه ڪنهن بـه طـرح مـذمت لائـق نـه آهي.

هـاڻ اصـل مسـئلو، جنهن کي شـڪيل ضـياءُ صاحب پنهنجي فن تحرير سـان لڪـائڻ □ منجهـائڻ

جي ڪوشش ڪئي آهي، اهــو آهي ”پاڪســتان جي
وجــود □ اچڻ جــو ســوال“. شــڪيل صــاحب، ان
پرماري طبقي جو پرجهلو آهي، جنهن جــون پــاڙون
عالمي سامراجي نظـام □ ڪتـل آهن. ان ڪـري هن
صاحب پاڪستان جي وجود □ اچڻ جي اصل سـبب
ڪي وڏي هوشياريءَ □ ڏاهپ سان لڪايو □ منجهايو
آهي. اصـل □ پاڪسـتان مسـلمانن ڪي هنـدن ڪـان
تحفـظ ڏيڻ جي ڪـارڻ ڪـري وجـود □ ڪونـه آيـو
آهي. پر ان جو اصل سبب عالمي سـامراج ڪي هن
علائقي □ پير ڪپائڻ □ برصـغير □ ورهـاڱي ڪـان اڳ
هلنــدڙ ســامراج دشــمن تحــريڪ ڪي نــاس ڪــرڻ،
گڏيل هندســتان جي مڪمــل آزادي □ خودمختيــاري
ڪي روڪڻ، عــالمي ســماجوادي نظــام جي ٿينــدڙ
پيش قدمي آڏو هڪ مذهبي رجعت پسند ديــوار اڀي
ڪرڻ ئي پاڪستان جي وجود جو اصل ســبب آهي.
جڏهن برصغير □ هندو مسلم عوام متحد ٿي انگريز
سامراج خلاف جنگ آزادي شروع ڪــئي □ برصــغير
□ ترقي پســند، عــوام دوســت ڌريــون رجعت پســند
حڪمـــرانن □ انهن جي ڏيهي چـــاڙتن مٿـــان فتحن
مٿــان فتحــون حاصــل ڪــرڻ لڳيــون تــه ســامراجي
حڪمرانن عوام دوســت قــوتن جي ان پيش قــدمي
ڪي روڪڻ □ برصــــغير ڪي وڏيڪ عرصــــو پنهنجن
ظـــالم چنبن □ ســـڪ رکڻ لاءِ مـــذهبي بنيـــادن تي
پنهنجي چاڙتن طرفان مذهبي تنظيمــون □ پــارٽيون
جوڙائڻ شروع ڪيون. جــيئن عــوام مــذهبي بنيــادن
تي تفــرقي جــو شــڪار بنجي پنهنجــو اصــل مقصــد
پلجي مذهبي جنونيت جي اهــڙي باهــه □ وجي پــئي
جو صدين تائين ان مان پنهنجو پاڻ آزاد نــه ڪــرائي
سگهي. سامراجي ڌريون، جن مٿان سوويت يــونين
□ آيــل پهريــون پــورهيت انقلاب، هڪ پــوت جيــان
لامـــارا ڏئي رهيـــو هـــو □ ســـندن ذهنن □ اهـــو ڊپ
چائنيــل هــو تــه جيڪــڏهن برصــغير □ تــرقي پســند
قوتون ڪاميابيءَ ســان همڪنــار ٿين ٿيــون تــه پــوءِ

سامراجي ڌرين جا ڏکڻ ايشيا مان هميشــه لاءِ تــپڙ پڌجي ويندا □ برصــغير پڻ ســماجوادي انقلابين جــو هڪ اڏول اتحــادي بنجي وينــدو. ان ڪــري ضــروري هيو ته برصغير □ ايندڙ انقلاب جــو رخ موڙيــو وڃي. ان لاءِ صرف هڪ حربو بچيو هو، ســو هيــو مــذهبي جنون. جنهن ڪي استعمال ڪــري برصــغير □ هلنــدڙ تحــريڪ □ ڏار وڌا ويــا. هــتراڏو مــذهبي جمــاعتون ڪڙيون ڪري، انهن ســان ســاز بــاز ڪــري برصــغير جي قسمت جو فيصلو اهڙو ڪيو ويــو جــو برصــغير مان سامراجي ڌرين سڌي طرح نڪــري، ان تي اڻ سڌي طرح اڳ ڪان به وڌيڪ مضبوط قبضــو ڪــري ورتو. اڳ برصغير انگريزن جي ســڌي غلامي يعــني هڪ ڪالوني هيــو، پــر پــوءِ اهــو هڪ جديــد بيئڪيت بنجي ويو. برصغير جو ورهاڱو ڪنهن هندو يا مسلم ليڊر يا ڪنهن گروهه جي قربانين جــو نــتيجو ڪونــه هيو، پر اهو عــالمي ســامراج جي هڪ ســازش جــو نــتيجو هــو. ان ڪــري برصــغير جي ورهــاڱي يــا پاڪستان جي وجود کي ڪن تهذيبن جــو ٽڪــراءُ يــا اردو ڳالهائيندڙ مسلم عــوام جي جدوجهــد جــو ثمــر ڪوٺڻ غلط □ حقيقتن سان هڪ مذاق آهي. ان جو جيئرو جاڳنــدو ثبــوت اهــو آهي جــو اڄ پاڪســتان □ هندستان □ تــرقي پســند تحــريڪ ڪچلجي □ تباهــه ٿي چڪي آهي □ بــــئي ملڪ پنهنجي مڪمــــل خودمختياري حاصل نه ڪري سگهيا آهن. پاڪستان سامراجي ملڪن جي جديد بيئڪي راڄ جــو شــڪار آهي. پاڪستان عالمي اشتراڪي تحريڪن، مظلوم قومن جي آزادي پســند تحــريڪن، پــورهيت انقلابن خلاف هڪ سامراجي اڏي جي حيثيت اختيــار ڪــري چڪو آهي.

شــڪيل ضــياءُ صــاحب ان ئي صــفحي 9 تي اڳتي فرمــائي ٿــو تــه، ”اوپــر پاڪســتان □ موجــوده پاڪســتان جي ڪنهن بــه علائقي جي ثقــافت جــو هندو ڪلچر، هندو زبان □ هندو تهذيب سان ٽڪــراءُ

نه هيو. پنجاب جا غير مسلم پنجابي، سنڌي جا غـير مسلم سنڌي، صوبي سرحد جـا غـير مسـلم پشـتو ڳالهائيندا هئا. مـذهب جي بنيـاد تي كـڏهن كـڏهن وقتي فساد جي فضا يـا ذهـنيت پيـدا ٿي. هي بنيـاد صرف انهن علائقن ۾ هيو، جتي اردو ڳالهائي ويندي هـئي.“ شــكيل ضـياءُ وڏي كوشــش كنـدي بــه حقيقت كي لكائي نه سگهيو ۾ پنهنجي هندو مسلم تهذيب واري نظرئي جي ساڳئي صـفحي تي ترديـد كئي آهي ۾ پاكسـتان جي قـومن جي تهـذيبن كي مســلم تهــذيبن جي بــدران اتــان جــون علائقــائي تهـذيبون يـا بوليـون سـڏي وڌو آهي. اهـڙي طـرح پنهنجي ڏنل تصور جي پـاڙ ئي نفي كـئي آهي. پـر چوندا آهن ته، ”چور چـوري كـان تـه وڃي پـر هـيرا ڦـيري كـان كونـه وڃي.“ سـو وري هن دنيـا جي مڃيل نظرئي ۾ سـماجي سـائنس جي اصـولن جي نفي كنــدي، هندســتان جي تهــذيب كي مــذهبي نظرئي تحت هندو تهذيب كوٺيو آهي ۾ هندي زبـان كي هنــدن جي قــومي زبــان چــوڻ بــدران ان كي مذهبي زبان هندي كوٺيـو. جـڏهن تـان مـان اڳـئي چئي چكو آهيان تـه زبـان ۾ كلچـر نـه هنـدو ٿينـدا آهن ۾ نـــه وري مســـلمان، پـــر اهي قـــومن جي نمائندگي كندا آهن. هنـدي بـولي نـه هنـدو مـذهب جي پيـــداوار آهي نـــه وري ان جي نمائنـــده آهي. جهڙي طرح عربي زبان نه اسـلام جي پيـداوار آهي ۾ نـه وري ان جي نمائنـدگي كنـدڙ آهي. پـر اهـا عربستان ۾ ان وقت به موجود هئي جڏهن اتي اسلام كونه آيو هو. ضياءُ صـاحب جنهن ڳالهـه كي اســان سـنڌين، بلــوچن ۾ پختــونن جي كمــزوري كوٺيو آهي، يعني اسان جي علائقن ۾ هندو مسـلم مذهبي فساد جو نـه ٿيڻ ۾ ان ڳالهـه كي هندسـتان جي اردو ڳالهائيندڙن جي خوبي ڄاڻايو آهي تــه اتي هندن ۾ مسـلمانن جـو تكـراءُ ٿيـو. اصـل ۾ اهـائي اســان جي قــومن جي خــوبي آهي. جــو اســان

سيڪيولر رهيا آهيون. اسان مذهبي فتنن فسادن
کان ان ڪري آجا رهيا آهيون، جو اسـان ڪي ملن
مولوين جي فسطائي فرقيواريت تـوڙي هنـدن جي
پنـڊتن جي فتـني فسـاد تي ٻـڌل تعليم نـه ملي
آهي. پر اسان شاهه، سچل، سامي، سلطان بـاهو،
گرو نانڪ، بلي شاهه، خواجه فريد جي صـوفي ازم
جا وارث رهيا آهيون. جڏهن ته هندستان جي يوپي،
سي پي جي مسلمانن ڪي اقبـال، سـر سـيد احمـد
خان جي فسطائي تعليم ملي آهي. اورنگــزيب جي
فتني فساد جو فلسفو مليو آهي. ان ڪري هو اڄ
تائين ان جي اثر هيٺ جتي به رهيـا آهن، اتي فتـني
 فساد ڪي جنم ڏنو اٿن. مـذهبي جنـون ڪـٽرپڻو
سـندن حيـات جـو فلسـفو رهيـو آهي. هـو جي هن
وقت هندستان آهن ته به اتي فرقيوارنـه فسـادن
جا خالق آهن، جي بنگال سنڌ رهيـا آهن تـه بـه
هتـان جي امن سـڪون ڪي مـذهبي جنـون سـان
تباهه ڪيو اٿن. هتي رهي به هنن هندو مسلم فساد
ڪرايا آهن، شـيعه سـني، ديوبنـدي، بريلـوي فسـاد
ڪرايا آهن. جڏهن ته سـنڌ برصـغير جـو اهـو خطـو
رهيــو آهي، جنهن هميشــه مــذهبي رواداري امن
عالم، جـيئو جـيئڻ ڏيـو جي سـيڪيولر سـوچ جي
بنيـاد تي برصـغير ڪي امن آشـتي جـو سـبق ڏنـو
آهي. اسان جي صوفين جي تعليم جي ئي نتيجي
جــڏهن برصـغير مـذهبي جنـون عـروج تي هيـو،
تڏهن به سنڌ شاهه، سـچل، سـامي، ڀڳت ڪنـور
رام، دلپت، چيئمـــل پـــر ســـرام، آءِ آءِ قاضـــي،
گربجشاڻي سنڌي هندن توڙي مسـلمانن جـا گـڏيل
قـــومي هـــيرا رهيـــا آهن انهن جي تعليم جي
روشنيءَ سـنڌ ڪي عظمتن جي مينـار تي رسـايو
آهي. جڏهن ته ان انسـاني مـاٺهپي کـان اسـان جـا
اردو دان جتي به رهيا آهن، محروم رهيا آهن.

* * *

شڪيل ضياءُ صاحب ”پاڪسـتان تهـذيب جي

حـوالي سـان“ واري بـاب ۾ پاڪسـتان جي تهـذيب
ڪي يو پي، سي پي جي اردودانن جي فتني ۽ فساد
واري تهذيب ڪوٺيو آهي ۽ ان جي ٻولي اردو قــرار
ڏني آهي. ضياءُ صاحب جي ڄاڻ لاءِ عرض آهي تــه
پاڪستان اندر نه ڪا اردو تهـذيب ڪـو وجـود رکي
ٿي ۽ نه وري اها نـام نهـاد تهـذيب، پاڪسـتان جي
تهذيب آهي ۽ نـه وري سـندن ٻـولي پاڪسـتان جي
وارث ٻولي آهي، پاڪستان وٽ نه ڪا پنهنجي الــڳ
تهذيب آهي ۽ نه وري ڪا پاڪستاني ٻولي آهي، نــه
وري پاڪسـتان ڪي پنهنجــو جـدا تـاريخي تشـخص
آهي. پاڪستان چئن جدا قـومن جـو ملڪ آهي، جن
ڪي پنهنجون الڳ الڳ قومي زبانون، قومي تهذيبون
۽ قومي تشـخص آهن. سـي نـه شـڪيل ضـياءُ جي
پاڪستاني تهذيب نه وري اردو ٻوليءَ جـون محتـاج
آهن. ان ڪري شڪيل ضياءُ کي عرض آهي تـه هـو
اسـان مسـڪينن مٿـان اهـو سـڀ ڪجهـه اسـلام ۽
پاڪستان جي پياري نالي ۾ مڙهڻ جي ڪوشش نه
ڪري. اصل ۾ اردو ڪا مسـلم تهـذيب نـه آهي، پـر
اها هندستان جي يـوپي، سـي پي جي تهـذيب آهي.
سـندن پاجـامو پـائڻ، شـيرواني اوڍڻ، پـان کـائڻ ۽
قوالي ڳائڻ واري تهذيب کي هندسـتان جي تهـذيب
ته چئي سگهجي ٿو. پر اها صـرف پاڪسـتان ۾ ٽپڻ
سـان اسـلام جـو شـرف حاصـل ڪـري، اسـلامي
تهذيب ٿي نه ٿي سگهي. نه وري سندن ٻــولي اردو
جيڪا هندي جي بگڙيل صورت آهي، اها صرف پـاڻ
۾ عربي، فارسي ۽ ترڪي زبانن جا لفـظ سـمائي،
مسـلمانن جي مــذهبي ۽ پاڪسـتانين جي قــومي
ٻولي ٿي سگهي ٿي.
جنـاب شـڪيل صـاحب کي اهـا بخـوبي خـبر
هوندي ته اردو جي عمر 250 سـال مس آهي. اهـا
ٻــولي مغـل حڪمــرانن جي دؤر ۾ ان جي شــاهي
فوج کـان شـروع ٿي. اردو تـرڪي ٻـولي جـو لفـظ
آهي. جيڪو اردو= فـوجي خيمـه گاهـه مـان ورتـل

آهي. اردو ٻـولي هندسـتان جي ڪـا فطـري ٻـولي ڪانه آهي، پر نظريه ضرورت تحت مغل حڪمرانن پنهنجي لشڪرين، جيڪي جـدا جـدا ٻـولين ڳالهـائڻ وارا هئــا، انهن جي وچ ۾ رابطي لاءِ هنــدي زبــان منجهه ڪجهه عربي، فارسـي ۽ تـرڪي لفـظ ڳنـبي جــوڙي وئي. ان ڪــري شـڪيل ضـياءُ صـاحب لاءِ عرض آهي ته اردو ٻولي ڪا جدا ٻـولي ڪانـه آهي، پر هندي جو هڪ بگڙيل نمونو يا ان جو هڪ لهجو (Dialect) آهي. ان ڳالهه تان هڪ واقعو ياد ٿو اچي تــه هڪ پاڪســتاني آفيســر تــرڪي جي دوري تي وڃي نڪتــو. اتي جــڏهن هن هڪ جڳهــه تي ”اردو اڪيڊمي“ جو نالو پڙهيو ته ڏاڍو خـوش ٿيـو تـه اتي ڪو اردو ٻـوليءَ جي واڌاري ۽ ڦهلاءَ لاءِ ادارو قـائم ڪيــل آهي. ســو پنهنجي تــرڪي ميزبــانن تي زور پريائين ته مان پهريـون ”اردو اڪيـڊمي“ ڏسـندس. سو جڏهن موصوف اتي پهتو تـه ڏاڍو شـرمندو ٿيـو جــو اتي اردو ٻــولي جي تــرقيءَ ۽ واڌاري لاءِ ڪــا اڪيڊمي نهيل ڪانـه هـئي. پـر اهـا تـرڪن جي هڪ فــوجي اڪيــڊمي هــئي. ڇــو جــو تــرڪيءَ ۾ اردو=لشڪر جي معنيٰ ۾ ڪم ايندي آهي.

* * *

اسان جنهن ڳالهه جو گهـٽي وقت ڪـان رڙٿـو رڙندا هئاسين ته پاڪستان اسـان لاءِ نـه پـر صـرف يوپي ۽ سـي پي جي مسـلمانن ۽ انهن جي ٻـوليءَ کي ٻين مٿان مـڙهڻ ۽ تـرقي وٺـائڻ لاءِ نـاهيو ويـو آهي. اها ڳالهه نه چاهيندي به شڪيل ضـياءُ ص-17 تي ظاهر ڪري وڌي آهي. پاڻ لکي ٿـو تـه ”هي ئي (اردو) زبــان هــئي، جنهن کي تحفــظ لاءِ پهريــان نظـرئي پاڪسـتان ۽ پـوءِ پاڪسـتان وجـود ۾ آيـو.“ يعني نظـرئي پاڪسـتان جـو مطلب اردو زبـان جـو تحفظ ۽ ترقي آهي. ان جو ڪنهن بـه طـرح اسـلام سان واسطو نه آهي. پاڪستان مسـلمانن کي هڪ الڳ ملڪ وٺي ڏيڻ ۾ نظرئي اسلام جي واڌ ويجهـه

لاءِ حاصل ڪونه ڪيو ويو، جيئن اڄ تائين چاڻايو پئي ويو آهي. پر ان جو اصل مقصد اردو ٻوليءَ جو تحفظ، اردو ڳالهائيندڙن جي جارحاڻه مفادن جو تحفظ ئي هيو. جناب شڪيل ضياءُ صاحب، حنيف راميءَ جي پنجابي ٻولي کي ترقي وٺائڻ ۽ ان کي پنجاب جي قومي ٻولي بنائڻ واري خيال جي جنهن نموني اسلام، پاڪستان ۽ اردو جي آڙ وٺي مخالفت ڪئي آهي. سا اسان سنڌي قوم جا ترقي پسند ۽ سيڪيولر سوچ رکندڙ رهواسي صرف پنجاب جي بالادست رويي کي نظر ۾ رکي، ڪڏهن به برداشت ڪرڻ ۽ ان کي جائز قرار ڏيڻ لاءِ تيار نه آهيون. اسان پنجابي زبان کي پنجاب ۾ ان جي حق کان محروم ڪرڻ ۽ ان مٿان اردو کي مڙهڻ واري سوچ جي حمايت نه ٿا ڪري سگهون. اسان جنهن نموني پنهنجي ٻولي جي حقن لاءِ جدوجهد ڪري رهيا آهيون. اهڙي نموني جي پنجاب وارن پنهنجي ٻوليءَ ۽ ڪلچر لاءِ ڪا به جدوجهد ڪئي ته اسان انهن سان هزارين اختلافن هوندي به اخلاقي طور حمايت ڪنداسين. چو جو جيڪا ٻولي اسان پاڻ مٿان مڙهڻ لاءِ تيار نه آهيون، سا اسان ڪنهن به صورت ۾ بلوچستان، پختونستان ۽ پنجاب مٿان مڙهڻ جي حق ۾ نه هونداسين. اسان صرف پنجاب جي بالادست ڪردار کي نظر ۾ رکندي، اردو کي پنجابي زبان مٿان مڙهڻ واري پاليسيءَ جي حمايت ڪري، ان کي ٻين مظلوم قومن جي ٻولين کي ختم ڪرڻ لاءِ جواز مهيا ڪرڻ جو موقعو نه ڏينداسين. جيڪڏهن رامي صاحب، پنجاب وارن کي پنهنجي ٻولي ۽ ڪلچر جي حوالي سان قومي تشخص حاصل ڪرڻ لاءِ جدوجهد جو سڏ ڏئي ٿو ته اها ڳالهه اسان پاڻ لاءِ نيڪ شگون سمجهون ٿا. شل اها رامي صاحب واري سوچ پنجابين جي وڏي آباديءَ ۾ اچي ۽ هونه صرف پنهنجي ٻوليءَ ۽ ڪلچر جي احياءُ لاءِ جدوجهد ڪن پر ان سلسلي ۾

اردو جي حـاڪميت، جيڪـا ٻين قـومن جي ٻـولين مٿان مڙهيل آهي، ان جي حمايت ڪرڻ جي دعـويٰ تان پڻ دست بردار ٿين.

جناب شڪيل ضياءُ صاحب، اردو جي حـق □ ان کي پاڪسـتان جي اصـل وارث ٻـولي ثـابت ڪرڻ لاءِ ڪتاب □ ڪيترن هنڌن تي پنهنجي جاڻ جا مـوتي پکيڙيـا آهن. ص-116 تي لکي ٿـو تـه: ”اردو پاڪسـتان جي قـومي زبـان آهي، ان کـان سـواءِ پاڪستان □ پاڪستاني قوم جو وجود بي معـنيٰ ٿي وينـــدو.“ وري صـــفحي 72 تي اردو جي تعريـــف ڪندي لکي ٿو ته ”جيستائين اردو زبان جو واسـطو آهي ته اهو واضع ڪيـو ويـو آهي تـه اهـا پاڪسـتان جي، پاڪستاني قـوميت جي واحـد نشـاني □ واحـد ضرورت آهي. ان کي انهن تاريخي قوتن هي نالو □ مقـام عطـا ڪيـو آهي، جن ئي پاڪسـتان تشـڪيل ڪيو آهي.“

اسان شـڪيل ضـياءُ صـاحب جي اردو ٻـولي بابت اٿاريـل حجتن کي هڪ حقيقت پسـند اردودان جي لفظن □ جواب ڏيون ٿا. محمود الحـق عثمـاني پنهنجي مقالي ”پاڪسـتان □ ٻـولين جـو مسـئلو“ □ لکي ٿو ته ”اردو ٻولي کي مسلمانن جي ٻولي چوڻ يـا اسـلام سـان اردو جي رشـتي کي ڳنـڍڻ جي ڪوشش ڪرڻ غلطي □ حقيقت کان انڪـار ٿينـدو. اردو جي ترقي □ هندو اديبن جو به ايـترو ئي حصـو آهي، جيترو مسلمان اديبن جو □ اڄ بـه حـالتن جي ناسـازگيءَ جي بـاوجود بــه هندسـتان □ اردو ادب تخليـق ٿي رهيـو آهي □ ٻـولي تـرقي ڪـري رهي آهي.“ (رک سـنڌي، مـرتب، ”سـنڌي ٻـولي رت رتولي – مارچ 1985ع ص-35)

اسان سنڌ جا سيڪيولر □ ترقي پسند مـاڻهو ڪنهن به ٻوليءَ جي خلاف نه آهيون. جهـڙي طـرح دنيا جون مڙئي ٻوليون محترم □ معتبر آهن، اهـڙي طرح اردو ٻولي جي به پنهنجي هڪ حيثيت آهي. پر

ان جو مطلب اهو نه آهي ته اردو ٻولي کي ڪن نظرين ۽ تخيلن جي سهاري ڪنهن ٻي ٻولي ڳالهائيندڙن مٿان ٺاڦيو وڃي. اسان صرف اردو جي بالادست حيثيت جا مخالف آهيون. ڇا اردو ٻولي جا نادان دوست اردو ٻوليءَ کي هڪ مذهبي گروپ تائين محدود رکي، ان ٻوليءَ جي ترقي ۽ واڌاري لاءِ غير مسلم اديبن جي ڪيل ڪوششن تي پاڻي ڦيرڻ چاهين ٿا. يا انهن جي تخليقن کي غير مسلم اردو قرار ڏيئي اردو ادب جي خزاني مان ڪڪ آئوٽ ڪرڻ چاهين ٿا. ڇا اردو ڳالهائيندڙ مسلمان صرف مذهبي جنون جي بنياد تي ڪرشن چندر، راجندر سنگهه بيدي، ساحر لڌيانوي ۽ ٻين غير مسلم اردو اديبن کي مذهب جي حوالي سان اردو ادب مان خارج ڪرڻ چاهين ٿا. جي ها ته، پوءِ هو اسان جا نه پر اردو ٻوليءَ جا نادان دوست آهن.

* * *

جناب شڪيل ضياءُ صاحب اردو جي حق ۾ اڳتي ص-89 تي لکي ٿو ته، ”مسلمانن 9 سو سال برصغير تي حڪومت ڪئي. ان حڪومت جي مختلف دورن ۾ هڪ تهذيب جي تشڪيل ٿي. ان عظيم الشان دؤر ۾ هڪ گڏيل زبان وجود ۾ آئي، جنهن کي اردو ڪوٺن ٿا. پاڪستان جو قيام ان تهذيب ۽ تاريخ جي حوالي سان وجود ۾ آيو.“ مٿين مڙني حوالن مان هڪ ڳالهه ظاهر ٿئي ٿي ته پاڪستان اسلام جي تحفظ ۽ برصغير ۾ رهندڙ مڙني مسلمانن جي تحفظ ڪرڻ لاءِ وجود ۾ ڪونه آيو. جنهن ڳالهه جو ڇاليهن سالن کان پتڪو پٽيو ٿي ويو. پر ان جو واحد مقصد هندستان جي اردو ڳالهائيندڙ جي ٻولي، ڪلچر ۽ جارحانه مفادن کي بچائڻ، وڌائڻ ويجهائڻ لاءِ وجود ۾ آيو. مسلم قوم ۾ بعد ۾ پاڪستاني قوم جو جيڪو ڍنڍورو پٽيو پي ويو. ان جي پويان صرف هڪ مقصد لڪل هيو. اهو هيو پاڪستان ۾ رهندڙ قومن جي ٻولين ۽ تهذيبن

کي فنا ڪري انهن مٿان جبري طور اردو ٻولي ۽ اردو دان طبقي جي مخصوص تهذيب مڙهڻ. جيڪڏهن پاڪستان برصغير جي مسلمانن جي تحفظ لاءِ وجود ۾ آندو ويو هو ته پوءِ مسلمان صرف اردودان ڪونه هيا. پر سنڌي، بلوچي، پختون، بنگالي ۽ پنجابي به مسلمان هيا. ان ڪري انهن جي به تهذيبن ۽ ٻولين جو بچاءُ ڪرڻ پاڪستان جي عظيم تر مقصد ۾ شامل هجي ها. ڇا صرف مسلمانن جي ٻولي يا برصغير جا سڀ مسلمان هڪ ئي ٻولي اردو ڳالهائيندا هئا، يا ڇا انهن مڙني جي تهذيب ۽ ڪلچر هڪ ئي هو. جي نه ته پوءِ انهن مٿان اردو مڙهڻ جو ڪهڙو جواز رهي ٿو. شڪيل صاحب جي سڄي ڪتاب مان معلوم ٿئي ٿو ته:

اردو معنيٰ اسلام ۽ اسلام معنيٰ اردو

اردو معنيٰ پاڪستان ۽ پاڪستان معنيٰ اردو

پاڪستان جو تحفظ معنيٰ اردو ڳالهائيندڙ جو تحفظ ۽ باقي پاڪستان ۾ شامل غير اردو ڳالهائيندڙن تي منڊيئڙو. جي اردو ڳالهائيندڙن ڪان سواءِ باقي قومن جا ماڻهو ختم ٿيڻ نه چاهين ته پاڪستاني ٿيڻ لاءِ اردو ٻولي ۽ اردو تهذيب قبول ڪن. ڇو جو اردو دانن اسلام جي نالي ۾ هتان جي قومن کي بنا ڪنهن جنگ ڪرڻ جي فتح ڪري ورتو هو. اردو ٻوليءَ بابت اهي خيال نه صرف شڪيل ضياءُ صاحب جا آهن، پر اردو دان طبقي جا مڙئي اديب ۽ دانشور ان ڳالهه تي هم خيال آهن. اردوءَ جي ان اسلامي مرتبي تي اردو ڳالهائيندڙن جي ترقي پسندن کان وٺي ٺيٺ رجعت پسندن تائين هم خيال ۽ هڪ راءِ آهن، ان لاءِ هڪ مولانا جناب اشرف علي ٿانوي جي هي فتويٰ خاص ڪري پڙهڻ لائق آهي. جيڪا ماهانه ”اخبار اردو“ فيبروري 1987ع جي شماري ۾ شايع ڪئي وئي آهي. مولانا اشرف علي چوي ٿو ته: ”هن وقت اردو زبان جي

حفــاظت دين جي حفــاظت آهي، ان كـــري هي حفاظت حسب استطاعت واجب ۽ اطـاعت آهي ۽ بـاوجود قـدرت جي ان ۾ غفلت كـرڻ معصـيت ۽ موجب مواخذۃ آخرت ٿيندي.“

جناب شكيل ضياءُ صاحب نـه صـرف اسـان مٿان اسلام ۽ پاكستان جي نالي ۾ پنهنجي ٻولي ۽ مغل حكمرانن جي ثقافت مڙهڻ چاهي ٿو پر اصل ۾ هــو هتـان جي اصـل قــومن جي وجــود جــو بــه انكــاري آهي. پــاڻ كتــاب ۾ كيــترن هنــڌن تي پاكستان ۾ رهندڙ چئن مختلـف قـومن جي مـاڻهن كي هك پاكســتاني قــوم جي زمــري ۾ آڻي، انهن جي علحده قومي وجـودن تي منـڌيئڙو ڦـيرائڻ جي كوشش كئي آهي. جڏهن پهريان پهريان برصــغير جو ورهاڱو ٿيو هو تـه اهـو بـه انگريـزن ان مـذهبي فــرقي پرســتي جي بنيــاد تي كيــو هــو ۽ پنهنجي سامراجي پاليسي تحت ويڙهايو ۽ حكـومت كريـو جي بنيــاد تحت پنهنجن مســلمانن ۽ هنــدو ايجنٽن رستي مذهبي قـومن يعـني هنـدو قـوم ۽ مسـلمان قوم جي غير سائنسي تصور كي هوا ڏيئي، هنــدو ۽ مسلم قوم جي بنيادن تي برصغير كي ٻن حصــن ۾ ورهايو هو. پهريان پهريان مسلم جاگيردارن، سيٺين ۽ سـرمائيدارن ان قـومن بـابت مـذهبي تصـور كي گهـڙي مسـلم قـوم جي نعـري هيٺ الـڳ مسـلمان ملك بنائڻ لاءِ ماڻهن كي بيوقوف كـري ورتـو هـو. پــر جــڏهن ان تصــور جي بنيــادن تي ســامراجي سازش تحت پاكستان حاصل ٿي ويو ته ان بعد ان هـوائي نظـرئي كي پـاڻ ئي محمــد علي جنـاح رد كري، وري ٻيهر هك ٻئي غير سائنسي تصور يعـني پاكسـتاني قـوميت جي بنيـاد تي هتـان جي مـاڻهن كي زوري پنهنجـا الـڳ قـومي وجـود ڇـڏڻ ۽ هك پاكستاني قـوميت اختيـار كـرڻ لاءِ مجبـور كـرڻ شــروع كيــو، جنــاح جي ان تصــور كي هتــان جي قـــومن ۽ ان جي عـــوام شـــروع ۾ ئي رد كـــري

پنهنجن پنهنجن الڳ تاريخي قومي وجـودن هئڻ جـو
اعلان ڪيو انهن قـومي وجـودن جي بقـا لاءِ هڪ
ڊگهي ويڙهـه جي شـروعات ڪـئي. ان لاءِ شـڪيل
ضياءُ کي عـرض آهي تـه سـائين جـيئن اوهـان جي
آقائن جو مسلم قـوميت وارو نظريـو پنهنجي مـوت
پاڻ مري ويو ان عوام جي هٿان اهڙي شڪســت
کاڌي جو ان جو خالق پڻ ان تان لا دعـويٰ ٿي ويـو.
سو هاڻ پاڪستاني قوم جو ڍونگ بـه پنهنجـو جـادو
ئي اثر وڃائي چڪو آهي. ان ڪـري هـاڻي اوهـان
اوهان جي ٽولي کي ڪڙي منهن بـه ان حقيقت کي
تسليم ڪـرڻو پوندو ته پاڪستان ڪابه پاڪســتاني
قـوميت وجـود ڪانـه ٿي رکي. پاڪسـتان هڪ گهڻ
قومي رياست آهي. جنهن هن وقت چـار قومـون
هر هڪ پنجـابي، سـنڌي، بلـوچي پختـون، پنهنجن
الڳ قومي وجودن، قـومي ٻـولين، قـومي ڪلچـرن
سان گڏ هزارين سالن جي تاريخ جي مالڪي رکندڙ
رهن ٿيـون. انهن کي ڪنهن بـه مـذهبي نظـرئي يـا
تصور سان هڪ قوم ضم ڪـري يا انهن جو وجود
ختم ڪـري نه ٿو سگهجي. گهٽ گهٽ هاڻ جڏهن
هتان جو عوام، اوهان جي ڪل جهـڙين دعـوائن کي
سـمجهي چڪــو آهي انهن کي اعلانيـه رد ڪــري
چڪو آهي. ان ڪري اوهـان کي بـه هـاڻ هـوڏ تـان
لهي، هرپرو ڪوڙ کي سچ ڪرڻ واري مغالطي مان
نڪرڻ گهرجي.

* * *

جناب شڪيل ضـياءُ صـاحب سـندس ٽولـو
جيڪا ٻولي تهذيب اسان مٿان مـڙهڻ چـاهي ٿـو.
ان بابت صفحي 95 تي هن طـرح رقم طـراز آهي:
”واضع هجي ته اهي سلطان شهنشــاهه جن جي
گـاديءَ جـو هنـڌ دهلي هيـو، سـڄي هندسـتان جـا
حڪمران تسليم ڪيا ويندا هئا. انهن مڙني صـوبائي
 مرڪــزي سـلطانن شهنشـاهن ان تهـذيب کي
پيدا ڪيو، جيڪـا مسـلمانن جي تهـذيب چـوائي ٿي.

انهن ئي تاريخ ساز فاتحن ۽ حڪمرانن ان زبان کي تخليق ڪيو، جنهن کي اردو ڪوٺجي ٿو.“ يعني اردو مسلمانن جي تهذيب، عـوام جي محنتن ۽ مشـقتن جو ثمر نه آهي. جيئن سـنڌ، بلوچسـتان وغـيره جي قومن جـون تهـذيبون اتـان جي عـوام جي تـاريخي جدوجهدن، تخليقي ۽ تعميري ڪوشش‍ـن جي ارتقـا جي نـتيجي ۾ هـزارين سـالن جـو ثمـر آهن. اردو تهـذيب ان جي پيٽ ۾ عـوام ڪـان مٿـانهين ۽ اعليٰ آهي. اهـــا انهن بادشــاهن ۽ وزيـــرن، نـــوابن ۽ جاگيردارن جي تهذيب آهي، جيڪي عياش، ظالم ۽ عوام دشمن هئا. جن تي سدائين اقتدار جي هـوس سوار هوندي هئي. ڪمـزور قـومن تي حملا ڪـرڻ، انهن جي وسيلن جي ناجائز ڦرلٽ ڪـرڻ، انهن کي پنهنجي قبضــي هيٺ آڻڻ، اقتــدار جي ڪرســي کي مضبوط ڪرڻ لاءِ ٻين کي ته ڇڏيو پـر پنهنجي اهـل اولاد کي به سوري جو سينگار بنائي ڇڏڻ، جن جـــو پســنديده شــغل هونــدو هيــو. اهــڙن بادشــاهن ۽ شهنشاهن جي ئي حــرم ســرائن، محلن ۽ محلاتن، عشــرتڪدن ۽ ظلمتڪـدن ۾ اردو ٻـوليءَ ۽ تهـذيب جي تشڪيل ٿي. ان ڪري اردو تهذيب ۽ اردو ٻولي عوامي قدرن ۽ جذبن کان هتـان جي قـومي ٻـولين جي پيٽ ۾ بلڪـــل ابــاٽي ۽ اٻـــاٽڪي آهي. ان ئي شهنشاهي تهذيب جي اثر ڪري اردو ڳالهائيندڙن ۾ ملڪ گيريءَ، ڦرلٽ ۽ قبضي گيريءَ جي هوس اڄـا تـائين باقيـات جي صــورت ۾ موجــود آهي. ان ئي سندن تهذيب جي اثر کين هندستان منجهـان دربـدر ڪيـــو، بنگلاديش جي ڌرتي تــــان ڌڪــــاريو ۽ اڄ پاڪستان انـدر بـه سـندن ان فطـرتي اوگڻ ڪـري هتان جون اصل قومون ڪـائنن خـائف ۽ نـالان آهن. اردو ڳالهائينــدڙن ۾ فتـــني، فســاد، فرقيــواريت ۽ آمريت پسـندي جـون وصـفون ان تهـذيب جـو ثمـر آهن. جن جي ثنا ڪندي جناب شـڪيل ضـياءُ، زمين آسمان هڪ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. جــڏهن

ته سنڌ ۽ بلوچستان جون قومي تهذيبون، مٿين مڙني اردو تهذيب وارين خصلتن کان محروم آهن. اسان جو ترقي پسند ۽ سيڪيولر سوچ رکندڙ عوام ڪڏهن به بادشاهن جي تهذيب ۽ انهن جي حرم سرائن ۽ عشرتڪدن جي ٻولي کي پنهنجي مٿان اسلام ۽ پاڪستان جي خوبصورت نالي ۽ مڙهڻ جي اجازت نه ڏيندو.

*　*　*

اسان کي شڪيل ضياءُ جي فتني ۽ فساد واري ذهنيت ڪيڏي نه چوٽ چڙهيل نظر اچي ٿي ۽ سندس هندو مسلم فرقي پرستي واري سوچ سڄي ڪتاب مٿان ڇانئيل آهي. پاڻ صفحي 21 تي خلافت تحريڪ ۾ هندن ۽ مسلمانن طرفان گڏيل جدوجهد کي به خراب سمجهي ٿو ۽ هندن مسلمانن جي اتحاد کي به پنهنجي فرقيوارانه نظر سان ڏسندي ننڍي ۽ خراب سمجهي ٿو ۽ ان اتحاد کي نام نهاد اتحاد سڏي ٿو. ضياءُ صاحب اردو ٻوليءَ جو پاڻ کي عالم ۽ تاريخ جو مها ڄاڻو سمجهندي به خبر نه آهي ته ان ڳالهه جي ڇو پرده پوشي ڪري ٿو ته اصل ۾ خلافت تحريڪ جيڪا هندستان جي ماڻهن ترڪ خلافت کي بچائڻ لاءِ شروع ڪئي هئي. جنهن ۾ مسلمانن سان گڏ هندن جي اهم ليڊرن، شردهانند، مدن موهن مالويه ۽ مهاتما گانڌي سميت اتان جي سڄي عوام ان ۾ پنهنجو پنهنجو ڪردار ادا ڪيو هو. ان سڄي تحريڪ جي پٺيان خلافت کي بچائڻ جو جذبو ڪارفرما ڪونه هيو. پر ان جي پٺيان ٻيا مقصد پڻ ڪم ڪندڙ هيا. اهي هئا انگريز سامراج کان نجات ۽ سامراجي مداخلت پوءِ جتي به ٿيندڙ هجي. ان جي مخالفت ۽ ان خلاف جدوجهد. ان ڪري جناب شڪيل ضياءُ صاحب لاءِ عرض آهي ته هو تاريخ جي عملن کي پنهنجي مخصوص فرقي پرست نگاهه سان ڏسڻ بدران ان کي صحيح نموني ڏسڻ

 سـمجهڻ جي ڪوشـش ڪـري. ڪيس چـاڻ هجڻ
گهرجي ته خلافت تحريڪ پويـان اهـوئي جـذبو ڪم
ڪري رهيو هو ته سامراج ڪي هر جڳهه تي ڪمزور
ڪجي نه ته هتان جي مـاڻهن جـو تـرڪي سـلطنت
ڪي بچـــائڻ لاءِ تحـــريڪ هلائڻ ان هنـــدن جي
شـموليت هڪ تعجب خـيز ڳالهـه ضـرور لڳي ٿي.
جڏهن هندو مسـلمان متحـد ٿي انگريـز سـامراج
سان پنهنجي آزاديءَ جي جنـگ وڙهي رهيـا هئـا تـه
اهو سندن ڪردار ترقي پسند تـاريخ جي گهـرجن
مطابق هيو. پر اڳتي هلي انگريزن جي گماشتن ان
اتحـاد ڪي ڇيهـون ڇيهـون ڪـرڻ، انگريـزن خلاف
هلندڙ تحريڪ جو رخ موڙي فرقيواريت ڏانهن ڪرڻ
لاءِ انگريزن جي اشاري تي هنـدو مسـلم نفـاق جـو
ٻج ڇٽيو. اهڙا مـاڻهو انگريـزن جي "ويڙهـايو راج
ڪرايو" جي پاليسي جـا مهـرا ٿي ڪم ڪـري رهيـا
هئا. اهڙن ماڻهن جي مصـنف پٺـيرائي ڪـئي آهي
پنهنجي ڪتـــاب اهـــڙن مـــاڻهن جي ســـوچ جي
ترجماني ڪئي آهي. ڇو جو پاڻ بـه ان فرقيـواريت
جي مهربـــاني ســـان هن مـــنزل تي پهتـــو آهي
سندس سڄو ٽولو ان فرقيواريت جو ڦل پاڪسـتان
جي صـــورت ڪـائي رهيـــو آهي. مصـــنف جي ان
فرقيـوار ذهنن جي پٺـيرائي جـو انـدازو هن جملي
مان لڳائي سگهجي ٿـو تـه، "جنـگ جي خـاتمي تي
نام نهاد هندو مسلم اتحاد ختم ٿي ويو ان زمـاني
 محمد علي جنـاح جي قيـادت اڀـري رهي هـئي."
(ص-21)

*   *   *

هن ڪتاب لائق مصنف ص 132 تي بمبئي کان
سنڌ جي علحدگيءَ جي تحريڪ جو سڄو سارو
ڪريڊٽ محمد علي جناح اقليتي صوبن جي
مسلمانن کي ڏيڻ جي ڪوشش ڪندي تاريخ سان
هڪ بيهودي مذاق ڪئي آهي. مصنف بمبئي کان
سنڌ جي علحدگي جي تحريڪ لاءِ ڏنل سنڌي عوام

جي قربانين سان مذاق ڪئي آهي. جڏهن ته سنڌ
جي بمبئي کان علحدگي جي تحريڪ پهريان پهريان
سنڌي هندن ئي شروع ڪئي ۾ پوءِ ان ۾ سنڌي
مسلمان ۾ انهن جا ليڊر شامل ٿيندا ويا. جيڪڏهن
برصغير سطح تي ڪا اسان کي مدد يا حمايت ملي
سا به سڪٽي بيانن ۾ ٺهرائن تائين محدود هئي. سا
به ان وقت جڏهن تحريڪ پنهنجي آخري مرحلن
تائين سفر ڪري چڪي هئي. اقليتي صوبن جي
مسلمانن ان ڏس ۾ ڪهڙي مدد يا حمايت ڪئي ان
جو شڪيل ضياءُ صاحب کي ڪو مثال ڏيڻ گهرجي
ها ته اسين به سندن ٿورا مڃيون ها. اصل ۾
اقليتي صوبن جا مسلمان پنهنجي فرقيوارانه
مفادن لاءِ ته هميشه وڙهندا رهيا آهن پر هنن
ڪڏهن به قومن جي سياسي، ثقافتي حقن لاءِ
جدوجهد ته ڇا پر ان جي سڪٽي حمايت به ڪانه
ڪئي آهي.

جناب شڪيل صاحب جي ڄاڻ لاءِ عرض
آهي ته جڏهن 1843ع ۾ سنڌ تي انگريزن قبضو
ڪيو ته هنن پنهنجي انتظامي سهولتن خاطر
1847ع ۾ سنڌ جي الڳ وطني حيثيت ختم ڪري،
ان کي بمبئي پريزيڊنسي سان ملائي ڇڏيو. ان
زوري الحاق ۾ ڳانڍاپي خلاف سنڌ جا ماڻهو ان
ڏينهن کان ئي احتجاج ڪندا رهيا. ان شروعاتي
احتجاج 1913ع ۾ هڪ باضابطه شڪل اختيار
ڪئي. ان شروعاتي دؤر ۾ سنڌ جي بمبئي کان
علحدگيءَ جي تحريڪ جا پهريان مهندار هرچندراءِ
وشنداس ۾ غلام محمد ڀرڳڙي هئا. ان بعد انهن
سان ان تحريڪ ۾ ٻيا به سنڌي هندو توڙي مسلم
ليڊر گڏجندا ويا. جن ۾ سيٺ غلام علي ڇاڳلا،
سيٺ يوسف علي علوي، سيٺ عبدالله هارون،
ديوان ٺهلرام کيمچند، ديوان شيوارام ڏيون مل،
جمشيد مهتا، ڄيٺمل پرسرام، آچاريه ڪرپلاڻي،
شيخ عبدالمجيد سنڌي، ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي،

غلام حسين هدايت الله جا نالا قابل ذڪر آهن. جن مان ڪي ته ان ڏکئي سفر ۾ گهڻو وقت هلي نه سگهيا. ته ڪي وري وقت سان سات نه ڏيئي پوئتي ڏکجي ويا. سنڌ جي بمبئي خلاف هلايل تحريڪ ۾ سنڌ جا هندو ۽ مسلمان هڪ جيترا ڀاڱي ڀائيوار رهيا. سنڌ جي بمبئي کان جدائي لاءِ ”سنڌ آزاد تحريڪ“ ۽ ”سنڌ پروانشل ڪانفرنسون“ ڪوئائي ماڻهن ڪي احساس ڏياريو ويو. نه صرف سنڌ سطح تي ان تحريڪ ڪي منظم نموني هلايو ويو، پر شيخ عبدالمجيد سنڌي، سنڌ جي نمائندي جي حيثيت ۾ 26 ڊسمبر 1225ع تي آل انڊيا ڪانگريس جي سالياني اجلاس ڪانپور ۾ سنڌ جي علحدگيءَ جي حق ۾ قرارداد منظور ڪرائي. ان بعد آل انڊيا يا خلافت ڪاميٽي جي اجلاس ۾ جيڪو مولانا ابوالڪلام آزاد جي صدارت هيٺ ڪانپور ۾ منعقد ٿيو، اتان پڻ شيخ صاحب ساڳي قرارداد منظور ڪرائي. انهن ٺهرائن بعد ئي مسلم ليگ گهٽي بحث مباحثي بعد پنهنجي 31 ڊسمبر واري اجلاس ۾ جيڪو سر عبدالرحيم جي صدارت هيٺ ٿيو، ان ۾ شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جي پرپور ڪوشش سان سنڌ جي علحدگي جي حق ۾ ٺهراءُ پاس ڪيو ويو.

آخرڪار وڏي جهد ۽ جستجو بعد 1936ع ۾ سنڌ ڪي بمبئي کان علحده ڪري، پنهنجي اصلوڪي حيثيت ۾ بحال ڪيو ويو. هن تحريڪ ۾ جن مکيه ليڊرن نهايت دليريءَ ۽ بي باڪيءَ سان حصو ورتو. انهن ۾ جناب غلام محمد پرڳڙي، ايوب کهڙو، ميران محمد شاهه، جي ايم سيد، شيخ عبدالمجيد سنڌي، علي محمد راشدي، حاتم علوي، سوامي گووند آنند، چيئمل پرسرام، سنتداس منگهارام، جمشيد مهتا، ٽيڪمداس وڌو مل ۽ ٻيا اڳواڻ شامل آهن.

ان ڪري جناب شڪيل ضياءُ صاحب ڪي حقيقتن کان منهن نه موڙڻ گهرجي ۾ ان تحريڪ ۾ سنڌي عوام ۾ انهن جي هندو توڙي مسلم ليڊرن جي ادا ڪيل ڪردار کي پٺي پاڇو اڇلي، صرف محمد علي جناح ۾ اقليتي صوبن جي اردو دانن جي مٿي تي اهو تاج نه رکڻ گهرجي. ڪيس عرض آهي ته قبلا گهٽ ۾ گهٽ سچ جيان روشن حقيقتن کان اکيون ٻوٽڻ نه گهرجن ۾ ڪنهن قوم جي تاريخ کي ائين ڄاڻي ٻجهي مسخ ڪرڻ ۾ انهن جي قومي ڪردار کي لوئڻ نه گهرجي.

*　　*　　*

شڪيل ضياءُ صاحب ص-42 تي ونيونٽ جو ذڪر ڪندي، جتي پنجاب جي بيروڪريسيءَ کي ننڌي ٿو، اتي اردو ڳالهائيندڙن کي ان گناهه کان آزاد ڪري ڇڏي ٿو. ان وقت هو اها ڳالهه پلجي وڃي ٿو ته جڏهن ونيونٽ ٺهي هئي ته ان کي نه صرف پنجاب وارن جي حمايت حاصل هئي، پر اسان جا اردو ڳالهائيندڙ پڻ ان جا محافظ اول هيا ۾ هنن ئي ماڻهن سنڌ ۾ ونيونٽ خلاف هلندڙ تحريڪ جي پٺ ۾ ڇرو هڻي، پنهنجي پنجاب دوستي ۾ سنڌ دشمني جو ثبوت ڏنو. شڪيل ضياءُ صاحب ڪمال بيحيائي سان تاريخ کي توڙڻ مروڙڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. پاڻ لکي ٿو ته ”ونيونٽ صوبي سنڌ جي اردو ۾ سنڌي ڳالهائيندڙن جي تڪليفن جو نقطه آغاز هيو.“ حقيقت ۾ ونيونٽ سنڌ جي سنڌي ماڻهن لاءِ اصل ۾ تڪليفن جي شروعات يا نقطي آغاز ڪونه هيو پر سنڌي ماڻهن مٿان اهي تڪليفون ته ان ڏينهن کان شروع ٿيون هيون، جڏهن کان برصغير جو ورهاڱو ٿيو هو. سنڌ لاءِ پنجاب وارا ته پوءِ تڪليف ڏيندڙ بنيا، پر سنڌي ماڻهن کي پهريان زخم انهن اردو ڳالهائيندڙن رسايا، جيڪي پاڻ کي سنڌين جو خيرخواهه ۾ انهن جي حقن جو محافظ ظاهر ڪرڻ ۾ ڪنهن کي به وٺ نه ٿا ڏين. شڪيل

صاحب لاءِ عرض آهي ته جناب اعليٰ، ونيـونٽ اردو
ڳالهائيندڙن لاءِ ته خبر ناهي تڪليف جو نقطي آغـاز
بڻيو يا نه پر سنڌين لاءِ تڪليفن جـو نقطي آغـاز نـه
صرف ونيونٽ پر اوهان پڻ بڻيا. جي اوهـان منجهـه
ٿورڙي به سچ ڳالهـائڻ ۾ لڪڻ جي جـرئت هجي هـا
ته اوهان ايئن ضرور لکو ها تـه سـنڌين لاءِ تڪليفن
جو نقطه آغاز پارت کان ايندڙ پناهگير بڻيا. جن اچي
سـنڌ جي نـوڪرين، واپـاري مرڪــزن، ڪارخـانن،
تعليمي ادارن، زمينن تي قبضـو ڪيـو. اهـا حقيقت
ڪنهن کان به لڪل ڪانه آهي، تاريخ جا ورق شاهد
آهن ته پاڪستان ٺهڻ کان اڳ سـنڌ ۾ 30 سـيڪڙو
زمين هنــدو ســيٺين جي ملڪيت هــئي. جنهن کي
مسلمان هاري ڪيڙيندا هئـا. جـڏهن سـنڌ ۾ پنـاهگير
پهتا ته انهن اصلي هارين کي چــڏيل زمينن جــو 50
سيڪڙو پناهگيرن جي حوالي ڪرڻ تي مجبور ڪيـو
ويو. الاٽمينٽ جو سچو اختيار سـنڌ گـورنمينٽ کـان
کسـي آبادڪـاريءَ جي ڪمشـنر جي حـوالي ڪيـو
ويـو. جيڪـو مرڪـزي حڪـومت جي مـاتحت هـو ۾
صـرف ان ڏانهن جوابدهـه هـو. جنهن تي وري اردو
دان طبقي جي ڪامورا شـاهيءَ جـو قبضـو رهنـدو
آيو. پيو ته چڙيو پر ان عهـدي تي ڪنهن بـه سـنڌي
کي ڪونــه رکيــو ويــو. جــيئن لٽ جي مــال جي
ورهاست ۾ ڪا دخل انـدازي نـه ٿـئي. اهـڙي طـرح
ســنڌ ۾ ڪروڙهــا روپين جي زمين، گهــر، واپــاري
مرڪز نه صرف انڊيا مان آيل پناهگيرن جي حوالي
ڪيا ويـا پـر 1950ع واري سـنڌ ٽيننسـي ايڪٽ کي
ختم ڪري سنڌ جون زمينون ڪيڙيندڙ سنڌي هـارين
جي زمينن مٿان قانوني حقداريءَ کي پڻ ختم ڪيـو
ويو. جنهن ڪري ڪيترائي مـورثي هـاري، ابن ڏاڏن
واري دؤر کان ڪيڙيندڙ پنهنجن ٻنين کان بيدخل ڪيا
ويا. نه صرف معاشـي طـرح سـنڌين مٿـان پنهنجـو
ناجائز قبضو پڪو ڪيـو ويـو پـر سـنڌ جي ٻـوليءَ ۾
ثقـافت کي پڻ ختم ڪــرڻ ۾ ان مٿـان پنهنجي اردو

ٻولي ۽ ثقافت مٽڻ جي زبردستي ڪوشش ڪئي وئي. پناهگيرن جي اڳواڻ ۽ پاڪستان جي پهرين وزيراعظم لياقت علي خان هڪڙي ڌڪ سان سنڌ مان 2500 سنڌي ميڊيم اسڪول بند ڪري ڇڏيا. سنڌ جون نوڪريون ۽ واپاري مرڪز ته ائين نيلام ٿيا، جڻ پڙيءَ ۾ بصرن جو نيلام ٿيندو هجي.

جناب شڪيل ضياءُ صاحب ونيونٽ کي اردو دانن لاءِ پڻ تڪليفن جو نقطي آغاز سڏيو آهي. سو وري ڪيئن، اها دعويٰ پڻ عقل ۽ سمجهه کان مٿڀري آهي. ٿي سگهي ٿو ته هاڻ اردودان طبقي ان کي پنهنجي مفادن خلاف سجهڻ شروع ڪيو هجي، پر ان وقت ته ان جي حامين ۾ اردو ڳالهائيندڙ صف اول ۾ موجود هيا. جنهن وقت سنڌ اسيمبليءَ جا ميمبر ان رٿ خلاف اسيمبلي ۾ آواز بلند ڪري رهيا هئا، ان وقت صرف اردو ڳالهائيندڙ ئي ونيونٽ جي حمايت منجهه سنڌي ميمبرن کان الڳ ٿلڳ هيا. جيڪڏهن ونيونٽ اردو دانن لاءِ تڪليف جو نقطي آغاز هيو، ته هنن ان خلاف ڪهڙي جدوجهد ڪئي، ڪو هڪ مثال ته ڏيڻ گهرجي ها. ڇا اردو دانن جو ڪو ليڊر ان رٿ خلاف جيل ۾ ويو. ڇا اردو ڳالهائيندڙن ان خلاف جلسا ۽ احتجاج ڪيا. ڇا اردو پريس ان خلاف پنهنجا ڪالم ڪارا ڪيا، جي نه ته پوءِ شڪيل صاحب ڪهڙي بنياد تي ان کي اردو دانن جي تڪليف جو نقطي آغاز سڏي ٿو.

ونيونٽ ٺهڻ کان اڳ جڏهن ڪراچيءَ کي سنڌ کان ڌار ڪري هڪ علحده يونٽ بنايو ويو ته ان لاءِ اسان جي اردو ڳالهائيندڙن ۽ سندن پريس سنڌ جي ان ورهاڱي کي ”وسيع تر قومي مفاد خاطر“ چئي، ان جي حمايت ڪئي. يعني ان وقت منجهن مضبوط مرڪز جو فڪر موجود ڪونه هيو. ان ڪري ان ورهاڱي کي جائز قرار ڏنو ويو. وري جڏهن ونيونٽ بنايو ويو ۽ ڪراچي سميت سنڌ ۾

ٻين صوبن جون علحده حيثيتون ختم ڪري ڪين
هڪ ڪيو ويو ته رات وچ ۾ اردو دانن ۾ سندن
پريس جنهن پهريان ڪراچي ڪي علحده يونٽ بنائڻ
واري فيصلي جي حمايت ڪئي هئي ۾ ان ڪي
”وسيع تر قومي مفاد خاطر“ چئي ان ڪي جائز
قرار ڏنو هو، سي هاڻ ونيونٽ ڪي ”وسيع تر قومي
مفاد خاطر“ چئي ان جي حمايت منجهه لڳي ويا.
ان ڳالهه مان ظاهر ٿئي ٿو ته اردو دانن ۾ اردو
پريس جو ڪوبه نظر يو يا دين ايمان نه آهي. هو
صرف پنهنجي مفادن لاءِ هر روز نوان ۾ هڪ ٻئي
ڪان ابتڙ دليل گهڙيندا رهن ٿا. سندن ”وسيع تر
قومي مفاد“ وارو نظريو مڙني قومن جي ڀلائي لاءِ
نه پر صرف پنهنجن گروهي مفادن لاءِ گهڙيل آهي.

* * *

شڪيل ضياءُ صاحب هن ڪتاب ۾ تاريخي
حقيقتن سان اهڙي ته شرمناڪ مذاق ڪئي آهي
جو ان جو مثال ڪنهن ٻئي هنڌ ملڻ مشڪل آهي.
پاڻ ص-43 تي لکي ٿو ته، ”فيلڊ مارشل ايوب خان
مرحوم جي دؤر ۾ سنڌ جي اردو ڳالهائيندڙن
ڪيتريون ئي تحريڪون شروع ڪيون، جن ڪان
صوبي جا سنڌي ڳالهائيندڙ بلڪل لاتعلق رهيا.“
اسان ڪي جيستائين خبر آهي يا تاريخي رڪارڊ
جيستائين شاهدي ڏئي ٿو ته سنڌ ۾ جيڪي به
ونيونٽ خلاف يا مارشل لا حڪام خلاف تحريڪون
هليون، سي سڀ سنڌين ئي هلايون. ان سلسلي ۾
ايوبي دؤر حڪومت ۾ جيترو سنڌين ڪي ڪلچيو ويو
اوترو شايد ڪنهن ٻي قوم مٿان عذاب نازل نه ٿيو
هجي. ايوبي مارشل لا دؤر ۾ سنڌي ٻولي مٿان
حملا ڪيا ويا، ان جي سنڌي فائينل واري حيثيت
ختم ڪئي وئي، سنڌ جون زمينون جيڪي گڊو ۾
ڪوٽڙي بيراج ڪري تيار ٿيون هيون، سي پنجابي
آبادڪارن ۾ فوجي آفيسرن ڪي انعام ڏنيون ويون.
اسان جون نوڪريون اسان جي هٿن مان ڪسيون

ويون. ان خلاف سنڌي ماڻهن جيڪي بـه تحريڪـون
هلايون، انهن ڪان نه صـرف اردو ڳالهائينـدڙ لاتعلـق
رهيا، پـر هنن انهن تحـريڪن جي پٺ □ چـرو هـٽي،
سنڌي ماڻهن جي دل آزاري ڪـئي. اردو ڳالهائينـدڙ
ئي مارشل لا حڪومت جا پنجابين بعد وڏا حـامي □
مـددگار رهيـا. تن آخــر ان خلاف ڪهـڙي تحــريڪ
هلائي، ان جو هڪ به مثال ڏنو وڃي ها ته اسان بـه
مستفيض ٿيون ها. اردو دان طبقي جـا ڪهـڙا ليـڊر
مارشـل لا مخـالفت □ جيـل ويـا، جلسـا، جلـوس □
مظاهرا ڪين. آخر ڪـو تـه هڪ اڌ مثـال ڏنـو وڃي
هـا. اٿلنـدو سـنڌين جي مارشـل لا خلاف عظيم تـر
جدوجهـد کي مليـاميت ڪـرڻ جي ڪوشـش ڪـئي
وئي آهي. اصل □ ايوبي مارشل لا خلاف وڏ ڪان وڏ
غم □ غصـي جـو اظهـار بنگـال □ سـنڌ □ ٿيـو □ ان
خلاف هتــان جي ئي اصــل رهواســين تحريڪــون
هلايــون. مارشــل لا دؤر □ 4 مــارچ جي جدوجهــد،
ٻــوليءَ جي مســئلي تي جدوجهــد، ونيــونٽ خلاف
”ائنـــٽي ونيـــونٽ فـــرنٽ“، ”نيلام بنـــد ڪريـــو
تحريڪ“،”سنڌي ٻولي قومي ٻولي تحريڪ“، سنڌي
هـاري ڪـاميٽيءَ طرفـان هلايـل ”الاٽي تحـريڪ“،
”سنڌ متحده محاذ“ جهڙيون تاريخ سـاز تحريڪـون
سـنڌ جي سـنڌي رهواسـين مارشـل لا، ونيـونٽ □
جـابر ڪـامورا شـاهي خلاف هلايـون. مارشـل لا □
ونيــونٽ واري ســڄي عرصــي □ ســنڌ جــا بهــادر
ڪارڪن جيلن جـون اذيتـون برداشـت ڪنـدا رهيـا.
سنڌ مان ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي، قاضــي فيض
محمـد، سـائين جي ايم سـيد، ڪامريـڊ غلام محمـد
لغـاري هميشـه مارشـل لا □ ونيـونٽ جي مخـالفت
ڪري جيلن □ رهنـدا آيـا. سـنڌ جي ٻـولي کي جـائز
مقـام ڏيـارڻ ڪـاڻ اسـان جي مـردن تـوڙي نيـاڻين
جلسا ڪيا، جلوس ڪڍيا، بک هڙتالون ڪيـون، جيـل
□ تشدد برداشــت ڪيـا. پـر ان وقت اردو دانن جــو
ڪهڙو ڪردار رهيو. اردو دانن ونيونٽ □ مارشــل لا

خلاف حيدرآباد ۽ ڪراچي منجهه نڪرندڙ جلوسن
تي حملا ڪيا، بک هڙتالين جي ڪئمپن تي راتاها
ڏنا. سنڌ جي عظيم ليڊرن خلاف اخباري طوفان
کڙا ڪيا ويا. حيدرآباد ۾ سنڌي ٻولي جي حقن لاءِ
بک هڙتال تي ويٺل قاضي فيض محمد، ڪامريڊ
لغاري ۽ ٻين مٿان رات جو حملا ڪري ڪين رتوڇاڻ
ڪيو. سنڌي عوام جي عظيم تر جدوجهد ۾
شموليت اختيار ڪرڻ بدران ان خلاف ” مهاجر
پٺاڻ پنجابي متحده محاذ“ جوڙيو ويو. هن محاذ جي
قيام جو اصل مقصد ونيونٽ کي تحفظ ڏيڻ، سنڌ
۾ ڌاري آباد ڪاريءَ کي جاري رکڻ، سنڌ کي ٻن
ٻولين ۽ قومن وارو صوبو قرار ڏيارڻ وغيره وغيره
هيو. هن سنڌ دشمن محاذ حڪومت کان مطالبا
ڪيا ته سنڌ ۾ پنجابي آبادڪارن کي تحفظ ڏنو
وڃي ته جيئن هو سنڌ تي پنهنجو قبضو پختو ڪري
سگهن. هن محاذ جي فرقي پرست سنڌ دشمن
ليڊر نواب مظفر حڪومت کان مطالبو ڪيو ته
پارت ۾ فرقيوارانه فسادن جي متاثر اردو
ڳالهائيندڙن لاءِ سنڌ جي سرحد کولي وڃي. جيئن
سنڌين کي تيزي سان صفحه هستي تان ختم ڪري
ڇڏجي. آخرڪار شڪيل ضياءُ صاحب ڪيئن ٿو
چوي ته سنڌي ماڻهن ايوبي آمريت خلاف جدوجهد
نه ڪئي يا اردو دان طبقي طرفان هلندڙ جدوجهد
جو ساٿ نه ڏنو. ايوب خان جي دؤر ۾ اردو
ڳالهائيندڙن جو ڪردار ڪنهن کان به لڪل نه رهيو،
ان ڪري شڪيل ضياءُ کي ان کي لڪائڻ جي
ناڪام ڪوشش نه ڪرڻ گهرجي.

شڪيل ضياءُ صاحب، پنهنجي پر ۾ حنيف
رامي جي ڪتاب ”پنجاب کا مقدمه“ جي جواب ۾
”سندهه کا مقدمه“ لکي سنڌي قوم تي وڏو ڪو
ٿورو ڪيو آهي. اسان کي سندس ان عمل لاءِ وڏي
پئماني تي احسانمند رهڻ گهرجي. ڇو جو ڪنهن به
سنڌي اديب، دانشور ۽ ڏاهي ۾ ايتري علمي لياقت

۽ قابليت ڪانه هئي، جو حنيف رامي جهڙي شعله بيان مقرر ۽ ذات ۽ ذانءَ جي ڌٽيءَ کي سندس ان ڪتاب جو جواب ڏئي سگهي يا ان ڪتاب جي جواب ۾ پنهنجي قوم ۽ وطن جو ڪيس لڙي سگهي. ان ڪري جناب شڪيل ضياءُ صاحب وڏي مهرباني ۽ ٿوري سان اهو ڪيس لڙي، اسان جو منهن مٿي ڪيو آهي! ان لاءِ هن مقالي اندر حقيقتن کي بيان ڪندي، مون جيڪي ڪجهه جناب شڪيل ضياءُ صاحب لاءِ فرمايو آهي، ان کي هڪ جذباتي ۽ اُڀري نوجوان جي تنقيد سمجهي يا ڪاوڙ ۽ ڪروڌ جو اظهار سمجهي صرف ان کي هڪ نظر مان ڪڍڻ گهرجي. جيئن ڪنهن به پئي سر قرئي لاءِ، هھڙي قابل محققن، اديبن ۽ دانشورن جي مثان هھڙي نموني لکڻ جي نوبت نه اچي.

(20 فيبروري 1988ع)

مطالبا ۽ مذمتون!!؟

اسان اجا مذمتن ۽ مطالبن جي سياست
ڪري رهيا آهيون. جهنڊن ۽ بينرن ڪي بندوقن ۽
بمن سان مقابلو ڪرائڻ جا پهه پچائي رهيا آهيون.
اسان جا سياسي ڪارڪن ۽ مان وارا اڳواڻ ڪنهن
واقعي يا حادثي ٿيڻ جي انتظار ۾ هوندا آهن. ڪو
ديس سان هاڃو ٿيندو آهي، ڪنهن ونيءَ جو ور
گولين هٿان گهائبو آهي، ڪو ڳوٺ راتاهي جو
شڪار ٿيندو آهي، ڪنهن سنڌ ڌياڻيءَ جي لڄ ۾ هٿ
پوندا آهن. ڪنهن ديس دشمن رٿا جي خبر پوندي
آهي، ڪنهن ديش دروهيءَ جي تن تان مڪاري،
ڪوڙ ۽ فريب جو پهريل چولو ٿورڙو سر ڪندو آهي
ته اسان جا سياستدان ۽ سياسي ڪارڪن پنهنجي
فرض ادائگي ڪاڻ برساتي ڏيڏرن جيان ٻاهر
نڪري ٽان ٽان ڪرڻ لڳندا آهن. مذمتن ۽ مطالبن
جي ڊوڙ لڳي ويندي آهي، پريس ڪانفرنسن
ڪندڙن جون قطارون لڳي ويندیون آهن. مان وارا،
مرتبي وارا، عظيم ڏاها، مها دانشور، رهبر ۽
رهنماءَ، ٻتاڪن ۾ ٻاڙن، دڙڪن ۽ دهمانن سان
آسمان کي ڏڪائڻ جي ڳوءِ ڪٽڻ لاءِ هڪ ٻئي کان
اڳتي وڌندا آهن. سندن اجگر جيڏا نالا، لقب القاب
اخباري هيڊنگن ۾ جرڪندا نظر ايندا آهن. جڏهن
هئو مئو ترندو آهي، جذبا ٿڌا ٿيندا آهن، ماڪ پوڻ
شروع ٿيندي آهي ته سپني کان سپ ڪجهه وسري

ويندو آهي. هر گرم واقعي يا حـادثي گـذرن کـانپوءِ
برساتي ڏيـڏر ٻيهـر پنهنجن پـرن ۽ هليـا وينـدا آهن.
وري ڪنهن موقعي جي انتظار لاءِ.
پاڻ مـاڻهو مسـتقل مـزاجي سـڪيا ئي ڪونـه
آهيون. رٿابندي ڪرڻ ته اسـان جي تـوهين هونـدي
آهي. پلا پاڻ ماڻهن کي ضرورت ڪهڙي آهي، هفتـا،
مهينـا، سـال سـوچڻ جي، رٿابنـدي ڪـرڻ جي يـا
تدبيرون اختيار ڪرڻ جي. اسان جا اڳواڻ اهـڙا تـه
بهادر، همت وارا، وقت سر قدم ڪٽڻ ۽ ٿڏي تي بنا
سوچ سمجهه جي ڪجهه ڪرڻ جا اهڙا ته عـادي
ٿي ويا آهن، جو ڪجهه ڪرڻ کان اڳ سوچين ئي
ڪونـه. پـوءِ پلي تـه هڪ هڪـاٽيءَ ۽ يـا اڳلي کي
وقت کان اڳ هوشيار ۽ چوڪس ڪيو وڃهن، جـو
هو اسان جي ڪجهه ڪرڻ کان اڳ ئي دڳ جهليو
بيٺو هجي. يا اسان جو ابهرو عمل خود اسان جي
ڳچيءَ جو ڦاهو بنجيو وڃي. اسـان مـاڻهو ڪجهـه
ڪـرڻ بـدران رعـايتون طلب ڪـرڻ جـا اهـڙا تـه
عـادي ٿي ويـا آهيـون، جـو جنهن خلاف جدوجهـد
ڪندا آهيون، ان کان رعايتون گهرڻ لڳندا آهيـون.
دشمن کي دشمن سمجهندي بـه ان کـان مطالبـا
ڪنـدا آهيـون. ان کي واسـطا وجهنـدا آهيـون، ان
کي شرم ۽ حياءَ ڪـرڻ جون اپيلون ڪندا آهيون.
اسان عملي جدوجهد ڪرڻ بدران، چماٽ جو
جواب چماٽ سان ڏيڻ بدران پرچي ۽ ان جـو حـل
ڳولهيندا آهيون. مطالبا به ڪندا آهيون، پر ڌمڪيون
بـه ڏئي ڇڏينـدا آهيـون، پـر پـوءِ شرمسـار ان وقت
ٿيندا آهيون، جو نـه مطـالبو مڃيـو وينـدو آهي ۽ نـه
ڌمڪيءَ کي عملي روپ ڏيڻ جي پـاڻ وٽ سـگهه
پيدا ڪري سگهندا آهيون. ڇا اسـان اڄـا بنـدوقن ۽
بمن آڏو ڪـارا، ڳاڙهـا بينـر جهليـو بيٺـا هونداسـين.
راڪيٽن ۽ ڪلاشـــنڪوفن کي قـــراردادن ذريعي
روڪڻ جي ڪوشش ڪنداسين. واقعن جي ٿيڻ جو
انتظار ڪندا رهنداسين يا اڳتي وڌي به وڪـون ڪـٽي

ڪجهه تدبيرون به ڪنداسين. رڳو ســببن جي تلاش ڪنــدا رهنداســين يــا انهن جي روڪٿــام لاءِ ڪي طريقا به ڳولهينداسين ۽ عملي قدم به کڻنداسين.

زنده قومون مطالبن ۽ مذمتن جي سياســت ڪــرڻ بــدران مــزاحمتن ۽ مقــابلن جي سياســت ڪنـــديون آهن. ان ڪـــري اســـان جي مـــان وارن اڳواڻن ۽ قومي ڪارڪنن کي هاڻ پنهنجي سياست جــا قبلا درســت ڪــرڻ لاءِ مــذمتن کي مــزاحمتن ۾ تبديل ڪرڻ گهرجي ۽ مطالبن کي مقابلن ۾ بدلائڻ گهرجي. ڇا اسان اهڙي اميد رکون. اوهان طرفــان ان سلســـلي ۾ عملي قـــدم کڻڻ جـــو انتظـــار ڪنداسين!؟

(ڇپيل، روزاني عوامي آواز ڪراچي، 13 جنوري 1990ع)

اڄ جي سنڌ – هڪ مطالعو

محمود مـرزا جـو واسـطو وفـاقي پاڪسـتان جي وڏي صوبي پنجـاب سـان آهي. جـڏهن سـنڌ ۽ ايم آر ڊي جي پليٽ فـارم تـان جمهـوري جدوجهـد شـروع ٿي تـه ٻين صـوبن جي ڪيـترن دانشـورن، استادن، وڪيلن ۽ سياستدانن کي سـنڌ جي حـالتن جي اڀياس ڪـرڻ جو شوق جاڳيو. ڪي ان لاءِ آيا ته ڪٿي سندن مفادن کي نقصان رسڻ جو انديشو ته نه آهي، يا ڪٿي مظلوم صـوبن (قـومن) جي عـوام جي طاقت ايتري وڏي تـه نـه وئي آهي، جـو ان تي ضابطو رکي نه سگهجي ۽ پـوءِ هميشـه لاءِ سـندن پرماريت تي ٻڌل نظام تباهـه ۽ بربـاد ٿي وڃي. پـر ڪي ماڻهو اهڙا به هئا، جيڪي نيڪ نيتيءَ ۽ دل جي خلـوص سـان سـنڌ جي مسـئلن جي ڄـاڻ حاصـل ڪــرڻ ۽ ســندن نقطي نظــر کي ٻين صــوبن جي عوام تائين پهچائڻ ۽ پوءِ انهن ناانصافين جي ازالي لاءِ گـڏجي جدوجهـد ڪـرڻ جي نيت سـان بـه سـنڌ جي دوري تي آيـا. انهن ۾ محمـود مـرزا ۽ سـندس ساٿي ڳڻائي سگهجن ٿا. جن وفـاقي پاڪسـتان جي مـڙني قـومن ۾ سـرچاءُ پيـدا ڪـرڻ، انهن کي هڪ ٻئي کي سمجهڻ ۽ هڪ ٻـئي جي حقن جي احـترام ڪـرڻ ۽ قـومن ۾ پيـدا ٿيـل بـدگمانين کي ريٽڻ لاءِ اصلي صورتحال جو اڀياس ڪـرڻ واسطي سنڌ جــو دورو ڪيو.

محمود مرزا دوري کان اڳ لاهور جي اخبارن ۾ ننـڍن صـوبن جـو موقـف اهـل پنجـاب آڏو پيش ڪرڻ لاءِ ”اهـل پنجـاب جي ذميـداري“ جي عنـوان سان مضمون لکيا. ان بعد پاڻ ڪجهه سـاٿين سـان گڏ 2-نومبر کـان 10 نومـبر 1983 تـائين سـنڌ جي ڪجهه علائقن جو دورو ڪيو. پاڻ دوري ڪــرڻ بعــد سنڌ جي موجوده حالتن، سنڌي عوام جي سياسي، معاشـي ۽ ثقـافتي مسـئلن تي غـور ڪـري پنهنجي

مخصوص نقطي نظر سان هڪ رپورٽ تيار ڪئي. جيڪا روزنامه جنگ ڪراچي ۾ شايع ٿيڻ سان گڏ روزانه هلال پاڪستان ڪراچي ۾ 27-جنوري کان 2 مارچ 1984 تائين 11 قسطن ۾ شايع ٿي. جنهن بعد هڪ ڪتاب جي صورت ۾ شايع ڪئي وئي آهي.

جيئن ته سنڌ جي حالتن کي جاچڻ لاءِ ڪيترن ئي غير سنڌي دانشورن وغيره سنڌ جي دورو ڪيو ۽ سنڌ جي حالتن بابت تنظيمي طرح توڙي فردي طور تجزيا ڪيا ۽ ڇپرايا. پر انهن مڙني ۾ جيڪڏهن ڪنهن ماڻهو ٿورڙي به غير جانبداريءَ سان ڪو سنڌ بابت تجزيو ڪيو ته اهو محمود مرزا ئي آهي. ٻيو ته هن کي وڏيڪ، سنڌ جي مسئلن تي ڇٽائي سان لکڻ جي اميد ڪنهن غير سنڌي ليکڪ مان ڪري ئي نه ٿي سگهجي. ان ڪري هن اداري ان رپورٽ جي اهميت ۽ وقت جي تقاضا سان گڏ وقت جي نزاڪت کي سامهون رکندي ڇپايو آهي، ان لاءِ ڪيريون لهڻي.

جيئن ته اسان هن تجزئي سان سو سيڪڙو متفق نه به آهيون، پر ان کان به نرم لهجي ۾ تجزيي ڪرڻ جي ۽ ان کي ڇپائڻ جي ڪنهن سنڌي ليکڪ کي (جنرل ضياءَ جي دور ۾) اجازت نه آهي. هن اداري طرفان هن رپورٽ شايع ڪرائڻ جو ٻيو مقصد سنڌ ۾ هليل جمهوري جدوجهد تي لکيل مواد کي هڪ هنڌ سهيڙي، ايندڙ دور جي تاريخدانن لاءِ سورس مٽيريل (مددي مواد) طور محفوظ ڪرڻ پڻ نظر اچي ٿو. جيڪا ڳالهه پڻ اهميت جوڳي آهي.

محمود مرزا صاحب جي رپورٽ ۾ هوندئن به ڪيترائي اختلافي نقطا موجود آهن، جن تي پرپور لکي سگهجي ٿو. پر مان صرف ان جي ڪن مکيه اختلافي ڳالهين تي پنهنجي راءِ ڏيان ٿو:

ته فاضل مصنف هن سڄي رپورٽ ۾ سنڌين کي هڪ قوم ڪوٺڻ بدران، هڪ تمام ننڍڙي لساني

قـوميت قـرار ڏنـو آهي. جـڏهن تـه حقيقت ان جي
برخلاف آهي. ڇو جو اقـوام متحـده طرفـان قـومن
جي جيڪا وصف مقرر ڪئي وئي آهي. يـا دنيـا جي
مفڪرن جيڪي هڪ قوم جا بنيـاد ڄاڻايـا آهن. انهن
تي صحيح معنيٰ ۾ پـوري پاڪسـتان ۾ سـنڌي قـوم
ئي پوري لهي ٿي. سـنڌي قـوم ڪي پنهنجـو علحـده
جاگرافيائي وطن آهي، جيڪو ڪنهن فرد يا نظـرئي
جي مرضـي خلاف قـدرت جي قـانون ۾ ارتقـا جي
اصولن تحت وجود ۾ آيو آهي. ان جون جاگرافيـائي
سرحدون قدرتي طـرح نـروار ٿيـل آهن. جيڪي ان
حـالت ۾ صـدين ڪـان رهنـديون پيـون اچن. ٻيـو تـه
سنڌي قوم ڪي پنهنجي جدا ترقي يافتـه زبـان آهي.
جيڪا هزارين سال پراڻي هجڻ سان گڏ وڏي علمي
ادبي سرمائي سان مالامال آهي. سنڌي زبـان دنيـا
جي چنـد وڏين ٻـولين جي قطـار ۾ بيهـارڻ جـوڳي
آهي. ٻيو ته سنڌي زبان پاڪسـتان جي تمـام گهـڻي
شـاهوڪار زبـان هجڻ سـان گـڏ دنيـا جي ڪـيترن
ملڪن ۾ ڳالهائي ۾ سمجهي وجي ٿي. سنڌي قـــوم
ڪي پنهنجي هـزارين سـالن جي تـاريخ آهي. ۾ اهـا
چند قبيلن يا نسلن جي ڇڙواڳ گروهه جـو نـالو نـه
آهي. پـر ان جي ارتقـا ۾ واڌاري ۾ هـزارين سـالن
جي تاريخ جو هٿ آهي. هتي مختلف قـبيلا، انسـاني
گروهـــه، نســـلي گروهـــه ۾ ذاتيـــون هڪ ٻـــئي ۾
ڳنڍجنديون ۾ هن قوم ڪي تشڪيل ڏينديون رهيـون
آهن. جن گــڏجي هــتي پنهنجي دفــاع جــون جنگين
لڙيون آهن. معاشي ميدان ۾ هڪٻئي جـو سـهارو ۾
پروســو بنجي جدوجهــدون ڪيــون آهن، ۾ ســندن
تاريخي حالتون هڪجهڙيـون رهيـون آهن. پنهنجـون
الــڳ قــومي حڪومتــون قــائم ڪيــون اٿن. ڌارين
ســامراجي قــوتن ســان ويڙهيــون وڙهي پنهنجي
تاريخ جا پاڻ ڏٽي رهندا آيا آهن. برصغير ۾ جيــتري
آزادي ۾ خودمختيـاري هڪ وحـدت جي صـورت ۾
سنڌي قوم مـاڻي آهي، اوتـري ڪنهن ٻي قـوم ڪي

نصيب ڪانه ٿي آهي. سنڌي قوم وٽ صديـن کـان
هڪ نرالي قسم جي تهـذيب ۽ تمـدن رهنـدي آئي
آهي. جيڪا هتان جي عوام جي گڏيل مــوڙي آهي.
۽ سندن صدين جي محنتن، مشقتن، ڪارڪردگين
۽ ڪارگـــذارين جـــو عظيم ثمـــر آهي. جنهن جي
مهـاڀي سـڄي قـوم ۾ هڪ گـڏيل نفسـيات جـڙي
آهي. هتـان جي مـاڻهن جي نفسـياتي جـوڙجڪ ۽
قومي ڪـردار هميشـه گـڏيل رهيـو آهي. ان سـان
گڏوگڏ سنڌ جا جاگرافي وطن ۾ رهندڙ مـاڻهن جـا
گڏيل سياسـي ۽ اقتصـادي مفـاد آهن. جن سـنڌي
قوم جي وجود کي وڌيڪ مستحڪم ۽ جٽادار ڪيـو
آهي. ان هوندي به ڪو سنڌين کي هڪ قــوم مڃڻ
لاءِ تيـار نـه ٿينــدو تـه ان جي عقـل تي لـڙڪ ئي
وهائي سگهجن ٿا.
فاضل مصنف هن ڪتـاب ۾ ان تـاثر ڏيڻ جي
ڪوشش ڪئي آهي ته سنڌ هڪ قوم جو وطن هئڻ
بدران چون چون جو مربو .... سنڌين جي
رحمدلي، فراخدلي، مهمانوازي ۽ امن پسندي مـان
غلط مطلب وٺي انهن کي پنهنجي مفتوح سمجهي،
مٿائن پنهنجي ٻولي ۽ ڪلچر مڙهڻ لڳـا ۽ پـوءِ وري
هــو پنهنجي لاءِ جــدا وطن وٺڻ لاءِ ســنڌ کي ٽڪــر
ڪـرڻ جو سوچڻ لڳا. اها سوچ سندن لاءِ ڪڏهن به
فائدي واري نه ٿـبي. ان صــورت ۾ هــو اســان وٽ
قابل قبـول نـه ٿينـدا. ۽ هـو انهن مهـاجرن وانگيـان
سمجهي ويندا، جيڪي ڪن هنگامي حالتن پيــدا ٿيڻ
ڪري پنهنجـا اصــل وطن ڇـڏي، پـر وارن ملڪن ۾
اچي پناهـه وٺنـدا آهن ۽ پـوءِ حـالتون سـڌرڻ سـان
پنهنجن اصــلي وطنن ڏانهن هليـا وينـدا آهن. جـيئن
فلسطيني ٻين عــرب ملڪن ۾ رهيــل آهن. انهن لاءِ
جيئن ئي سندن وطن جون حالتون صـحيح ٿينـديون
ته هـو پنهنجي ديس مـوٽي وينـدا. ان حـالت ۾ هنن
کي عــرب ملڪن ۾ پنهنجي ڌار قــومي وجــود قـائم
رکڻ، زبان ۽ ثقافت کي بچائڻ جو پورو حق حاصل

آهي. جيڪڏهن هـتي جـا مهـاجر بـه پـاڻ کي اهـڙي حــالت □ ســمجهن ٿــا □ پــاڻ کي هــتي عارضــي ســمجهن ٿــا تــه ڪين پنهنجي ٻــولي □ ثقــافت کي بچائڻ □ پنهنجـو ڌار قـومي وجـود برقـرار رکڻ جـو حق آهي. پـر پـوءِ ڪين شـهرن بـدران ٻين مهـاجرن وانگر ڪئمپن □ وڃي رهڻو پوندو. جيڪڏهن هو پـاڻ کي هت عارضي به نه ٿا سـمجهن □ ان هونـدي بـه هــتي وطن جي ڌڻي قــوم مٿــان بالادســت بنجي پنهنجو ڪلچر □ زبان مڙهڻ چاهين ٿا تـه پـوءِ هتـان جا اصل رهواسي ڪين وڏيڪ سهڻ □ قبـول ڪـرڻ لاءِ تيار نه ٿيندا.

باقي جيـتري قـدر ٻين صـوبن جي رهواسـين جو تعلق آهي ته انهن کي پنهنجا علحده وطن آهي، هو هتي روزگار جي يا ڪنهن ٻئي بهـاني سـان پهتـا آهن ته هنن کي بـه هـتي ڌار لسـاني قـوميت طـور قبول ڪونه ڪيـو وينـدو. هـو پنهنجي قـوم جـو هڪ رولو □ خانه بدوش حصو آهن. هنن جي حيثيت هت اهڙي آهي، جهڙي مغربي □ عرب ملڪن □ روزگـار لاءِ ويل غير ملڪين جي. اهڙي صورتحال پوري دنيا □ موجــود آهي. ڪيــترن ئي ملڪن □ غــير ملڪي ماڻهو روزگار بهاني اچي رهندا آهن، تـه ڇـا گـڏجي اتي پنهنجي ڌار قـوميت جـو نعـرو هڻن □ اتـان جي اصل رهواسين جيترا پاڻ لاءِ حق گهــرن □ ان ملڪ کي پنهنجي جاگير سمجهي اتان نڪرڻ جـو نـالو ئي نـه وٺن. محمـود مـرزا جـو اهـو منطـق اسـان جي سمجهه کان ٻاهر آهي.

تــه ڇــا ســپاٽي انگريــز انهن ڌارين کي ڌار قـوميت يـا قوميتـون تصـور ڪـري، انهن کي لنـدن ورهائي ڏيندا؟ ان ڪري اها سوچ ختم ٿيڻ گهــرجي ته سـنڌ ڪـا ننـڍن لسـاني گـروهن جـو وطن آهي. سـنڌ صـرف سـنڌين جـو وطن آهي. ٻين جي هـتي حيثيت عارضي □ ثانوي آهي. اهڙا مـاڻهو جيڪــڏهن سنڌين □ رلي ملي هڪ ٿي ويندا. سنڌ جي مفــادن

ڪي پنهنجا مفاد سمجهي، سنڌي ٻولي □ ثقافت ڪي اپنائيندا ته اسان ڪي سندن رهائش تي ڪوبه اعتراض ڪونه ٿيندو. نه ته ٻي صورت □ هنن ڪي اڄ نه ته سڀاڻي پنهنجي اصل وطنن ڏانهن موٽڻو ئي پوندو.

فاضل مصنف ڄاڻائي ٿو ته، پارت جي حڪومت، سنڌ □ جمهوري تحريڪ جي شدت ڪي نظر □ رکي، اتي ”عالمي سنڌي سميلين“ ڪرائي. جنهن تي هتان جي اردو پريس هاءِ گهوڙا مچائي ڏني. ان هاءِ گهوڙا جو اندازو ان ڳالهه مان لڳائي سگهجي ٿو، ته ميڊم حميده کهڙو لاءِ افواهه اٿيو ته هن ان ڪانفرنس □ شرڪت ڪئي هئي. اها خبر ملندي اردو اخبارن ڳالهه کي نوڙي مان نانگ بنائي وڌو. ڪيئي بهتان بازيون شروع ٿي ويون. ملڪ دشمني □ قوم دشمني جا ليبل لڳائڻ تائين اردو پريس اڳتي وڌي وئي. جڏهن ته ڳالهه □ هئو ڪجهه به ڪونه. ان ڪانفرنس سڏائڻ جو هتان جي جمهوري جدوجهد سان پري جو به واسطو ڪونه هو. ان ڪانفرنس ڪرائڻ جون تياريون اتان جا سنڌي اديب □ دانشور ٻن ٽن سالن کان ڪري رهيا هئا □ پڪي تاريخ جو اعلان (جيڪو پاڪستان جي اخبارن □ ڇپيو) به ايم آر ڊي تحريڪ شروع ٿيڻ کان چار مهينا کن اڳ ڪيو ويو هو. اهڙي قسم جي ڪانفرنس ڪا پارت □ پهريون ڀيرو ڪانه ٿي رهي هئي، پر اهو سلسلو گهڻو اڳ کان هلندڙ هو. ان ڪري ان ڪانفرنس کي هتي جي جمهوري جدوجهد □ سياسي حالتن سان واسطيدار ڄاڻائڻ بي وقوفي ئي سڏبي.

جيڪڏهن، سنڌي سميلين مخصوص نقطي نظر سامهون رکي ڪرائي وئي ته انهن ئي ڏينهن □ ”عالمي پنجابي ڪانفرنس“ ڪهڙي نيت سان ڪرائي وئي. جنهن □ پاڪستان جا پنجابي دانشور حڪومت جي اجازت سان شريڪ ٿيا هئا. جنهن □

پنجاب جي ٻنهي حصن کي ملائڻ لاءِ آواز بلند ڪيو ويو هو. جيڪو پاڪستان جي اردو پريس وارن جي ڪنن تائين به پهتو هو. پر آخر ڇا ڳالهه هئي جو سنڌي ڪانفرنس لاءِ ته هاءِ گهوڙا مچائي آسمان مٿي تي ڪنئيو ويو هو. پر هن ڪانفرنس لاءِ اردو پريس ۽ اردو دانن ٻڙڪ به ٻاهر نه ڪڍي هئي، ۽ ان ڪانفرنس کي هتان جي ماڻهن کان لڪائڻ جي ڪوشش ڪئي هئي.

ڇا سنڌين ۽ پنجابين جي حب الوطني ۾ فرق آهي؟ ڇا ٻنهي ڌرين جي وفادارين ۾ زمين آسمان جو ويڇو آهي؟ ڇا پنجابي سنڌين کان وڌيڪ اعتبار ۽ ڀروسي جوڳا آهن؟ اهي سوال گهڻ اهميت جوڳا نه آهن.

فاضل مصنف لکي ٿو ته سنڌ جي ٻهراڙي جي ماڻهن پڇ ڏاهه، ٻاهين ۽ مارڪٽ جا رستا ان ڪري اختيار ڪيا، جو هو نيم قبائلي ذهنيت رکندڙ هئا ۽ سندن احتجاج ڪرڻ جو نمونو شهري ماڻهن واري عدم تشدد واري شرط کان جدا هو. مصنف اڳتي لکي ٿو ته نيم قبائلي ماڻهو، شهرين وانگر جلسا جلوس ناهن ڪندا. اصل ۾ مسئلو ائين نه آهي، سنڌ جي ماڻهن پهريان احتجاج ڪرڻ جا ڇالو طريقا استعمال ڪيا. جلسا ڪيا، جلوس ڪڍيا، هڙتالون ڪيون ۽ عدم تشدد جي اصول کي آڏو رکي پنهنجا مطالبا پرامن نموني پيش ڪيا ۽ انهن جي حل لاءِ حڪومت تي آئيني ۽ قانوني طريقن سان دٻاءُ وجهڻ شروع ڪيو. پر جڏهن حڪومت ان پر امن احتجاج کي به برداشت نه ڪيو ۽ حفاظتي مشنري (فوج) ماڻهن مٿان ڏاڍ ۽ تشدد شروع ڪيو. سندن لاءِ پر امن اظهار جا مڙئي رستا بند ڪري ڇڏيا. ته عوام به جوابي ڪاروائي ڪرڻ تي مجبور ٿي پيو. هن به هٿيارن جو مقابلو طاقت سان ڪرڻ ۾ ڏاهپ ڄاتي. ان هوندي به هنن احتجاج جا پرامن طريقا جلسا، جلوس، هڙتالون

آخر تائين جاري رکيون.

فاضل مصنف، ڪتاب جي آخر سنڌ جي مسئلي جي حل لاءِ جيڪي تجويزون ڏنيون آهن. اهي اهڙيون بنيادي تجويزون ناهن، جن تي عمل ڪرڻ سان، سنڌ جا مسئلا حل ٿي سگهن. اسان انهن تجويزن کي ناڪافي سمجهون ٿا انه سان اختلاف ڪندي پنهنجي طرفان ڪجهه رايا ڏيڻ گهرون ٿا.

وفاقي پاڪستان ننڍين پوئتي پيل قومن جون شڪايتون دور ڪرڻ ڪين زندگي جي هر ميدان انصاف ڏيڻ خوشحالي جي رستي تي آڻڻ لاءِ ڪي بنيادي انقلابي تبديليون آڻيون پونديون. اهي پاڻ نه ايندين، پر انهن لاءِ ننڍين صوبن جي عوام کي موثر نموني آواز اٿارڻو جدوجهد ڪرڻي پوندي. ان لاءِ پاڪستان جي وفاق کي مضبوط مستحڪم ڏسندڙن جو فرض آهي ته هو ننڍين قومن جي جائز مسئلن کي حل ڪرڻ لاءِ گڏجي جدوجهد ڪن. منهنجي راءِ جيڪڏهن هيٺين 6 نقطن جي بنياد تي جدوجهد هلائي وڃي ته جيڪر پاڪستان جو وفاق مضبوط مستحڪم ٿيڻ سان گڏ خوشحال آسودو پڻ بنجي پوي، قومن وڌندڙ نفرتون هميشه لاءِ ختم ٿي وڃن.

پاڪستان قومن جا مسئلا حل ڪرڻ لاءِ ڪي بنيادي نقطا:

پاڪستان چئن قومن جي جداگانه قومي وجودن کي تسليم ڪري، پاڪستان کي هڪ گهڻ قومي ملڪ مڃيندي، چئني قومن جي وطنن (صوبن) کي آزاد خودمختيار رياستن جو درجو ڏنو وڃي.

پارلياماني طرز حڪومت جي مطابق پاڪستان جو هڪ اهڙو وفاق قائم ڪيو وڃي، جنهن بالغ راءِ دهيءَ جي اصول تي سڌو سنئون چونڊيل قانون ساز اسيمبليءَ کي مڪمل بالادستي

حاصل هجي □ وفاقي قانون ساز اسيمبليءَ □ مڙني قومن کي هڪ جيتري نمائندگي ڏني وڃي.

وفاقي حڪومت صرف تي ڪاتا دفاع، پرڏيهي معاملا □ ڪرنسي پاڻ وٽ رکي. جنهن جي انتظاميه □ چئني قومن جي هڪ جيتري نمائندگي هجي. صوبن جي وچ □ سرمائي جي آزادانه منتقليءَ تي بندش وڌي وڃي □ وفاقي يونٽن کي پنهنجو الڳ بئنڪ سرمايو محفوظ ڪرڻ جو حق هجي □ سندن لاءِ الڳ بئنڪ، بجيٽ □ مالياتي نظام هجي.

ٽيڪسن جي نفاذ □ وصوليءَ جو اختيار وفاقي يونٽن وٽ هجڻ گهرجي □ وفاق کي خرچ پکي لاءِ يونٽ هڪ جيترو ٽيڪس ادا ڪن. اهڙي طرح وفاق طرفان ملندڙ گرانٽون يا ٻيون امدادون هڪ جيتري تناسب سان يونٽن □ ورهايون وڃن.

وفاقي يونٽن کي پنهنجي نيم فوجي تنظيم (مليشيا) رکڻ جو اختيار هجي. جنهن جي انتظامي ڪمن □ وفاقي يونٽ آزاد □ خودمختيار هجن.

چئني قومن جي ٻولين کي قومي ٻولين جو درجو ڏنو وڃي □ هر ٻوليءَ کي پنهنجي واسطيدار يونٽ اندر سرڪاري توڙي خانگي لکپڙهه جي ڪمن □ استعمال □ آندو وڃي. اردو کي چئني يونٽن جي وچ □ رابطي جي زبان طور رهڻ ڏنو وڃي.

انهن نقطن تي تيستائين ڪاميابي سان عمل ڪرائي نه ٿو سگهجي جيستائين:

فوج □ چئني قومن کي هڪ جيتري نمائندگي ڏئي، فوج □ هڪ صوبي جي هڪ هٽيءَ کي ختم نه ٿو ڪجي.

صوبن جي وچ □ ٿيندڙ لڏپلاڻ بند ڪرائي نه ٿي وڃي □ سنڌ □ بلوچستان □ ٻين صوبن جي آيل ماڻهن کي واپس نه ٿو ڪيو وڃي □ انهن جون ملڪيتون واپس ڪري مقامي رهواسين کي نه

ٿيون ڏنيون وڃن.

هندسـتان مـان آيـل مهـاجرن ڪي هتـان جي قومن ۾ ضم ٿي انهن جي ٻولي ۽ تهذيب ڪي اپنائڻ تي مجبور نه ٿو ڪيو وڃي.

منهنجي نظـر ۾ مـٿين 6 نقطن جي بنيـاد تي ئي پاڪستان ڪي متحد ۽ مستحڪم ڪري سگهجي ٿـو. جيڪــڏهن هن وقت بــه وڏي بالادســت قــوم طرفان ننڍين قـومن جي سـماجي ۽ معاشـي حقن ڪي نظرانداز ڪيو ويو ته ننڍيون قومون مجبـور ٿي اهڙا رسـتا اختيـار ڪنـديون، جيڪي وري ٻيهـر هڪ ٻئي سان ملي نه سگهندا.

(ڇپيل روزاني سنڌ سجاڳ ڪراچي 24 اپريل 1992)

□□□

قومي مالياتي ڪميشن جو اجلاس ۽ سنڌ ڪيس

اينـدڙ سـال قـومي ماليـاتي ڪميشـن جـو اجلاس سـڏائڻ جـو اعلان ڪيـو ويـو آهي. ڪجهـه ڏينهن اڳ وزيـراعظم محترمـه بينظـير ڀٽـو جي صدارت هيٺ ٿيـل قـومي اقتصـادي ڪائونسـل جي اجلاس ۾ بلوچسـتان جي وڏي وزيـر وفـاقي حڪومت ڪان اها ڳالهه مڃرائي آهي تـه گئس سـر چارج ۾ ڪٽوتي نه ڪئي ويندي. چاڪاڻ ته ان سان بلوچسـتان مـالي گهوٽـالي جـو شـڪار ٿي وينـدو. بلوچسـتان جي وڏي وزيـر نـواب ذوالفقـار علي مگسـيءَ پنهنجي صـوبي ڪي حـق نـه ملڻ تي صوبائي اسيمبلي ٽوڙڻ جي ٻه ڌمڪي ڏني هـئي. وزيـراعظم طرفـان بلوچسـتان جـو اهـو جـائز مطالبو تسليم ڪرڻ انتهـائي سـاراهه لائـق عمـل هو. چاڪاڻ ته ڪنهن بـه صـوبي جي جـائز مـالي مطالبن ڪي پورو ڪرڻ ۾ ڪنهن به قسم جي دير نه ڪرڻ گهرجي.

قومي اقتصـادي ڪائونسـل جي ان اجلاس ۾ پنجـاب طرفـان بـه ترقيـاتي ڪمن ۾ اسـتادن جي پـرتي لاءِ رقم طلب ڪـئي وئي هـئي. جـڏهن تـه بلوچستان حڪومت پنهنجي صوبي لاءِ اضـافي فنـڊ ڏيڻ جي بـه گهـر ڪـئي هـئي. اجلاس ۾ سـنڌ جي اقتدار ڌڻين پنهنجي صوبي جي مالي حالت سـڌارڻ ۾ موجوده معاشي بحران مان نجات حاصـل ڪـرڻ لاءِ پنهنجن ڪهڙن ڪهـڙن حقن بـابت آواز اُٿـاريو ۽ ان سلسـلي ۾ ڪ پڪـاٽي حاصـل ڪـئي، ان بـابت خدا ئي بهتر ڄاڻي ٿو. ڇا سـنڌ جي وڏي وزيـر سـنڌ مان نڪرندڙ تيل، گئس، ڪـوئلي، ۽ ٻي معـدنيات ۽ بندرگاهـه جي آمـدني سـنڌ جي حـوالي ڪـرڻ جـو مطالبو ڪيـو، يـا ان جي رائلـٽيءَ جي گهـر ڪـئي؟ اسـان نـه ٿـا سـمجهون تـه سـائين عبداللـه شـاهه پنهنجي وزيـراعظم سـان اهـا حجت ڪـئي هونـدي. جـڏهن تـه صـورتحال اهـا آهي جـو سـنڌ زبردسـت مالي بحران جـو شـڪار آهي. بجيٽ جـو وڏو حصـو

امن امان تي خرچ ٿي وڃي ٿو. قـانون نافـذ ڪنـدڙ ادارن کان جيڪو ڪجهه بچي ٿو. اهـو وري هـر روز دهشتگرديءَ جـو شـڪار ٿينـدڙ مـاڻهن ۽ اهلڪـارن جي اهـل اولاد ۽ وارثن کي معاوضـي ۽ مـدد طـور ملنــدڙ رقم تي خــرچ ٿيــو وڃي. هــوڏانهن ســڄي صوبي ۾ پئسـي جي کـوٽ سـبب ترقيـاتي ڪم ٺپ ٿي ويا آهن. نيون پرتيون ڪرڻ ته ٺهيـو پـر ڪيـترن ئي کاتن ۾ حاضر سروس ملازمن کي پگهارون ڏيڻ لاءِ به رقمون موجود ناهن. ٻئي طرف اسٽيٽ بئنڪ به هاٿي تـارا ڦوٽـارڻ لڳي آهي. مـالي محتـاجيءَ ۽ بيوســـيءَ جي اهـــا صـــورتحال ســـنڌ کي ڪـــتي پهچائيندي، ان جو تصور ڪندي ئي لـڱ ڪانـڊارجي وڃن ٿا.

هيءَ ڪيڏي نه عجيب صورتحال آهي، سنڌ ۽ وفاق ۾ سنڌي ماڻهن جي ووٽن سان چونڊجي آيــل حڪومتون آهن. وزيراعظم جو واسـطو سـنڌ سـان آهي، ان ئي ڪـري هتان جي ماڻهن کي طعنا ۽ مهڻا ٿا ملن ته اوهان جون پنج ئي آڱريـون گيهـه ۾ آهن، پر هتي ته قصو ئي ابتڙ آهي. الٽي گنگـا وهـي پـئي. ٻيـو ڪجهـه ڏيڻ تـه ٺهيـو پـر آپريشـن ڪلين اپ تي ڪيل خرچ جو به حصو وفاق وارا ڏيڻ لاءِ تيار ناهن. مٿان وري رينجرس جو گهانگهو به سـنڌ جي ڳچيءَ ۾ وڌو ويو آهي. مڃون ٿا ته امن امـان جـو معـاملو سنڌ جو صوبائي مسئلو آهي، پر هي سـپ سـزا ان ڪري پئي ملي جو سنڌ سڄي ملڪ جو بـار پنهنجن ڪلهن تي ڪـــــنيو آهي. ملڪ جي ســـــالميت ۽ استحڪام سميت سـرحد، پنجـاب ۽ ڪشـمير مـان پهتل يتيم به پالڻا ۽ سنڀالڻا پئجي ويا آهن. پاڪستان حڪومت جي ڪشمير مسئلي تي مؤقف جي ســزا ســنڌ کي ملي رهي آهي. جنهن ڪــري امن امــان صرف صوبائي مسـئلو نـه پـر قـومي معـاملو آهي، جنهن کي منهن ڏيڻ لاءِ سـنڌ حڪـومت جي ڀرپـور امداد ٿيڻ گهرجي.

هاڻ جڏهن ايندڙ سال قومي ماليـاتي ڪميشن جو اجلاس گهرائڻ جو فيصلو ڪيو ويو آهي ته اسان هن موقعي تي سنڌ حڪومت، هتان جي سياسي ڌرين ۽ عوام جو هن معـاملي ڏانهن ڌيان ڇڪائڻ گهرون ٿا.

سـنڌ، تيـل، گئس، ڪـوئلي ۽ بندرگاهـه جي دولت سان مالامـال آهي، پـر بدقسـمتيءَ سـان ان دولت جا اختيـار سـنڌ واسـين جي هٿ وس نـاهن. جنهن ڪري هن صوبي جا ڏک، ڏولاوا ڏينهون ڏينهن وڌندا وڃن. هي قوم جيڪا پاڪسـتان جي ورهـاڱي کـــان اڳ کــير، مکڻ ۽ لســي وڪڻڻ بـــه عيب سـمجهندي هـئي، اڄ تبـاهي ۽ بربـادي جي ان حـد تـائين وڃي رسـي آهي، جـو ان جـا پـيرين اگهـاڙا معصوم ٻار نيشنل ۽ انڊس هاءِ وي تي هلندڙ بسـن ۽ گاڏين ۾ پاڻي وڪڻڻ تي مجبـور آهي. تيـل اسـان وٽان نڪري، گئس به ملي، عاليشـان بنـدر بـه آهي پر بک، بي روزگاريءَ ۽ بدحاليءَ جي صورتحال اهـا آهي جو پڙهيل لکيل نوجوان پيٽ پالڻ ۽ انـگ ڍڪڻ لاءِ ڌاڙا، ڦـرون ۽ چوريـون ڪـرڻ تي مجبـور آهن. اهڙو ڪم نه ڪري سگهندڙ وري فراريت جي راهـه اختيـار ڪنـدي هـيروئن، چـرس، پنـگ ۽ گـائنچي ۾ پناهه ڳولي رهيا آهن. فيڪٽريون سنڌ ۾، ڪارخانا ۽ ملون به هن ڌرتيءَ جي سيني سان چنبڙيل، پر اتي ڪا اهم نوڪري ته ڇا پر پٽيوالي ۽ ٻهاري ڏيڻ ڪاڻ به ٻاهران مـاڻهو گهرايـا وڃن ٿـا. بـدين ۾ تيـل جي کوهن جي حالت ڏسو، ڪـاٺوٺ جي معـدني ذخـيرن جي کوٽائي ڪندڙن جا مهانـڊا ڏسـو تـه اوهـان جـو اندر ئي ڪاڄي ويندو.

ان ڪـري نـه صـرف تيـل، گئس، ڪـوئلي ۽ بندر جي ڪمائي تي سـنڌ جـو حـق تسـليم ڪـرائڻ جي ضرورت آهي، پر وفاق کي اهو بـه ٻـڌائڻو آهي ته انهن ذريعن مـان پئـدا ٿينـدڙ ملازمتن تي سـنڌي ماڻهن جو حـق آهي. ان سـان گـڏ سـنڌ ۾ ٻاهريـان

ماڻهو جيڪي به صنعتون قائم ڪري چڪا آهن، تن تي سنڌ حڪومت ڪي رائلٽي ڏياري وڃي. انهن ڪارخانن ۾ سنڌي ملازم ۽ مزدور 80 سيڪڙو رکائڻ لاءِ قانون جوڙيو ۽ ان تي عمل ڪرايو وڃي. هن معاملي تي سنڌ جي وڏي وزير، وزيرن، مشيرن کي ڪن ۽ اکيون کولڻ گهرجن. پنهنجي وطن جي ڏتڙيل مالي حالتن تي وات بند ڪرڻ بابت ”پارٽي ضابطا“ آڏو نه اچڻ گهرجن. ڇاڪاڻ ته هي سوا پنج ڪروڙ ماڻهن جي جياپي جو سوال آهي. جيڪو هر نظرئي، پارٽي ضابطي، اصول ۽ فڪر کان بي انتها مٿانهون ۽ اُتم آهي. هي قومي اهميت جا معاملا آهن، انهن تي جانبدار مؤقف اختيار ڪرڻ جي ضرورت آهي. وفاق کان پنهنجا ليکا چڪائڻ گهرجن. مالي خود مختياري حاصل ڪرڻ ۽ پنهنجي محتاجيءَ واري حالت مان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ کان سواءِ سنڌ جي صحيح نمائندگي ڪري نه ٿي سگهجي.

اسان وري به ان ڳالهه تي زور ڏينداسين ته قومي مالياتي ڪميشن (اين ايف سي) جي ايندڙ اجلاس ۾ مڪمل تياري سان وڃڻ گهرجي. ان لاءِ هاڻي کان ئي رٿابندي شروع ڪرڻ گهرجي. ڇاڪاڻ ته ماضيءَ ۾ پاڻ سان ڏاڍيون ويساهه گهاتيون ٿيون آهن. سنڌ کي سندس آباديءَ جي تناسب مطابق حقداري واري حصي کان محروم ڪيو ويو آهي. جڏهن ته سنڌ ڪل آمدني جو 67 سيڪڙو ڏئي ٿي، جيڪو صوبو قومي آمدني ۾ گهٽي کان گهٽو حصو ڏئي ٿو، ان کي امداد ۾ ان جي ڏيڻ واري تناسب سان پورو حصو ملڻ گهرجي. اسان بلوچستان يا پنجاب کي ڪجهه ملڻ تي ارها نه ٿينداسين، پر ان جو مطلب اهو نه هئڻ گهرجي، ته هتان جي ماڻهن جي وات مان ماني ڦيو ڪسيو وڃي.

قومي مالياتي ڪميشن جو اجلاس منعقد

ٿيڻ کان اڳ ضرورت ان ڳالهه جي آهي تـه پهريـان آدمشماري وارو عمـل مڪمـل ڪيـو وڃي. 1991ع ۾ ٿيل گهر شـماري جي نـتيجن کي تسـليم ڪنـدي، آدمشماري جو ٻيو مرحلو شروع ڪيو وڃي. ان جي نــتيجن مــوجب صــوبن وچ ۾ نــاڻي جي ورڇ ٿيڻ گهرجي. ڇاڪاڻ تـه هيـل تـائين سـنڌ کي پنهنجي آبـاديءَ جي صـحيح ۽ حقيقي تناسـب جي لحـاظ کان حقداريءَ واري حصي کان محروم ڪيـو ويـو آهي. هــاڻي گهٽ ۾ گهٽ اهــو نــاٽڪ بنــد ٿيڻ گهرجي. سنڌ کي اقليت ۾ ڌيڪـارڻ ۽ پنجـاب جي آباديءَ کي هـٿراڏو وڌائي چڙهـائي ان کي ناجـائز طور وسيلا مهيا ڪـرڻ ڪنهن بـه طـرح ملڪ جي وسـيع مفـادن وٽـان ٿي نـه ٿـو سـگهي. سـنڌ کي ماضيءَ وانگر قربانيءَ جو ٻڪرو بنـائڻ خطرنـاڪ نـتيجن کي جنم ڏئي سـگهي ٿـو. هن معـاملي تي سنڌ حڪومت سميت سـوا پنج ڪــروڙ عـوام کي سجاڳ ۽ متحرڪ ٿيڻ جي ضرورت آهي.

حڪمــرانن کي هڪ ڳالهــه ذهن نشــين هئڻ گهرجي ته جيڪڏهن اڄا به پاڪستان جي وجود جـو بنياد سنڌ جي ڦرلٽ ۽ پرماريت تي قائم رکيـو ويـو ته ان سان ملڪ جي شاندار مستقبل بـابت خـواب ۽ آدرش ڏنڌلائجي سگهن ٿا. ان ڪـري هـاڻ وفـاق کي پنهنجي ڳچيءَ مــان ماضــيءَ ۾ پيــل ګلا جــا گهانگهــا لاهڻ گهــرجن. صــوبن جي وســيلن جــو استحصال ڪرڻ بدران ان جي خاتمي طرف ســفر شروع ڪري مضبوط ملڪ خاطر ضمانتون حاصــل ڪيون وڃن. ان ڏس ۾ خود صـوبن ۾ خـاص ڪـري سنڌ جي موجوده جمهوري حڪومت کي اڳتي اچڻ گهـرجي ۽ پي پي جي مرڪــزي حڪــومت کي اهـا ڳالهــه ذهن نشــين ڪــرائڻ گهــرجي تــه ملڪ ۾ سياسي جمهـوريت تيسـتائين ڪـا بـه معـنيٰ نـه ٿي رکي، جيستائين معاشي جمهوريت قائم نه ٿي تــئي ۽ اڻ برابري جي مڙني ڪوٽن کي ڊاهي پٽ نـه ٿـو

ڪيو وڃي.

(چپيل، روزانو جاڳو ڪراچي، 6 جون 1995ع)

□□□

سنڌ: رياستي ۽ غير رياستي تشدد جو شڪار

تشدد جي تاريخ ايتري ئي پراڻي آهي، جيتري خود انساني سماج جي تاريخ. تشـدد ڪي جيڪـڏهن انسان هٿان انسان جي تذليل چئجي ته ڪو به وڌاءُ نه ٿيندو. انسـان جي حيـواني جبلت مـان ئي تشـدد جنم ورتو. جيڪو انساني سماج جي اوسـر سـان گـڏ پنهنجـون شـڪليون بدلائينـدو رهي ٿـو. غلاميءَ واري دؤر ۾ آقـــائن جـــو غلامن مٿـــان تشـــدد، جاگيرداري دؤر ۾ جاگيردارن جو هارين مٿان تشـدد

۾ اڄوڪي سرمائيداري دؤر ۾ رياستي ۽ غير
رياستي ادارن ۽ گروهن جو سڄي عوام مٿان
تشدد، تاريخ جي تسلسل سان مسلسل جاري
آهي.

سنڌ ۾ تشدد جي تاريخ پڻ ايتري ئي پراڻي
آهي، جيترو خود سنڌي سماج. پر جيڪڏهن صرف
موجوده دؤر تي ئي نظر وجهجي ٿي ته سنڌ ۾
ڏاڍي هٿان هيٺي جي بي عزتي ۽ ان مٿان ڏاڍ ۽
ڏهڪاءُ پنهنجي لُون ڪانڊارينڊڙ شڪل ۾ موجود
آهي. سنڌ ۾ سياسي ۽ غير سياسي تشدد جي
واقعن ۾ 1977ع کان پوءِ لڳاتار اضافو اچي رهيو
آهي. 1977ع کان پوءِ سنڌ ۾ نه صرف رياستي
ادارن ذريعي عوام کي تشدد جو نشانو بنايو پيو
وڃي، پر حڪمرانن پنهنجن مفادن خاطر ڪيترائي
اهڙا غير رياستي ادارا ۽ جماعتون پئدا ڪري
ورتيون، جن عوام کي تشدد جو نشانو بنائڻ شروع
ڪيو.

سنڌ ۾رياستي ادارن طرفان عوام کي وڏي
پئماني تي تشدد جو نشانو بڻايو پيو وڃي. رياستي
ادارا بنيادي انساني حقن جون ڌڄيون اُڏائي رهيا
آهن. سنڌ ۾ حڪومتي قدمن جي مخالفت ڪندڙ ۽
سندن قانونن جي مزاحمت ڪندڙ سياسي اڳواڻن
۽ ڪارڪنن کي جيلن ۾ تشدد گهرن ۾ واڙي، انهن
مٿان سرڪاري ايجنسين ذريعي وحشياڻو تشدد
ڪرايو پيو وڃي. سنڌ اندر ٿاڻا، جيل ۽ ٻيا عقوبت
خانا قانون جي حڪمرانيءَ لاءِ آواز اُٿاريندڙ ماڻهن
سان سٿيا پيا وڃن. سياستدانن کان وٺي صحافين
تائين، شاگرد کان وٺي عام مزدور تائين، معاشري
جو هر فرد سياسي تشدد ۽ اذيت جو شڪار آهي.
خاص ڪري سياسي مخالفن کي هيسائڻ لاءِ
اڪيچار ڳجهيون ايجنسيون ڇڙواڳي سان آئين،
قانون ۽ عدالت سميت مڙني انصاف ڏيندڙ ادارن
۾ قانون جي نڙيءَ مٿان نهن ڏئي ويهي رهيون

آهن. بي گناهه ماڻهن مٿان ڪوڙا ڪيس مڙهي ڪين ننگي تشدد جو نشانو بڻايو پيو وڃي. سندن عزيزن، مٽن، مائٽن ۽ دوستن کي گهلي ٽاٽن ۾ بند ڪيو پيو وڃي. عورتن، ٻارن ۽ پوڙهن کي بنا ڪنهن عمر ۽ جنس جي لحاظ ڪان ٽاٽن ۾ تشدد گاهن تي اذيتون ڏئي موت جي منهن ۾ ڏنو پيو وڃي. ايجنسيون ڌاڙيلن جي نالي ۾ ڳوٺن جا ڳوٺ تباهه ۽ برباد ڪري رهيون آهن. سنڌ جي ٻهراڙين ۾ رياستي ادارن جا ڪارندا غريب عوام جي عزتن سان ڪيڏي رهيا آهن. مسڪين ۽ بي گناهه ماڻهن کي ماري ڌاڙيل قرار ڏنو پيو وڃي. سرڪاري ادارن طرفان پنهنجي مخالفن کي ڪوڙن ڪيسن ۾ ڦاسائڻ ۽ ڪچلڻ لاءِ هر حربو استعمال ڪيو ٿو وڃي.

رياستي تشدد ڪان پوءِ تشدد جي ٻي پيانڪ شڪل سنڌ جي ٻهراڙين ۾ هارين، ڪيت مزدورن ۽ ٻئي بي سهارا عوام مٿان جاگيردارن، زميندارن ۽ وڏيرن جو ظلم ۽ ستم آهي. جيڪو اڄ جي جديد معاشري ۾ به غلاميءَ واري دؤر جي ياد تازي ڪري ٿو. سنڌي جاگيردار ۽ زميندار ڳوٺاڻي خلق مٿان پنهنجي حاڪميت ۽ آقائيت برقرار رکڻ لاءِ ۽ پنهنجا مفاد سلامت رکڻ لاءِ چورن، ڌاڙيلن ۽ غنڊن سميت پوليس ذريعي عوام کي تشدد جو شڪار بڻائي رهيو آهي. جاگيردارن ۽ وڏيرن طرفان سندن زمينن تي ڪم ڪندڙ هارين سان بي انتها ذلت جهڙو سلوڪ ڪيو وڃي ٿو. ڪانئن جبري پورهيو ورتو وڃي ٿو. ڪين پورهئي جو پورو اُجورو نه ٿو ڏنو وڃي. جيڪڏهن ان ناانصافي خلاف ڪو به هاري ٻڙڪ ٻاهر ڪڍي ٿو ته ڪيس ڦهريان ته چورن ذريعي ڪنگال بڻايو وڃي ٿو. جي اڃا به هو سندن طرفان مقرر ڪيل ”سڌي راهه“ تي نه ٿو اچي ته ڪيس ڌاڙيلن جي ور چاڙهيو وڃي ٿو. سندس گهرن جي فردن جنهن ۾ عورتون ۽ ٻار به شامل آهن، کي اغوا ڪرايو وڃي ٿو يا ڌاڙي جي ڪارروايں

دوران قتل ڪرايو وڃي ٿو. جي اڃا به ڪو سر ڦريو همت ساري ڦورن ۾ ان جي مهندار يعني پاٽاريدار خلاف قانون جا در کڙڪائڻ جي همت ڪري ٿو ته ڪيس ان ئي قانون جي چنبن ۾ پڪوڙيو وڃي ٿو، جتي هو دانهين ٿي ويو آهي. قانون جا رکوالا، جيڪي تر جي جاگيردارن، پاٽاريدارن ۾ وڏيري جي ڪمداري جا فرض انجام ڏيندا آهن، سي سندن آقا جي حاڪميت خلاف آواز اُٿاريندڙن کي ڪوڙن ڪيسن ۾ جڪڙي، رياستي تشدد جو نشانو بڻائيندا آهن.

سنڌ ۾ تشدد، جيڪو رياستي ۾ غير رياستي شڪل ۾ پنهنجي بي انتها اگهاڙي روپ ۾ موجود آهي، ان جا اڃا ڪيترائي پاسا ۾ شڪليون آهن، جن تي به نظر رکڻ جي ضرورت آهي. خاص ڪري سنڌ سرڪار جي سول انتظامي ادارن ۾ مٿيان عملدار يا ڪامورا پنهنجي ماتحت عملي کي به تشدد جو نشانو بڻائي رهيا آهن. وڏا عملدار پنهنجي ماتحت عملي کي پنهنجن مفادن لاءِ استعمال ڪندا رهن ٿا، جيڪڏهن ڪو ننڍو سرڪاري ملازم، پنهنجي اعليٰ عملدارن جا شخصي حڪم نه ٿو مڃي ته ڪيس ذهني عذاب رسائڻ ۾ پريشان ڪرڻ لاءِ ڏورانهن هنڌن تي بدلي ڪيو وڃي ٿو، ڪيس معطل ڪيو وڃي ٿو. اڃا به جيڪڏهن معاملو حدون اورانگهڻ لڳي ٿو ته ان ملازم کي نوڪري مان خارج به ڪيو وڃي ٿو. ڪجهه سالن کان سرڪاري انتظامي ادارن ۾ تشدد هڪ نئين شڪل ۾ نڪري نروار ٿيو آهي. اهو ائين ته وڏا عملدار يعني بيوروڪريٽ، ماتحت ملازمن کي هيسائڻ ۾ خوفزده ڪرڻ لاءِ قانون نافذ ڪندڙ ادارن جي به مدد حاصل ڪن ٿا. هو پنهنجو اثر رسوخ استعمال ڪري، ماتحت ملازمن کي ڪوڙن ڪيس ۾ ڦاسرائي، ڪين رياستي تشدد جو شڪار بڻائين ٿا. ڪجهه ڏينهن کان ايترا ڪيترائي مثال اسان جي

سامهون آيا آهن. جو وڏن عملدارن، اهـڙن مـاتحت ملازمن کي گرفتــار کــرائي کــوڙن کيســن ۾ ڦاسرايو آهي، جن سندن ذاتي مفـادن لاءِ پنهنجـون توانـايون اسـتعمال نـه کيـون آهن. وڏا عملـدار، مـاتحت ملازمن کـان گهـر جـو کم کرائينـدا آهن، پنهنجن بنگلن تي نـوکرن يـا چوکيـدارن جـو کم وٺندا آهن يا وري ننڍا وڏا ٺيکـا کـٽي پنهنجي آفيس جي مــاتحت عملي کــان اتي کم کرائينــدا آهن. جيکڏهن کو ننڍو ملازم ان غيرقانوني عمل خلاف آواز بلند کندو آهي ته ترتيب وار کيس معطل، بعد ۾ نـوکري مـان نيکـالي ۾ آخـر ۾ کيس جيـل جـو منهن ڏيکـاريو وينـدو آهي. اهـو بـه تشـدد جـو هڪ پاسو آهي، جيکو سنڌ ۾ پنهنجي وحشياڻا شـکل ۾ موجود آهي.

تشدد جي مـٿين ٽن شـکلن کـان سـواءِ هڪ ٻي بـه شـکل آهي، جيکـا انتهـائي خطرنـاک آهي. جنهن تي ضـابطو آڻڻ انتهـائي مشـکل آهي. اهــو تشـــدد آهي: سياســـي تنظيمن طرفـــان پنهنجن منحرف کـارکنن تـوڙي مخـالف سياسـي تنظيمن جي کارکنن خلاف. جنهن کجهه سـالن جي انـدر جنم ورتو آهي ۾ هيل تائين اڻ ڳڻيون حيـاتيون ڳهي چکـــو آهي ۾ کيـــترن ئي مـــاڻهن کي ذهـــني ۾ جسماني طور مفلوج کري چکـو آهي. سـنڌ ۾ ان تشدد کي جنم ڏيندڙ انتها پسـند سياسـي تنظيمـون آهن، جيکي تشـدد جي خـوراک تي پلجي رهيـون آهن. هو معصوم ۾ بي گناهه عـوام کي گـولين جـو کاڄ بڻائي، سندن لاشـن تي بيهي پنهنجـو قـد اوچـو ڏيکارڻ گهرن ٿيون. اهـڙن تنظيمن طرفـان تعليمي ادارن ۾ ان کــان ٻــاهر پنهنجي مخــالفن کي اغــوا کري پنهنجي جوڙيل اذيت خانن ۾ تشدد جو نشانو بڻايو وڃي ٿو. جنهن دوران کيترائي ماڻهو پنهنجـون حياتيون وڃائي وهن ٿا يا وري معذور بنجي وڃن ٿا. اهڙيــون انتهاپســند تنظيمــون نــه صــرف پنهنجن

مخالف سياسي جماعتن جي ڪارڪنن کي قتل ڪن ٿيون يا تشدد جو شڪار ڪن ٿيون، پر پنهنجن به انهن ڪارڪنن کي هيسائڻ لاءِ تشدد استعمال ڪن ٿيون، جيڪي پنهنجي مرڪزي قيادت جي پاليسين خلاف راءِ جو اظهار ڪن ٿا يا اهڙين انتهاپسند تنظيمن کان پاڻ کي ڌار ڪرڻ گهرن ٿا. ان کي وڌيڪ ڀيانڪ تشدد تڏهن اُڀري معصوم جانين کي پنهنجي باهه ۾ ساڙي ڀسم ڪري ڇڏي ٿو. جڏهن ڪي تنظيمون پنهنجي مخالفن کي سزا ڏيڻ يا پنهنجو آواز حڪمرانن وٽ پهچائڻ لاءِ يا اقتدار ڌڻين کي مجبور ڪري ڪنهن مفاهمت تي آڻڻ لاءِ سڌو سنئون وسيع تر آبادي کي ڪليل تشدد جو نشانو بڻائين ٿيون. اهو تشدد ڀرين بازارين ۾ انڌاڌنڌ فائرنگ ڪرڻ، شهر جي مصروف چونڪن يا بازارن ۾ بمن جا ڌماڪا ڪرڻ جي شڪل ۾ سامهون اچي ٿو. جنهن سان ڪيترين ئي معصوم جانيون، بنا ڪنهن ڏوهه جي موت جي منهن ۾ اچي وڃن ٿيون. ڪي حلقا ان قسم جي واقعن کي سياسي عمل جو هڪ حصو سمجهن ٿا ۽ ان کي جائز قرار ڏين ٿا. پر اصل ۾ سياسي اختلافن خاطر يا حڪمرانن خلاف احتجاج ڪرڻ خاطر بي گناهه ماڻهن کي موت جي منهن ۾ ڌڪڻ ۽ خون جون نديون وهائڻ ڪنهن به نموني سياسي عمل قرار ڏئي نه ٿو سگهجي. اهو انسانيت خلاف هڪ ڀيانڪ جرم آهي. جنهن جي همت افزائي ڪندڙ يا ان کي تقويت بخشيندڙ ايترائي ڏوهاري آهن، جيترو اهو عمل ڪندڙ ڏوهي آهن.

رياستي ڏاڍ، ڏهڪاءُ ۽ ناانصافين خلاف جدوجهد ڪندڙ ڌرين، طبقن، تنظيمن ۽ ادارن کي هيسائڻ، ڪين انهن مجرماڻا حرڪتن خلاف آواز اُٿارڻ جي ڏوهه ۾ تشدد جو نشانو بنائڻ پڻ هڪ خطرناڪ عمل آهي. جيڪو سنڌ ۾ ڏينهون ڏينهن

وڌي رهيو آهي. جيڪڏهن ان جي حوصلي شڪني ڪرڻ ۽ واڌ ويجهه کي روڪڻ جو بندوبست نه ڪيو ويو ته تشدد جو خوني ديو، مڙني کي آسانيءَ سان ڳڙڪائي ڇڏيندو ۽ ان جي آڏو ايندڙ اپريون سپريون رنڊڪون پڻ آهستي آهستي ٿي ختم ٿي وينديون. جنهن ڪانپوءِ سنڌ ۾ قانون ۽ انصاف جي حڪمرانيءَ لاءِ ڪم ڪندڙ سياسي، سماجي ۽ ادبي تنظيمون ۽ انساني حقن جي تحفظ لاءِ ڪم ڪندڙ ادارا ۽ انهن جو آواز بلند ڪندڙ اخبارون ۽ رسالا ۽ انهن سان لاڳاپيل ماڻهو، تشدد جي ڀوت جي خوني چنبن ۾ ڦٿڪي ڦٿڪي ساهه ڏيندا. جنهن ڪانپوءِ سنڌ غلامي واري دور جي اونداهن غارن ۾ گم ٿي ويندي، انسانيت، انصاف ۽ قانون جا تصور سنڌ مان پر ڪڍي اڏامي ويندا.

سنڌ ۾ هن وقت سياسي ۽ سماجي ناانصافين خلاف آواز اٿاريندڙ هڪ مورچو سنڌي صحافت جي شڪل ۾ موجود آهي. جيڪو نئين چاول ٻار جيان اڃا پنهنجي پيرن تي بيهي نه سگهيو آهي. پر اڃا بانبڙا پائڻ جي عمر ۾ مس داخل ٿيو آهي، جو ڪيس ڪچيءَ ۾ ئي چيپاڻ ۾ سندس نڙيءَ تي ننهن ڏيڻ ڪاڻ اجگر جهڙيون آفتون پنهنجن مڙني مڪارين سان ميدان عمل ۾ مصروف آهن. رياستي، سول توڙي قانون نافذ ڪندڙ ادارا، پورهيت عوام جي خون تي پلجندڙ جاگيردار، زميندار، وڏيرا، ڪامورا شاهي، توڙي انتهاپسند تنظيمون ۽ انهن جا بدعنوان، دهشتگرد ۽ مفاد پرست اڳواڻ، سنڌي صحافت جي بيباڪي ۽ آزادانه ڪردار کي ختم ڪرڻ ۽ ان آواز کي پنهنجي ڪين جهڙن مفادن لاءِ استعمال ڪرڻ لاءِ هيچ طريقا ۽ نسخا آزمائي رهيا آهن. اخبارن جي آفيسن تي حملا ڪرائڻ جون ڌمڪيون ڏيڻ، انهن ۾ ڪم ڪندڙ عملي کي تشدد جو نشانو بڻائڻ، اخبارن

کي ساڙڻ وارو عمل سچ، انصاف، بيباڪي، آزاديءَ
۽ بهادريءَ خلاف ڪليل جنگ جي شڪل ۾ اڀري آيو
آهي. رياست جا ادارا اخبارن ۾ پنهنجي ڪرتُوتن
کي وائڪو ٿيندي ڏسي مچرجي پون ٿا. انتها پسند
تنظيمون پنهنجا مٿان چڙهيل خول کي سرڪندو
ڏسي باهوڙجي پون ٿيون. وڏيرا ۽ جاگيردار پنهنجن
ڪڌن ڪرتوتن تان پردو هٽڻ تي چتا تي پون ٿا.
جنهن ڪري اخبارن تي حملا ٿين ٿا، سندن رپورٽرن
کي رت ۾ ڳاڙهو ڪري زندانن جي پويان واڙيو
وڃي ٿو. اخبارن جا بنڊل غريبن جي جهوپڙين جيان
باهه جي شعلن ۾ سڙڻ لڳن ٿا.
— ان سڄي صورتحال کي آخر ڪيئن منهن
ڏيڻ گهرجي؟ سنڌ ۾ بنيادي انساني حقن جي
خلاف ورزين کي ڪيئن ڏجي؟ بي گناهه عوام
کي رياستي ۽ غيررياستي تشدد کان نجات ڪيئن
ڏيارجي؟ اهي سوال بنيادي اهميت جا حامل آهن.
انهن جا جواب ڳولڻ جي تڪڙي ضرورت آهي.
سنڌي عوام جي هن بي وسيءَ ۽ لاچاريءَ واري
صورتحال، هتي ان احساس کي پڪو ۽ پختو ڪيو
آهي ته جيستائين سنڌ اندر انساني حقن لاءِ آواز
اٿارينڌڙ سگهارا ادارا وجود ۾ نه ٿا آندا وڃن ۽
جيستائين انهن ادارن جا ناتا ۽ رابطا سڄي دنيا
اندر انساني حقن لاءِ آواز اٿارينڌڙ ادارن ۽ تنظيمن
سان پڪا ۽ پختا نه ٿا ٿين، تيستائين سنڌ جي
مظلوم ۽ معصوم عوام کي جابر قوتن مان
ڇوٽڪارو ڏياري، ڪين انصاف پلئه وجهي نه ٿو
سگهجي. ان ئي احساس ۽ تڙپ هتي جي باشعور
۽ ساڃهه وند ڌرين، ٽولن ۽ فردن کي ان طرف
سوچڻ تي مجبور ڪيو آهي ته هو هتي سياسي ۽
سماجي تنظيمن ۽ ادارن سان گڏ انساني حقن
جي تحفظ لاءِ به تنظيمون ۽ ادارا قائم ڪن. جيئن
سياسي ۽ غيرسياسي تشدد، ڌاڙ ۽ ڌهڪاءُ جو
شڪار ٿيل عوام کي قانوني ۽ اخلاقي تحفظ

فراهم ڪري سگهجي.

سنڌ ۾ انساني حقن جي تحفظ لاءِ جدوجهد ڪندڙ تنظيمن ۽ ادارن جي دائري کي سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ تائين ڦهلائڻ گهرجي. جيئن عوام جو وڏو تعداد ان مان لاڀ حاصل ڪري سگهي. مقامي سطح تي وڪيلن، استادن، سماجي ۽ سياسي ڪارڪنن کي گڏ ڪري، انهن کي انساني بنيادي حقن جي تحفظ لاءِ ڪم ڪندڙ ادارن ۾ منظم ڪجي، جيئن اهي مقامي سطح تي پوليس ٿاڻن، جيلن ۽ چوڪين ۾ بي گناهه عوام تي ٿيندڙ تشدد ۽ سندن غيرقانوني گرفتارين خلاف نه صرف آواز اُٿارين، پر اهڙي ظلم ۽ ناحق جو شڪار ٿيندڙ ماڻهن کي عدالتي انصاف ڏيارين. سندن ڪوڙن ڪيسن مان جان آجي ڪرائڻ لاءِ قانوني ۽ عدالتي طور تي سندن ڪيس وڙهي، کين ڪوڙن ڪيسن مان نجات ڏيارين. بي گناهه ماڻهن مٿان ڪوڙا ڪيس قائم ڪندڙ انتظامي ادارن ۽ انهن جي سربراهن کي قانون مطابق سندن ڪئي جي سزا ڏيارين. ان کان سواءِ بي گناهه ڳوٺاڻن ۽ شهرين مٿان پوليس چڙهائين ۽ ان دوران عورتن، مردن ۽ ٻارن تي ٿيندڙ تشدد، بي عزتي ۽ ڦرلٽ خلاف آواز بلند ڪن. مقامي سطح تي انساني حقن لاءِ جدوجهد ڪندڙ تنظيمن جا نمائندا، جيلن ۽ ٿاڻن جا معائنا ڪري، قيدين سان ٿيندڙ ناانصافين خلاف عدالتن جا دروازا کڙڪائين. جيئن هتان جي عوام کي بنيادي انساني حق پلئه پئجي سگهن ۽ هو بي خوف ٿي پنهنجي جياپي لاءِ جدوجهد ڪري سگهن.

انساني حقن جي تحفظ لاءِ جدوجهد ڪندڙ ادارن ۽ تنظيمن کي نه صرف رياستي تشدد خلاف جدوجهد ڪرڻ گهرجي، پر ان سان گڏ هر قسم جي غير رياستي تشدد خلاف پڻ آواز بلند ڪرڻ گهرجي. جاگيردارن ۽ سرمائيدارن طرفان هارين ۽ مزدورن سان غيرانساني سلوڪ، بيروڪريسي

(عملدار شاهي) طرفان ننڍن ملازمن سان ٿيندڙ اُرهه زوراين سميت اهڙين انتها پسند تنظيمن خلاف به جدوجهد ڪرڻ گهرجي، جيڪي ڪنهن نه ڪنهن طريقي سان عوام کي تشدد جو نشانو بڻائي رهيون آهن، انهن جي بنيادي انساني حقن تي ڌاڙو هنيون ويٺيون آهن، ڪانئن راءِ ۽ اظهار جي آزادي کسيو ويٺيون آهن.

رياستي ۽ غيررياستي تشدد کي صرف تڏهن روڪي سگهجي ٿو. جڏهن عوام جو وڏو تعداد بنيادي انساني حقن جي تحفظ لاءِ ڪم ڪندڙ ادارن جو ساٿ ڏئي ۽ اهڙين ڌرين خلاف مسلسل جدوجهد ۽ جستجو ڪري، جيڪي عوام کي ڪنهن نه ڪنهن طريقي سان تشدد جو نشانو بڻائين ٿيون. عوام کي اهڙين تنظيمن ۽ پارٽين جو بائيڪاٽ ڪرڻ گهرجي ۽ انهن جي صفن مان نڪري وڃڻ گهرجي، جيڪي پنهنجن منحرفن ۽ مخالفن کي تشدد جو نشانو بڻائين ٿيون يا حڪومتي عملن خلاف احتجاج دوران معصوم عوام کي گولين ۽ بمن جي ڌماڪن جو ڪاڄ بڻائين ٿيون، انتها پسندي، چڙواڳي ۽ انتقام پسندي کي هوا ڏين ٿيون. عوام کي اهڙين حڪمران ڌرين سميت سياسي ڌرين جو به بائيڪاٽ ڪرڻ گهرجي، جيڪي سندن آواز يعني اخبارن کي تشدد جو نشانو بنائين ٿيون ۽ انهن ادارن کي پنهنجي منشا موجب هلائڻ لاءِ مٿن دٻاءُ وجهن ٿيون. اخبارن کي پڻ رياستي ۽ غيررياستي تشدد جو مقابلو ڪرڻ لاءِ رٿابندي ڪرڻ گهرجي. سرڪاري تشدد کي روڪڻ لاءِ سندن خبرن جو بائيڪاٽ ڪرڻ گهرجي، سندن رعايتن تي پاڙڻ بند ڪيو وڃي. سرڪاري اشتهارن بدران عوامي اشتهارن ۽ ٻين عوامي وسيلن تي پاڙڻ گهرجي. اخبارن کي انهن انتهاپسند سياسي جماعتن خلاف پڻ مهاڏو اتڪائڻ گهرجي، جيڪي پنهنجن مفادن هيٺ اخبارن کي هلائڻ لاءِ مٿن دٻاءُ استعمال ڪن

ٿيون. سندن خبرن جو بائيڪاٽ ڪيو وڃي. عوام ڪي اهڙين سياسي ڌرين جي صف مان نڪري وڃڻ جو سڌ ڏيڻ گهرجي. جيئن عوامي حمايت سان سياسي ڌرين طرفان ٿيندڙ دهشتگردي جي روڪٿام ٿي سگهي.

تشدد جي خاتمي ۽ بنيادي انساني حقن جي تحفظ لاءِ سنڌ اندر منظم نموني ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي. ان لاءِ اڳ کان موجود مڙني تنظيمن ۽ ادارن کي مرڪزي سطح تي منظم ڪجي. انهن جي ڪم جي دائري کي وسيع ڪجي، ان ۾ عوام جي وڏي تعداد کي شامل ڪجي. جيئن سنڌ جو عوام موجوده ذلت واري زندگي مان ڇوٽڪارو حاصل ڪري سگهي.

(ڇپيل، راوزني جاڳو ڪراچي، 8 جون 1995ع)

□□□

سنڌ جي زمين تي قبضي جي هٻچ

سنڌ جي زمين تي قبضي وارو باب پنهنجي پڄاڻيءَ جو نالو ئي نه ٿو وٺي. مادر وطن سنڌ جي پاڪيزي زمين تي رياستي ادارن ذريعي پنجاب طرفان ٿيل قبضن جو داستان 1947ع کان شروع ٿيو هو ۽ اڄ ان کي خيرن سان 48 سال گذري چڪا آهن. پر اهو ساڳيءَ رفتار سان جاري آهي. شايد پاڪستان جو وجود ئي ان ڳالهه تي بيٺل آهي ته اسرائيلي يهودين وانگر سنڌ جون سڀ زمينون اُن جي اصل وارثن کان ڇني ڪين فلسطينين وانگر بي گهر ۽ دربدر ڪيو وڃي. تڏهن ته هر حڪومت تبديل ٿيڻ سان سنڌ جي زمينن جا ڪاتا به بدلجڻ شروع ٿيندا

آهن.

پنجاب سان واسطو رکندڙ وفاقي وزير ميان غلام مصطفيٰ کر قومي اسيمبلي اجلاس ۾ چيو آهي ته تربيلا ڊيم جي متاثرن لاءِ سنڌ کي اجا 19،333 ايڪڙ زمين ڏيڻي آهي. هن ايوان کي ٻڌايو آهي ته تربيلا جي متاثرن لاءِ پنجاب ۾ سنڌ ۾ ڌار ڌار 30 هزار ايڪڙ ايراضي رکي وئي هئي.

پنجاب صوبي ته پنهنجي صوابديدي ڪوٽا مهيا ڪئي پر سنڌ 81-1997ع دوران صرف 10 هزار 447 ايڪڙ ايراضي مهيا ڪئي آهي. ان ڪري سنڌ کي اجا 19،333 ايڪڙ زمين ڏيڻي آهي.

سنڌ جي عوام کي هيل تائين مختلف ”قومي“ رٿائن جي حوالي سان کيتري زمين کان محروم ڪيو ويو آهي. اهو حساب نه ته اسان لڳائڻ جي تڪليف ڪئي آهي، نه وري ”اصل اقتدار ڌڻين“ اوڳرائيڊ يڻ وقت ان جو ڪو ڪاٿو ڪيو آهي. جنهن ڪري بئراج جي زمينن کان وٺي فوجي چانوڻين لاءِ ڪتب آندل زمينن ۾ انهن تي آباد اوپرن ماڻهن جو وڏو انگ ٻڌائي ٿو ته سنڌ جي زمين تي ٻاهران آيل ماڻهن جو گهيرو هڪ پوائنٽ ۾ خوفناڪ صورتحال اختيار ڪري چڪو آهي. بدين، ميرپور خاص، نواب شاهه، خيرپور ۾ سکر ضلعن ۾ بئراج جي پاسي وارين سون ورنين زمينن مان هتان جا ديس ڌڻي ڪو اُپراسو حاصل ڪرڻ بدران هاڻ انهن کي صرف حسرت ڀرين نظرن سان ئي ڏسي سگهن ٿا.

سکر بئراج وارين زمينن کان پوءِ هندستان مان لڏي آيل جي آؤ ڀڳت ڪرڻ لاءِ نه صرف ڪراچيءَ جي خالي پڌن تي هٿ صاف ڪيا ويا، پر سنڌ جي اندرين علائقن ۾ هندن وٽ سنڌي مسلمانن جون گروي ٿيل زمينون به لُٽ جو مال سمجهي ٻاهران آيل پناهگيرن کي الاٽ ڪيون ويون. ڪراچيءَ ۾ ڪي ڊي اي جوڙي ان ذريعي

ڪالونائيزشين جو عمل شروع ڪيو ويو. صدين
ڪان آباد سنڌي ڳوٺ ڊاهي، ماڻهو لڏائي ناظم آباد،
پي سي ايچ ايس، ڊفينس، ڊي ايم سي ايچ ايس،
گلشن اقبال، ملير، نيو ڪراچي جي نالن سان
هائوسنگ اسڪيمون جوڙيون ويون. جنهن سان
هڪ طرف ڌرتي ڌڻي پنهنجن اباڻن پڊن ۾
ملڪيتن ڪان محروم ڪيا ويا، ته ٻئي طرف ڌارين
ماڻهن جي رهائش ٿيڻ ڪري ڪراچي شهر
مڪمل طور اوپرو بڻجي ويو آهي. اڄ صورتحال
اها آهي جو سنڌ جي گاديءَ وارو شهر پنهنجي
سڃاڻپ وڃائي وينو آهي. ان کي ڪوبه پنهنجو
سمجهڻ يا ڪرڻ لاءِ تيار ناهي. هر ماڻهو لُٽ جو
مال سمجهي، ان مان پنهنجون جهوليون ڀرڻ لاءِ
هڪ ٻئي تي هٿيار تاڻي بيٺو آهي.

پاڪستان ٺهڻ ڪان اڳ ٻئراج جون زمينون
پنجاب جي ماڻهن کي ان لاءِ ترجيحي بنيادن تي
ڏنيون ويون، ڇاڪاڻ ته هنن گورن انگريزن جي
نمڪ حلالي جو فرض نه صرف خوش اسلوبيءَ
سان ادا ڪيو هو، پر عالمگير جنگ ۾ آقائن لاءِ
جانيون به گهوري ڇڏيون هيون. ان جي ڀيٽ ۾
سنڌي ته ”حر تحريڪ“، ”روپلوڪولهي جي بغاوت“
۾ ”هيمون ڪالاڻي جي ارڏائي“ جي صورت ۾
قابض انگريز خلاف جدوجهد ۾ مصروف هئا. تنهن
ڪري انگريزن مٿي ڦرين سنڌين کي معاشي طور
ڪنگال ڪرڻ ۾ سندن قوت کي ڪمزور ڪرڻ لاءِ
اهڙو طريقيڪار اختيار ڪيو، جو هڪ طرف ٻئراج
علائقي ۾ پنجابي آبادگار آڻي سنڌين جي معاشي
سگهه تي لت ڏني ته ٻئي طرف سندن ڌرتي تي
ڌاري يلغار جا در کولي ڇڏيا.

پياري پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ ان وقت جي
وزيراعظم لياقت علي خان مهاجر ڪامورا
شاهيءَ رستي سنڌ کي پنهنجو زيردست ڪرڻ
لاءِ ڪوڙن ڪليمن جا در کولي ڇڏيا. ڪوڙا قسم

ڪٽي، شاهد بيهاري، سنڌ جي زمينن کي مُفت جو مال سمجهي هڙپ ڪيو ويو. ڌرتي ڌڻي پنهنجن وسيلن تي هي بيداد ڏسندا رهيا. جن ماڻهن ڪوڙن ڪليمن تي اهي زمينون حاصل ڪيون، انهن ڌرتيءَ جي مٽي سان ڪجهه پل به وفا نه ڪئي. هڪ هٿ سان ڪوڙا ڪليم حاصل ڪيا ته ٻئي هٿ سان انهن جو وڪرو ٿيندو رهيو. هن هيراڦيري ذريعي ڪن لکنوي ۽ دهلوي بنجي ڪراچيءَ ۽ حيدرآباد ۽ وجي پر ساهيا ته ٻين وري لٽ جي مال مان ڪارخانا ۽ فيڪٽريون هٽي پاڻ کي سيٺين ۽ سرمائيدارن ۾ تبديل ڪري ڇڏيو.

ون يونٽ ٺهڻ ڪانپوءِ سنڌ جي زمينن ۽ وسيلن تي ٻي لشڪر ڪشي ٿي. پنجابين جا قافلا سنڌ جون زمينون والارڻ لڳا. ون يونٽي حڪمرانن فتح ٿيل علائقي وانگر سنڌ جي سرحدن کي زمين تي قبضو ڪندڙن لاءِ کولي ڇڏيو. پوءِ ڏسندي ڏسندي ”چڪ“ ٺهڻ شروع ٿي ويا. يونين ڪائونسلن، ٽائون ڪاميٽين، ميونسپل ڪائونسلن جون ميمبريون، چيئرمينيون ته ساڳيون رهيون پر انهن تي چهرا تبديل ٿي ويا. آباديءَ جي بنياد تي زمين جي قبضي کي سياسي ۽ معاشي طاقت ۾ تبديل ڪيو ويو. ٻاهرين آبادڪارن کي عسڪري سگهه مهيا ڪرڻ لاءِ رٽائرڊ فوجي جنرلن کي ملڪ سان وفاداري ۽ محبت جي سلي ۾ سنڌ جون زمينون عطا ٿيڻ لڳيون. جيڪو سلسلو اڄ به جاري آهي. ملڪ لاءِ قرباني ڏيندڙن کي پنهنجن ئي علائقن ۾ انعام ۽ تحفا ڏيڻ بدران سنڌ کي قربان ڪرڻ جو سلسلو شروع ٿيو. پوءِ پرائيءَ ڌرتيءَ تي قبضي جي هبچ ايتري ته وڌي وئي جو ڪرڪيٽ جا به ڇڪا هڻندڙ لاءِ به سنڌ جي زمين حاضر ناظر هئي. رٽائرڊ جنرلن کانپوءِ ڪرڪيٽرن، اسڪواش، هاڪي، بيڊمنٽن جي پنجابي ۽ پٺاڻ کيڏاڙين لاءِ سنڌ

سونا آنا ڏيندڙ ڪڪڙ بڻجي وئي.

جيڪڏهن هيءُ سلسلو هتي ئي ختم ٿـئي هـا پوءِ به شڪر ڪجي ها. پر ان ڪانپوءِ اڄ تائين فوجي چانوڻين، صـنعتي علائقن، پولـٽري ۽ زرعي فـارمن جي نـالي ۾ سـنڌ جي زمين تي قبضـي واري عمـل زور شور سان جاري آهي. جنهن ۾ دشمن جي متاثر ٿيندڙ ماڻهن کي زمينون الاٽ ڪرڻ، ڪشـميرين لاءِ ڪـالونيون اڏڻ جي نـالي ۾ پلاٽ رکڻ ۽ بهـارين لاءِ اڳوات رٿابندي طـور ڪچيـون آبـاديون جـوڙڻ وارو بيـداد بـه پنهنجي پـوري قـوت ۾ خوفنـاڪين سـان شامل آهي.

زمين ڦٻائڻ جي هن هوس ۽ لالچ کي ڪٿي به ٿاڪو لڳندو نظر نه ٿو اچي. هڪ طرف پنجاب جي تربيلا ڊيم جي باقي متاثرن کي آباد ڪرڻ لاءِ وڏيڪ 20 هــزار ڪن ايڪــڙ زمين جي گهــر پــئي ڪئي وڃي، ته مٿان وري ڪالاباغ ڊيم ٺـاهڻ وارو ڏڪو به موجـود آهي. هـاڻ جيڪــڏهن تـربيلا جي متاثرن نـالن وڏيڪ زمين تي قبضـو ڪيـو ويـو تـه سڀاڻي ڪالاباغ بند جي متاثر پنجـابين ۽ پٺـاڻن لاءِ خبر ناهي ته ڪٿي سڄي سنڌ جي گهر نـه ڪـري ويهي رهن. پوءِ ته سنڌ جي اصل ڌڻين کي گوريلا بڻجي وڻن تي گذارڻو پوندو. چاڪاڻ ته فلسطينين وانگـــر ڪين ڪـــير بـــه پنهنجي زمين تي عارضـــي پناهگير طور رهڻ جي به اجازت نه ڏيندو.

هڪ طرف سنڌ جي زمين تي قبضي جو هي خوفناڪ منصوبو جاري آهي، تـه ٻـئي طـرف اصـل ديس واســين تي نظــر ڦــيرائڻ ســان اهي لنــگ ڪانڊاريندڙ حقيقتـون سـامهون اچن ٿيـون تـه انهن جي تمام وڏي آبادي نه صـرف بي گهـر ۽ بي زمين آهي پر ٻيي ٻيي لاءِ محتاج بنائي وئي آهي. سـنڌ ۾ اهڙا لکين خاندان موجــود آهن، جن وٽ پنهنجي لاءِ زرعي زمين جــو ٽڪــرو تــه ڇــا پــر گهــر اڏڻ 90 چورس وال جو پلاٽ بـه موجـود ڪـونهي. پـر سـنڌ

جي مـال تي سـخاوت ان پهـاڪي جـو روپ وٺي
چڪي آهي ته مال پرائو دل بي رحم!

سنڌ جي زمين تي هن قبضي سان جيڪي به سازشون، مڪاريون ۽ منافقتون لاڳاپيل آهن، انهن جو توڙ ڪنهن به طرح ملڪ سان محبت تي نـه ٿـو سگهي. ڪو پلي ايئن سمجهندو هجي، ته سـنڌ جي زمينن تي قبضـي ۽ والار سـان ملڪ جـون پـاڙون مضـبوط ٿينـديون ۽ ان جـو وجـود دائمي ۽ ابـدي بنجي ويندو. پر تاريخ ۾ ٿيـل اهـڙا تجربـا ۽ انهن جـا نتيجا انتهائي پيانڪ نڪتا آهن. ان قبضي گيريءَ کي دائمي بنـائڻ لاءِ جيڪي بـه سازشـون سـٽيون وينـديون آهن، اهي اڳـتي هلي واريءَ جي ديـوار ثابت ٿيون آهن. اج اهڙن طالع آزمائن لاءِ اسـرائيل ۽ فلسـطينين وچ ۾ ٿينـدڙ نـئين سـر صـفبندي هڪ سبق آهي.

اسـان قبضـي گـيري جي شـوق ۾ الـف اگهـاڙي ٿي بيٺـل پنجـاب جي قيـادت کي صـلاح ڏينداسـين تـه سـنڌ جي وسـيلن کي ڦبـائڻ واري نيت کي تبـديل ڪـري تـاريخ مـان سـبق حاصـل ڪنـدي، نـه صـرف هيـل تـائين ٿيـل قبضـن کي مڪمل آجو ڪن پـر انهن مـان ٿيـل اُپت ۾ ان تي ٿيندڙ وياج جا به ليکـا چُڪتـو ڪن. چاڪـاڻ تـه اج زمانو تـيزيءَ سـان تبـديل ٿي رهيـو آهي ۽ ڪابـه طاقتور قوم ڪنهن بي هيـٺي ۽ ڪمـزور قـوم تي نـه تـه گهڻـو عرصـو پنهنجـو قبضـو برقـرار رکي سـگهي ٿي، نـه وري انهن جي وسـيلن کي بنـا اوڳرائي جي هضم ڪـري سـگهي ٿي. هي اسـان جو نه پر تاريخ جو فيصلو آهي.

(چپيل، روزانو جاڳو ڪراچي، 23 جون
1995ع)

□□□

برائون ترميم جي منظوري
چا پاڪستان جي فوجي امداد بحال ٿي ويندي؟

پريسلر ترميم جي حوالي سان پاڪستان □ آمريڪا جي دوستانه لاڳاپن □ چڪتاڻ هر گذرندڙ ڏينهن سان تيز رفتاريءَ سان گهٽجي رهي آهي. خاص ڪري موجوده چونڊيل حڪومت طرفان آمريڪا □ پاڪستان جي ائٽمي پروگرام بابت پئدا ٿيل انديشن جي خاتمي لاءِ ورتل ڪوششون پنهنجا سودمند نتيجا ڏئي رهيون آهن. پاڪستان □ آمريڪا جا لاڳاپا گذريل پنجن سالن کان پوءِ پهريون ڀيرو ان وقت وڌيڪ استحڪام ڏانهن وڌيا آهن، جڏهن گذريل خميس ڏينهن آمريڪي سينيٽ □ پريسلر قانون □ ترميم ڪرڻ لاءِ سينيٽر هينڪ برائون طرفان پيش ڪيل ترميم کي اڪثريت سان منظور ڪيو ويو.

آمريڪي سينيٽ خميس ڏينهن صبح جو پاڪستان جي حق □ برائون ترميم 45 ووٽن جي

مقـابلي □ 55 ووٽن جي اڪـثريت سـان منظـور ڪري ورتي. جنهن هيٺ پريسـلر تـرميم □ نـرمي ڪــري پاڪســتان کي فــوجي ســامان، جنهن □ ساموندي فـوج جي اسـتعمال لاءِ اورين پي ٿـري اپ ڊيٽ، جيڪي بحري نگراني □ آبدوزن جو ڏس ڏيندڙ جهاز آهن، ڪوبرا هيلي ڪاپٽرن جـا پـرزا □ ايـف 16 جهـازن جـا فاضـل پـرزا پاڪسـتان کي ملنــدا، جن جي قيمت پاڪســتان 5 ســال اڳ ادا ڪري چڪو آهي.

پريسلر ترميم هيٺ 1990ع □ پاڪستان جي فوجي سـامان □ اقتصـادي امـداد تي پابنـدي هنـئي وئي هـئي. جنهن هيٺ پاڪسـتان جـو تقـريبن 37 ڪـروڙ ڊالرن جو اهو فوجي سامان روڪيو ويو هـو، جنهن جي قيمت پاڪســتان ســرڪار ان وقت ادا ڪري چڪي هئي. ان سان گڏ پاڪسـتان حڪـومت 28 ايف-16 جهازن لاءِ به ادائگي ڪري ڇڏي هـئي. اهي جهاز به پريسلر ترميم لاڳو ٿيڻ ڪـانپوءِ روڪيـا ويا. پيو ته نهيو پر روڪيل سامان لاءِ ادا ڪيــل رقم جي واپسـيءَ کـان بـه انڪـار ڪيـو ويـو. آمـريڪي حڪــومت گــذريل 5 ســالن □ پاڪســتان تي دٻــاءُ وجهندي رهي ته هـو ائٽمي هٿيـارن جي عـدم ڦهلاءُ واري عــالمي ناهــه تي صـحيحون ڪــري. پنهنجي ايٽمي پروگرام کي منجمـد ڪـري، رول بيڪ ڪـري □ آخرڪار ان کي ختم ڪري ڇڏي. آمريڪا طرفان اهي شرط بنا ڪنهن شڪ □ شـهبي جي پاڪسـتان جي ســالميت □ اسـتحڪام لاءِ انتهـائي خطرنـاڪ ثــابت ٿين هــا، جنهن ڪــري ڪـا بــه پاڪســتاني حڪومت انهن شرطن جو پورائو ڪـرڻ لاءِ تيـار نـه هئي.

پاڪستان جو هميشه کان اهو مؤقـف رهنـدو آيــو تــه جنگي جنــون □ مبتلا هڪ پاڙيســري ملڪ پــارت جي فــوجي بالادســتيءَ جي موجــودگيءَ □ اسلام آباد لاءِ اهو ناممڪن آهي تـه اُهـا هڪ طرفـو

اين پي ٽي تي صحيحون ڪري، پروگرام منجمد، رول بيڪ يا ان کي مڪمل ختم ڪري ڇڏي. آمريڪا جا اهي مطالبا به صرف هڪ طرفا ۾ امتيازي قسم جا هئا. ڇاڪاڻ ته ان ڏس ۾ پارٽي تي ڪا به پابندي لاڳو نه ڪئي وئي هئي، نه وري ان کي ان ڳالهه تي رضامند ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ته هو ۽ پاڪستان اي پي ٽي تي هڪ ئي وقت صحيحون ڪن يا پنهنجي ائٽمي پروگرام کي محدود ڪن. جيتوڻيڪ پاڪستان هميشه کان عالمي سطح تي اهو يقين ڏياريندو رهيو ته ان جو ائٽمي پروگرام پُرامن مقصدن لاءِ آهي ۽ ان طرفان ايٽم بم جي تياري جو ڪو به منصوبو ويچار هيٺ ناهي. پر آمريڪي سينيٽ ۾ موجود پارٽي لابي جي هميشه اها ڪوشش رهي ته پاڪستان هڪ طرفيون پابنديون قبول ڪري. ان ئي مقصد لاءِ پريسلر ترميم هيٺ 1990ع ۾ پاڪستان جي فوجي ۽ اقتصادي امداد بند ڪئي وئي. فوجي سامان ۽ 38 ايف 16 جهازن جي حاصلات لاءِ ادا ڪيل رقم به واپس ڪرڻ کان انڪار ڪيو ويو. پاڪستان 1989ع ۾ انهن جهازن لاءِ 685 ملين ڊالر يعني 65 ڪروڙ 80 لک ڊالر ادا ڪيا هئا.

موجوده بينظير حڪومت کان اڳ پريسلر ترميم جي خاتمي ۽ ان هيٺ روڪيل رقم ۽ ايف 16 جهاز حاصل ڪرڻ لاءِ ڪيترائي پيرا ڪوششون ڪيون ويون. پر هر پيري انهن کي ناڪاميءَ جو منهن ڏسڻو پيو. نواز شريف جي دؤر ۾ پريسلر ترميم مان نجات حاصل ڪرڻ جي ڀرپور ڪوشش ڪئي وئي پر ان ڏس ۾ هوم ورڪ نه هئڻ سبب ۽ ناڪام پرڏيهي پاليسيءَ ۾ سفارتي ڪوششن ڪري ڪا ڪاميابي حاصل نه ٿي سگهي. جنهن بعد وري نگران وزيراعظم معين قريشي جي دؤر ۾ به هڪ ناڪام ڪوشش ڪئي وئي. پر آمريڪا جي ايوان نمائندگان ۽ سينيٽ جي ميمبرن جي مخالفت

سبب نگران حڪومت جي هيءَ ڪوشش به ڪا سوپ حاصل نه ڪري سگهي.

نواز شريف حڪومت ۾ جڏهن پريسلر ترميم جي خاتمي يا ان ۾ تبديلين جي ڪوشش ڪئي وئي، ته اسلام آباد حڪومت جي ناڪام پرڏيهي پاليسين سبب اٿلندو اهي ڪوششون پاڪستان جي ڳچيءَ ۾ پوڻ لڳيون. آمريڪي حڪمرانن شرط عائد ڪري ڇڏيو ته پاڪستان پهريان پنهنجو ائٽمي پروگرام منجمد ڪري، رول بئڪ ڪري ۽ آخرڪار ختم ڪرڻ جي تصور سان اصولي طور اتفاق ڪري. جنهن بعد واشنگٽن انتظاميه ان سلسلي ۾ ڪو عملي قدم کڻندي. نه صرف اهو پر ان دؤر ۾ پاڪستان ۾ آمريڪا جا لاڳاپا ايترا ته خراب ٿي ويا ۽ ڇڪتاڻ ۾ ايڏو اضافو ٿي ويو، جو پاڪستان کي دهشتگرد ملڪن جي صف ۾ آڻڻ جا دڙڪا ڏنا ويا. مختلف امداد ڏيندڙ ادارن طرفان ملندڙ امداد روڪڻ جا به اشارا ڏنا ويا. جنهنڪري معاملو اتي وڃي پهتو، جو پاڪستان ۽ آمريڪا ۾ لاڳاپا بهتر بنائڻ واريون ڪوششون اٿلندو پارت کي فائدو رسائڻ لڳيون.

جڏهن 1993ع جي چونڊن کانپوءِ وزيراعظم بينظير ڀٽو جي سربراهيءَ ۾ پيپلز پارٽي جي حڪومت ملڪ جي اقتدار جون واڳون سنڀاليون ته نئين حڪومت ان ڏس ۾ سنجيدگيءَ سان ڪوششون ڪرڻ جو عزم ظاهر ڪيو. پي پي حڪومت ماضيءَ ۾ ٿيل غلطين، پرڏيهي پاليسيءَ ۾ موجود خامين ۽ سفارتي سطح تي ٿيل ڪمزورين جو توڙ ڪڍڻ لاءِ نئين سر پاليسي ترتيب ڏني. ان ڏس ۾ آمريڪي حڪومت سان رابطو ڪرڻ کان اڳ مڪمل تياري ڪرڻ طرف ڌيان ڏنو ويو. انهن فڪري غلطين کي دور ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي، جن سبب آمريڪا ۾ پارٽي لابيءَ کي مسلسل ڪاميابيون حاصل ٿي رهيون

هيون. وزيـراعظم بينظـير ڀٽـو خـود ان سلسـلي ۾
ڪوششون وٺڻ شروع ڪيون. ڪلنٽن انتظاميه جي
انهن بــدگمانين ڪي دور ڪــرڻ طــرف ســنجيدگي
اختيار ڪئي وئي، جنهن هيٺ پـارٽي لابي پاڪسـتان
خلاف بي بنيـاد افواهـه ڦهلايـا هئـا. ملڪ جي ايٽمي
پروگرام جي حوالي سان پئـدا ڪيـل ڪـوڙ ۾ دوڪي
واري مؤقف ڪي عالمي سطح تي وائکو ڪرڻ بعــد
ڀهــرين ڪوشــش طــور آمــريڪي ڪــانگريس جي
ميمبرن ڪي اعتماد ۾ وٺڻ جي ڪوشش ڪئي وئي.
ڇاڪاڻ ته آمريڪي ڪـانگريس ۾ صـدر ڪلنٽن جي
اڪثريت نه هئڻ ڪـري، صـدر ڪلنٽن ڪي اعتمـاد ۾
وٺڻ ڪانپوءِ اهو ضروري هيو ته سينيٽ جي ميمـبرن
ڪي به ان ڏس ۾ پنهنجو ڪيـو وڃي. ان سلسـلي ۾
وزيـــراعظم بينظـــير ڀٽـــو آمريڪـــا ۾ مقـــرر ٿيـــل
پاڪستاني سفير مليحا لوڌي ذريعي ڪانگريس جي
ميمبرن سـان پـاڻ سـڌو رابطـو ڪـرڻ جـو فيصـلو
ڪيو. آخرڪار ڪـانگريس ۾ اهـڙي لابي مسـتحڪم
ٿيڻ لڳي، جيڪـــا صـــدر ڪلنٽن جي ان تصـــور جي
حمـايت ۾ اڳـتي اچڻ لڳي تـه پريسـلر تـرميم هيٺ
پاڪسـتان سـان ٿينـدڙ نـا انصـافين جـو ازالـو ڪيـو
وڃي.
وزيـراعظم بينظـير ڀٽـو آمريڪـا ۾ پاڪسـتان
جي لاڳاپن ۾ پئـدا ٿيـل رڪـاوٽون ۽ بـدگمانيون دور
ڪـري انهن ڪي وڌيڪ مضـبوط ۽ مسـتحڪم بنـائڻ
لاءِ نـه صـرف پـاڻ آمريڪـا جـو دورو ڪـري صـدر
ڪلنٽن سان ملاقات ڪـئي، پـر صـدر فـاروق احمـد
لغاري به ان ڏس ۾ آمريڪا جو دورو ڪيـو. صـدر ۽
وزيـراعظم جي ڪوشـشـن جـو ئي نـتيجو هـو جـو
آمريڪا جي ڪنهن ڀهرين صـدر (ڪلنٽن) نـه صـرف
ان ڳالهه جو اعتراف ڪيو ته پريسـلر تـرميم هيٺ
پاڪستان تي پابنديون ناانصافي آهن، پر هُن انهن
جي خــاتمي لاءِ بــه ڪوشــشـون وٺڻ جــو واعــدو
ڪيـو. جيڪي مـاٺهو ۾ ڏريـون آمريڪـا جي صـدر

سـان محترمـه بينظـير ڀٽـو جي ملاقـاتن تي بيجـا تنقيد ڪنديون رهيون آهن، انهن ڪي هـاڻ برائـون ترميم جي منظوري ڪانپوءِ پنهنجـو مؤقـف تبـديل ڪرڻو پوندو. چاڪاڻ ته ٻن ملڪن ۾ 5 سالن ڪان پئدا ٿيل بدگمانيون ختم ڪـرڻ ۾ لاڳـاپن ڪي بيهـر معمول تي آڻڻ ايترو سولو ناهي، جيئن عام طـور چيو ويندو آهي.

آمريڪا جي صدر ڪلنٽن ۾ بينظـير ڀٽـو وچ ۾ ٿيـل ملاقــات ڪــانپوءِ صــدر ڪلنٽن جي آمــريڪي ڪانگريس ۾ موجود لابي پريسلر ترميم جي خاتمي يـا ردوبـدل لاءِ سـنجيدگيءَ سـان ڪوششـون وٺڻ شـــروع ڪيـــون. ان ڏس ۾ ســينيٽر هينڪ برائـــون سـينيٽ ۾ پريسـلر قـانون ۾ تـرميم بـابت هڪ بـل پيش ڪيـــو. ان بـــل پيش ٿينـــدي ئي پاڪســـتان حڪـومت پـارتي جـوابي ڪـارروائي ڪي روڪڻ لاءِ پنهنجـون سـفارتي ڪوششـون تـيز ڪـري ڇڏيون. جنهن جي نتيجي ۾ پريسـلر تـرميم جي مخـالفت ۾ سينيٽرن جي تعداد ۾ اضافو ٿيندو ويو. هيءُ پهريون پيرو هو جـو پاڪسـتان پنهنجي ايٽمي پروگـرام جي سلسـلي ۾ ڪـا بـه سـوديبازي ڪـرڻ ڪانسـواءِ آمـريڪي سـينيٽرن جي حمـايت حاصـل ڪـرڻ ۾ ڪامياب وڃي رهيو هو. آمريڪي سـينيٽ ۾ برائـون تـرميم پيش ٿيڻ خـود پاڪسـتان جي ان اصـولي مؤقف جي علامتي تائيد ۾ تصديق هـئي تـه ان جـو ايٽمي پروگــرام پــر امن مقصــدن لاءِ آهي ۾ هــو ڪنهن بـه ڏس ۾ هڪ طرفيـون پابنـديون قبـول نـه ڪندو.

برائون ترميم جي منظوري:

خميس ڏينهن آمريڪي سينيٽ ۾ منظور ٿيل برائون ترميم هيٺ پريسلر قانون ۾ نرمي ڪئي ويندي ۾ پاڪستان جي فوجي سامان ۾ اقتصادي امداد تي 1990ع ۾ جيڪا پابندي لاڳو ڪئي وئي هئي، اُها هٽائي ويندي. ان سان گڏوگڏ اقتصادي ۾

ٻين شعبن ۾ پريسلر ترميم هيٺ لاڳو ٿيل پابندين
کي به نرم ڪرڻ ۾ مدد ملندي. جنهن سان
پاڪستان کي اڻ ڳڻيا فائدا رسي سگهن ٿا ۾
تقريبن 37 ڪروڙ ڊالرن جو اهو فوجي سامان به
پاڪستان کي منتقل ڪيو ويندو، جيڪو 1990ع
کان رُڪيل آهي. هن ترميم جي منظوري سان
جيتوڻيڪ پاڪستان 37 ڪروڙ ڊالرن جي ماليت جو
سامان حاصل ڪري سگهندو، پر ان کي ايف 16
جهاز نه ڏنا ويندا. برائون ترميم هيٺ صدر ڪلنٽن
انهن جهازن کي ڪنهن ٽئين ملڪ کي وڪرو ڪرڻ
لاءِ پنهنجا اختيار استعمال ڪري سگهي ٿو. جنهن
هيٺ پاڪستان کي تقريبن هڪ ارب ڊالر رقم
واپس ڏني ويندي. ياد رهي ته پاڪستان 1989ع ۾
38 ايف 16 جهازن لاءِ 685 ملين ڊالر يعني 65
ڪروڙ 80 لک ڊالر ادا ڪيا هئا. 1989ع ۾ هڪ ايف
16 جهاز لاءِ هڪ ڪروڙ 80 لک ڊالر رقم گهري
وئي هئي. هاڻ جيڪڏهن انهن جهازن جي خريداري
لاءِ ڪو ملڪ رضامند ٿئي ٿو ته اهو گهٽ ۾ گهٽ
هڪ ڪروڙ ڊالر کان وٺي هڪ ڪروڙ 20 لک ڊالر
تائين في جهاز جي قيمت ادا ڪندو. جنهن سان
پاڪستان کي پنهنجي ادا ڪيل سموري رقم واپس
نه ملي سگهندي. آمريڪي حڪومت جهازن جي
وڪري سان پاڪستان کي صرف 15 ڪروڙ ڊالر
رقم واپس ڪرڻ گهري ٿي. جڏهن ته باقي رقم
پوري ڪرڻ لاءِ يعني 50 ڪروڙ ڊالر باقي ادا ڪرڻ
لاءِ آمريڪي صدر ڪلنٽن کي ڪانگريس مان
منظوري وٺڻي پوندي. جنهن لاءِ مشڪلاتون پيدا
ٿيڻ جو انديشو موجود آهي. جيڪڏهن صدر ڪلنٽن
اڳئين قدم طور آمريڪي هائوس مان به ان طرح
جي ترميم منظور ڪرائي نه سگهيو ته هي معاملو
قانون جي صورت اختيار ڪري نه سگهندو. ڇاڪاڻ
ته ترميم جي منظوري کان پوءِ آمريڪي هائوس
طرفان ان جي منظوري ڏني ويندي آهي. جيڪو

435 ميمبرن تي مشتمل هوندو آهي. جنهن بعد ئي آمريڪي صدر هن قانون تي صحيح ڪري، ان کي عمل □ آڻي ڇڏيندو آهي.

ان ڪري اهو چوڻ □ ڪو به وڌاءُ نه ٿيندو تـه برائـون تـرميم جي منظـوريءَ سـان پاڪسـتان □ آمريڪا جا لاڳاپا نه صـرف ڪـئي شـعبن □ معمـول تي اچي وينـدا، پـر وڏيڪ مسـتحڪم بـه ٿينـدا. هي آمريڪي قدم پاڪستان لاءِ جيتوڻيڪ وڏي ڪاميـابي تـه نـه آهي، پـر ان کي ڪاميـابي طـرف پهـرين فيصـلائتي وک ضـرور قـرار ڏئي سـگهجي ٿـو. ان ترميم جي ذريعي پريسـلر تـرميم جـو اهـو پهريـون زور ٽٽي پوندو. جنهن کي اڄ تائين ناقابل شڪسـت سمجهيو ويندو هو. وزيراعظم بينظير ڀٽـو آمـريڪي سينيٽ □ برائون ترميم جي منظوري کي پاڪستان جي اصولي موقف جي تائيد قرار ڏنو آهي. محترما مـوجب ان سـان پاڪسـتان □ آمريڪـا جي انهن لاڳـاپن جي بحـاليءَ □ وڏي مـدد ملنـدي، جيڪي ماضيءَ □ پنهنجي شاندار روايتن جا امين هئا.

اسان سـمجهون ٿـا تـه برائـون تـرميم جي منظوري سڀ ڪجهـه نـاهي، اڃـا ان ڏس □ وڏي جدوجهد جي ضرورت آهي. ڇاڪـاڻ تـه پـارت ان ترميم کي قانون جي شـڪل □ آڻڻ وارن مـرحلن دوران ان کي ناڪـــام بنـــائڻ جـــون وڏيـــون ڪوششون ڪندو. هو پاڪستان جي ننڍڙي سوپ کي شڪست □ تبديل ڪرڻ لاءِ پنهنجـو پـورو زور لڳائينـدو. ان ڏس □ واشـنگٽن □ سـفارتڪارن □ ڪانگريس جي ڪجهه ميمبرن جـو چـوڻ آهي تـه اڃا پاڪستان کي فوجي سـامان ملڻ □ پابنـديون هٽڻ □ ڪـافي وقت لڳنـدو، اڃـا ڪيـئي مـرحلا اُڪرڻ باقي آهن. ڇاڪاڻ ته ان ترميم کي قانوني شـڪل ڏيڻ لاءِ ايـوان نمائنـدگان طرفـان ان جي منظوري اڃا ضروري آهي.

پارت طرفان برائـون تـرميم جي منظـوري

بابت وڏي پئماني تي واويلا ڪئي پئي وڃي. ڀارت
جي پــرڏيهي وزارت جي ترجمــان چيــو آهي تــه
برائــون تــرميم جي منظــوريءَ ســان ڀــارت کي
مڪمل يقين آهي ته ان سان ڏکڻ ايشيا □ هٿيارن
جي ڊوڙ وڌي وينــدي. هٿيــارن جي ان ڊوڙ ســان
خطي □ صورتحال ڇڪتــاڻ واري ٿي وينـدي □ ان
جــو ذميــوار آمريڪــا هونــدو. ڀــارتي ترجمــان
پاڪستان تي الزام هنيو آهي ته هـو وڏي عرصـي
کان ڳجهي نموني هٿيار حاصل ڪـري رهيـو آهي.
ان ڪري آمريڪي حڪومت □ ڪـانگريس کي ان
معــاملي تي ڀــارتي حڪــومت جي انديشــن کــان
آگاهــه ڪيــو ويــو وڃي تــه جــيئن آمريڪــا پنهنجي
فيصلي تي نظرثاني ڪـري.

آمريڪا، ڀارت جي ان ڳڻتي کي بي بنياد قرار
ڏيندي کيس يقين ڏياريو آهي ته برائـون تـرميم جي
منظـوريءَ کـان پـوءِ پاڪسـتان کي ملنـدڙ سـامان
جنگي نــوعيت جــو نــاهي □ ان ســان پاڪســتان □
ڀــارت وچ □ طــاقت جــو تــوازن خــراب نــه ٿينــدو.
آمريڪي پرڏيهي وزارت جي ترجمان نڪولس برنــز
صــحافين ســان ڳالهائينــدي چيــو آهي تــه جيتــوڻيڪ
پاڪستان کي هٿيارن جي فراهميءَ سان علائقي □
ڀـارت جي فـوجي بالادسـتيءَ □ ٿـورو فـرق پونـدو.
تنهن هوندي به آمريڪا کي ڀارت طرفان ذميدارانــه
ردعمل جي اميد آهي.

بهرحـال ڀـارت ڪنهن بـه طـرح پاڪسـتان □
آمريڪا جي لاڳاپن □ بهتريءَ جو خواهشـمند نـاهي.
هو برائون ترميم هيٺ پاڪستان کي ملنــدڙ پنهنجي
حــق کــان محــروم ڪــرڻ لاءِ ســرتوڙ ڪوششــن □
مصـروف آهي. آمـريڪي هـائوس □ موجـود ڀـارتي
لابي ڪجهه مهينا اڳ آمـريڪي پـرڏيهي وزيـر وارن
ڪرسٽوفر کي خط لکيو هـو، جنهن □ چيـو ويـو هـو
ته، ”جيستائين پاڪستان پنهنجو ائٽمي پروگـرام نــه
ٿــو روڪي، ان وقت تــائين ان کي ان طـــرح جي

سازسامان ڏيڻ پريسلر ترميم جي پچڪڙي ٿيندو ۽
اهو آمريڪي مفادن جي به خلاف ٿيندو.“
آمريڪا ۾ موجود پاڪستاني سفير مليحا لوڌي ٻڌايو آهي ته آمريڪا ۾ پارٽي لابي جا پراڻا ڪيڏاري برائون ترميم جي اثرن کي گهٽائڻ لاءِ هڪ ٻي ترميم سينيٽ ۾ آڻڻ جون تياريون ڪري رهيا آهن. ڪجهه ڏينهن اندر سينيٽر فاتين ٻئالين پنهنجي ساٿين جي مدد سان هڪ ٻي ترميم پيش ڪرڻ جون تياريون ڪري رهيو آهي. ان ترميم ذريعي سندس ڪوشش هوندي ته برائون ترميم جي ان حصي کي ختم ڪيو وڃي، جنهن جي ذريعي پاڪستان کي فوجي سامان ملڻو آهي. جنهن جو مطلب اهو ئي آهي ته واشنگٽن ۾ برائون ترميم جي جسم مان روح ڪڍڻ جون سازشون ٿي رهيون آهن. پاڪستان کي پنهنجي ڪوششن ذريعي حاصل ٿيل ثمر کان محروم ڪرڻ جون تياريون ڪيون پيون وڃن. ان ڪري اهو سمجهڻ ته برائون ترميم سان سڀ ڪجهه حاصل ٿي ويو آهي، هڪ خوشفهمي ئي چئي سگهجي ٿي. برائون ترميم جي اهميت کان ڪو انڪار ڪري نه ٿو سگهجي، پر حاصل ٿيل ان سوڀ کي پنهنجي توڙ تائين رسائڻ ۾ ان ڏس ۾ ٿيندڙ سازشن کي ناڪام بنائڻ لاءِ اڃا اڻٿڪ جدوجهد ۽ صبر آزما حوصلي جي ضرورت آهي. اسان سمجهون ٿا ته جهڙي طرح موجوده حڪومت پنهنجي سفارتي ڪوششن ذريعي آمريڪي سينيٽ مان هي ترميم منظور ڪرائي آهي، ان ئي جوش، جذبي ۽ ولولي سان ان کي آمريڪي ايوان نمائندگان مان به قانون جي شڪل ڏيارڻ لاءِ زبردست جدوجهد ڪئي ويندي ۽ پارٽ طرفان ان جي ردعمل ۾ سينيٽ ۾ پيش ٿيندڙ امڪاني ترميم جي ناڪاميءَ جا اڳواٽ بندوبست ڪيا ويندا.

(چپيل، روازني عوامي آواز ڪراچي، 25 سيپٽمبر 1995ع)

□□□

قصو بنياد پرست انقلاب آڻڻ جو فوجي آفيسرن جي گرفتاري: پس منظر □ اثر

اٽڪ چيڪ پوسٽ تي خطرناڪ هٿيارن سان پريل فوجي گاڏي پڪڙجڻ □ مظفرآباد مان حرڪت الانصار تنظيم سان واسطو رکندڙ هڪ ڪشميري ويڙهاڪ جي گرفتاريءَ ڪانپوءِ پاڪستان □ هڪ بنياد پرست اسلامي فوجي انقلاب آڻڻ جي سازش سوپ ڪان اڳ پنهنجي انجام کي رسي چڪي آهي. ملڪ □ بنياد پرست سياسي/مذهبي گروپن □ ڪجهه مُهم جو فوجي آفيسرن هلندڙ مهيني هڪ اهڙي قسم جي بغاوت ذريعي اقتدار اعليٰ تي قبضو ڪرڻ جو منصوبو سٽيو هو، جنهن سان نه صرف جمهوريت جو اُسرندڙ ٻوٽو ڪچيءَ □ ئي چيپاٽجي وڃي ها، پر پاڪستان لاءِ داخلي □ خارجي سطح تي وڏن هاڃن □ مصيبتن کي جنم ڏئي ها.

هن خطرناڪ سازش جو ان وقت پانڊو ڦاٽي پيو، جڏهن ڪجهه هفتا اڳ مظفرآباد مان ڪشميري ويڙهاڪ تنظيم حرڪت الانصار جي هڪ ڪارڪن کي گرفتار ڪيو ويو. گرفتار ٿيل ڪارڪن فوجي اختيارين آڏو ان سازش جو انڪشاف ڪيو. جنهن مان معلوم ٿيو ته فوجي آفيسرن جو هڪ گروپ، جنهن جا ڪشميري تنظيمن حرڪت الانصار □ حزب المجاهدين سان واسطا آهن، ملڪ

انــدر بغــاوت ذريعي اقتــدار اعليٰ تي قبضــو ڪــرڻ گهري ٿـو. جـيئن پاڪسـتان □ نـه صـرف ”اسـلامي انقلاب“ آنــدو وڃي پــر والاريــل ڪشــمير کي بــه فوجي طاقت جي زور تي آزاد ڪرايو وڃي.

سازش جو انڪشاف:

ڪشميري ويڙهاڪ جي گرفتاريءَ □ انڪشافن ڪانپوءِ فوج جي اعليٰ قيادت معاملي جي تهه تائين پهچڻ لاءِ پنهنجي طرفان جاچ جوچ شروع ڪري ڏني. گذريل مهيني اٽڪ چيڪ پوسٽ تي هڪ فوجي آفيسر جي گاڏي کي روڪيو ويو. جنهن مان وڏي تعداد □ خوفناڪ هٿيار هٿ ڪيا ويا. ان فوجي آفيسر جي گاڏيءَ □ ڊرائيور کان سواءِ ٻيو ڪو به ماڻهو موجود نه هيو. هڪ انگريزي اخبار جي نيوز انٽيليجنس يونٽ جي رپورٽ مطابق اها گاڏي برگيڊيئر مستنصر بلا جي قافلي جو هڪ حصو هئي. جيڪو آرمي ايويئيشن ڪمانڊر سان گڏ سرحد جي قبائلي علائقن جي دوري تان واپس اچي رهيو هو. هن اٽڪ چيڪ پوسٽ جي عملي کي چورايو ته سندس پٺيان ايندڙ گاڏيءَ جي ڪا به چيڪنگ نه ڪئي وڃي. ڇاڪاڻ ته هو هڪ سرڪاري مشن تي آهن. جڏهن ته چيڪ پوسٽ جي عملي کي اڳواٽ ئي معاملي کان خبردار ڪيو ويو هو. تنهن ڪري گاڏي جي چڪاس دوران راولپنڊي ايندڙ هٿيارن جي وڏي کيپ پڪڙجڻ سان گڏ مهم جوئي به پنهنجن مڙني پاسن کان نروار ٿي پئي.

اٽڪ چيڪ پوســـٽ تي ان ڊرامـــائي واقعي پيش اچڻ ڪانپوءِ هٿياربند فوج جي ڊائريڪـٽر جـنرل انفنــٽري ميجــر جــنرل ظهــير الاســلام عباســي، برگيڊيئر مستنصر بلا، ڪرنل طارق □ ڪرنـل زاهـد سميت ڪيترن ئي اعليٰ فـوجي آفيسـرن □ جـوانن کي گرفتــار ڪيـو ويـو. جن جــو تعـداد 36 کـان 40

تائين پـڏايو وڃي ٿـو. گرفتـار ٿيلن کـان بلوچسـتان جي نـــــامعلوم علائقي ۾ فـــــوج جي اسپيشـــــل انويسٽيگيشن سيل طرفان جاچ ڪئي پئي وڃي.
جيتـوڻيڪ سـرڪاري ۽ عسـڪري ذريعـا هن معاملي جا تفصيل ٻڌائڻ کان مڪمـل طـرح پرهـيز ڪري رهيا آهن. پر معاملو جيئن پوءِ تـيئن ملڪي ۽ عالمي ميڊيا جي تبصـرن ۽ سرگوشـين جـو محـور بڻجي رهيو آهي. پهريون پـيرو فـوجي آفيسـرن جي گرفتاريءَ جو انڪشاف مسـلم ليـگ (جوڻيجـو) جي سـينيٽر طـارق چـوڌري پنهنجي ”ميٽ دي پـريس“ پروگرام ۾ ڪيو هو. سندس ان انڪشـاف جي ڇئن ڏينهن کانپوءِ وزيراعظم محترمه بينظير ڀٽو ايڊيٽرن سـان ملاقـات دوران انهن گرفتـارين جي تصـديق ڪندي چيو هو ته، ”ڪجهه فوجي آفيسرن کي ’غير پيشيورانه‘ سرگرمين ۾ ملوث هجڻ ڪـانپوءِ گرفتـار ڪيو ويو آهي. جن متعلـق مڪمـل جـاچ ٿيڻ ڪـانپوءِ حقيقتون پڌريون ڪيون وينديون.“
عسـڪري ذريعـا في الحـال هن معـاملي تي مڪمل خاموش آهن. پر ذريعن ٻـڌايو آهي تـه جـاچ دوران بنيادي حوالو فوج جي ڊسيپلين جي ڀڃڪـڙي ۽ ملــٽري رولـــز هيٺ عائـــد ٿيـــل ذميـــوارين کي اورانگهڻ ٻڌايو پيو وڃي. ڪجهـه آفيسـرن تي لاڳـو ڪيـل الـزامن جـو واسـطو هٿيـارن سـان بـه آهي. واقعي کانپوءِ احتسابي نظـام حـرڪت ۾ اچي ويـو. فوج جي جيگ برانچ مـوجب جـاچ ڪـانپوءِ سـامهون اينـــدڙ حقيقتن جي روشـــنيءَ ۾ وڌيڪ ڪـــارروائي ڪئي ويندي. جنهن ۾ ڪورٽ مارشل به ٿي سگهي ٿو. ذريعن جي مطابق ان ڪيس ۾ ڪجهـه سـويلين به ملوث آهن. جن جو تعداد به ٻڌايو وڃي ٿـو. تنهن هونـدي بـه انهن فـوجي آفيسـرن جي ٻين سـويلين سان رابطن جي باري ۾ تحقيقات ڪئي پـئي وڃي. ڪجهـه اهي بـه اطلاع آهن تـه مفـتي محمـد سـعيد نـالي هڪ شـخص کي ان سلسـلي ۾ گرفتـار ڪيـو

ويو آهي. جنهن جو واسطو ”تحفظ ختم نبوت“
نالي هڪ مذهبي گروپ سان آهي.
ڪجهه مبصر هن سازش □ ڪجهه رٽائرڊ
فوجي آفيسرن جا نالا به وٺي رهيا آهن. جن □
خاص ڪري تازو رٽائرڊ ٿيل ملٽري جي انٽر
سروسز انٽيليجنس (آءِ ايس آءِ) جو سربراهه
ليفٽيننٽ جنرل جاويد ناصر به شامل آهي. فوج
جي موجوده سربراهه جنرل عبدالوحيد مئي
1993ع □ پنهنجون نئون عهدو سنڀالڻ ڪانپوءِ جاويد
ناصر کي ان الزام هيٺ معطل ڪيو هو ته هو دنيا
جي گهٽ □ گهٽ 12 ڪن ملڪن اندر مسلم باغين
کي فوجي امداد □ تحفظ فراهم ڪري رهيو آهي.
جاويد ناصر ڪانسواءِ آءِ ايس آءِ مان سندس 24
ڪن ساٿين کي به ساڳي الزام هيٺ الڳ ڪيو ويو
هو. هن وقت رٽائرڊ ليفٽيننٽ جنرل جاويد ناصر دنيا
اندر اسلام جي تبليغ □ مشغول آهي. ذريعا ٻڌائن ٿا
ته تازو گرفتار ٿيل فوجي عملدارن جا جاويد ناصر
سان ويجها لاڳاپا آهن. جاويد ناصر ئي فوج اندر
بنياد پرستن جو هڪ گروپ تيار ڪيو هو. في الحال
جاچ □ ليفٽيننٽ جنرل (ر) جاويد ناصر کي شامل
نه ڪيو ويو آهي.

گرفتار ٿيل فوجي عملدار:

تازو اٽڪ چيڪ پوسٽ واقعي ڪانپوءِ گرفتار
ٿيل ڊائريڪٽر جنرل انفنٽري ميجر جنرل
ظهيرالاسلام هن کان اڳ پارٽ □ فوجي اتاشي به
رهي چڪو آهي. ڪيس اتان پارٽي عملدارن اٺوٽنڊڙ
شخصيت قرار ڏئي ملڪ نيڪالي ڏني هئي.
برگيڊيئر مستنصر بالا، بلوچ ريجمينٽ جو آفيسر
آهي. جڏهن ته ٻين گرفتار ٿيل فوجي عملدارن □
ڪرنل ڪياني، ڪرنل زاهد □ ڪرنل امجد شامل
آهن. هنن آفيسرن کي ڪور ڪمانڊرن جي گذريل
اجلاس کان 5 ڏينهن پهريان جاچ □ شامل ڪيو ويو.

هنن کي ملـٽري انـٽيليجنس جي سـربراهه ميجـر جـنرل علي قلي خـان جي طرفـان رپـورٽ ڪـرڻ ڪانپوءِ سوگهو ڪيـو ويـو. شـروعات ۾ گرفتـار ٿيـل عملدارن جو تعداد 14 هيو. بعد ۾ تحقيقـات ڪـانپوءِ ان ۾ وڌيڪ ماڻهن کي شامل ڪيو ويو. جنهن سـان هي تعداد 36 ۽ 40 جي وچ ۾ پهچي ويو.

ملڪي سياستدانن جو رد عمل:

جيتـوڻيڪ ملڪ جي مـڙني سياسـتدانن، جن جو واسطو چاهي حڪمران ڌر يـا مخـالف ڌر سـان هجي، هن حسـاس مسـئلي تي محتـاط رد عمـل ظـاهر ڪيـو آهي. پـر پـوءِ بـه جمـاعت اسـلامي ۽ سپاهه صـحابه طرفـان جنهن سـخت رد عمـل جـو اظهار ڪيو ويو آهي. سو انتهائي معنيٰ خيز معلـوم ٿـئي ٿـو. جمـاعت اسـلامي جي سـربراهه قاضـي حسين احمد، اعليٰ فوجي آفيسـرن جي گرفتـاريءَ جي مسئلي تي ملڪ جي مڙني سياسـتدانن، ديـني ۽ مـذهبي رهنمـائن، محب وطن رٽـائرڊ ۽ حاضـر سـروس ملازمن کي اپيـل ڪـئي آهي تـه هـو هن قـومي مسـئلي تي متفـق موقـف اختيـار ڪن ۽ حڪمرانن کي قـومي دفـاع جي متعلـق معـاملن ۾ هڪ طرفي ڪارروائي ڪـرڻ جي اجـازت نـه ڏين. هن چيو آهي ته ڪنهن به مفروضـي ۽ سـازش کي بهـانو بڻـائي پاڪسـتان جي فـوج جي اتحـاد کي مجروح ڪرڻ کان پاسو ڪيـو وڃي. قاضـي حسـين احمد سوال ڪيو آهي ته ڇـا حڪـومت آمريڪـا کي خـوش ڪـرڻ لاءِ پـاڪ فـوج مـان الجزائـر ۽ مصـر وانگـر مـذهبي عنصـرن جي نيڪـالي جـو عمـل تـه شروع نه ڪيو آهي؟

سـپاهه صـحابه جي سرپرسـت اعليٰ مولانـا ضـياالرحمٰن فـاروقي چيـو آهي تـه گرفتـار فـوجي آفيسرن جو واسـطو دينـدار طبقي سـان آهي. هن مطالبو ڪيو آهي تـه قـوم کي ٻـڌايو وڃي تـه انهن

فـوجي آفيسـرن کي چـو گرفتـار ڪيـو ويـو آهي. جمعيت علماءِ اسلام جي اڳواڻ مولانـا اجمـل خـان چيو آهي ته وزيـراعظم قـوم کي ٻـڌائي تـه فـوجي آفيسرن کي ڪهڙن سببن جي بنياد تي گرفتار ڪيو ويو آهي. حڪومت اصل حقيقتـون سـامهون آڻي قوم جي نمائندن کي اعتماد وٺي.

جنرل رٽـائرڊ مـرزا اسـلم بيـگ جـو رد عمـل انتهائي محتاط آهي هن چيـو آهي تـه جن سـينئر فوجي آفيسرن کي گرفتار ڪيو ويو آهي، انهن مان ڪجهه آفيسر منهنجا سـاٿي رهي چڪـا آهن اهي ڏاڍا سٺا ماڻهو آهن. انهن مـان ڪجهـه منهنجـا ذاتي دوست به رهيا آهن.

مسـلم ليـگ (ج) جي رهنمـا سـينيٽر طـارق چوڌري جنهن هنن گرفتارين جي پهريون پيرو ڇــاڻ ڏني هئي، چيو آهي ته فوجي آفيسرن جي گرفتاري ان جي باري شايع ٿيندڙ خبرن سان صـورتحال انتهائي مشـڪل ٿي وئي آهي حسـاس ادارا وري ڌيان ڏياري رهيا آهن ته قوم نئون تضـاد اُڀـارڻ پاڪستان کي الجزائر بنائڻ جي ڪوشش ڪئي پئي وڃي. هن چيو آهي ته انهن حالتن پارليامينٽ جي ميمـبرن کي پنهنجـو ڪـردار ادا ڪـرڻ گهـرجي هڪــدم اسـيمبلي سـينيٽ جـو اجلاس گهـرائي معاملي کي انهن فورمن تي آڻڻ گهرجي.

قـــومي اســيمبليءَ ســينيٽ جي ڪجهـــه ميمــبرن هن معــاملي جي بــاري التــوئٰ جــون تحريڪون به روانيـون ڪيـون آهن. انهن ميمـبرن سينيٽر طارق چوڌري به شـامل آهي. معتـبر ذريعن موجب حڪومت فـوجي آفيسـرن جي گرفتـاريءَ تحقيقات جي رپورٽ پارليامينٽ پيش ڪـرڻ جـو فيصلو ڪيو آهي. ذريعن مطـابق بچـاءُ واري وزارت قـومي اسـيمبليءَ يـا سـينيٽ جي اينـدڙ اجلاس تحقيقاتي رپورٽ پيش ڪندي.

اسان جي پياري پاڪستان هي ڪو پهريون

پيرو ڪو نه آهي جو ڪنهن سازش سٽڻ يا بغاوت ڪرڻ جي الزام هيٺ اعليٰ فوجي عملدار گرفتار ٿيا هجن. هن ڪان اڳ فوج ٽي پيرا حڪومت جو تختو اونڌو ڪرڻ ۾ مارشل لا لڳائڻ ۾ ملوث رهي آهي. پهريون پيرو جنرل ايوب خان، بعد ۾ يحيٰ خان ۾ آخر ۾ جنرل ضياءُالحق ڪامياب فوجي بغاوتن هيٺ اقتدار تي قبضو ڪيو ۾ ملڪ مٿان مارشل لا مڙهي ڇڏي. هر پيري اقتدار تي قبضو ڪرڻ لاءِ انتهائي خوبصورت ۾ خاص ڪري مذهبي نعرا هنيا ويا. انهن ڪامياب فوجي انقلابن ڪانسواءِ به اهڙيون ناڪام ڪوششون ٿينديون رهيون، جنهن ۾ سازش سٽيندڙ فوجي عملدار گرفتار ڪيا ويا ۾ ڪين سزائون ڏنيون ويون.

سپ ڪان پهريان 1950ع ۾ فوجي آفيسر گرفتار ٿيا هئا. جن کي ڪميونسٽ گروپ قرار ڏنو ويو. انهن فوجي آفيسرن سان گڏ مشهور ترقي پسند شاعر فيض احمد فيض به گرفتار ڪيو ويو. سندن مٿان الزام هو ته هو فوجي انقلاب ذريعي ملڪ اندر ڪميونسٽ نظام نافذ ڪرڻ گهرن پيا. هي ڪيس ”راولپنڊي سازش ڪيس“ طور مشهور ٿيو. 1970ع ۾ ذوالفقار علي ڀٽي خلاف فوجي بغاوت جي الزام ۾ وڏي گروپ کي گرفتار ڪيو ويو. انهن تي ڪيس هليو ۾ ڪين سزائون مليون هيون. بعد ۾ 1980ع ڌاري جنرل ضياءُالحق جي خلاف فوجي سازش پڪڙي وئي، جنهن ۾ رٽائرڊ ميجر جنرل تجمل حسين ملوث هيو.

تازو فوجي آفيسرن جي گرفتارين قوم کي نون وسوسن ۾ انديشن ۾ مبتلا ڪري ڇڏيو آهي. سڄو ملڪ مختلف قسم جي افواهن جي گهيري ۾ آهي. هر ماڻهو اهو معلوم ڪرڻ لاءِ بي چين آهي ته اعليٰ ادارن ۾ سندن قسمت متعلق ڪهڙا فيصلا، سازشون يا رٿابنديون ٿي رهيون آهن. هن وقت جڏهن ملڪ جي سياسي فضا اڳ ئي منجهيل ۾

غير شفاف آهي، هڪ طرف ڪشمير معاملي سبب ملڪ جي سرحدن تي خطرا موجود آهن ۾ ٻئي طرف افغان صورتحال سبب پاڪستان لاءِ نيون پريشانيون پيدا ٿي رهيون آهن. ان وقت هن قسم جو واقعو عام ماڻهن جي نفسيات تي انتهائي خراب اثر ڇڏي سگهي ٿو. ان ڪري وقت جي تقاضا آهي ته عوام جا ذهن صاف ڪرڻ لاءِ ڪين اصل صورتحال کان بنا ڪنهن دير جي آگاهه ڪيو وڃي. ڇو ته عالمي نشرياتي ۾ اشاعتي ادارا معاملي بابت مختلف قسم جا افواهه ڦهلائي رهيا آهن. ڪي گرفتار ٿيل فوجي عملدارن کي بنياد پرست قرار ڏئي رهيا آهن ته ڪي وري گرفتارين جا سبب سياسي ٻڌائي رهيا آهن. جڏهن ته ڪجهه عنصر واري ان صورتحال سان حڪومت ۾ فوج وچ ۾ ڇڪتاڻ پيدا ڪرڻ يا اجائي قسم جي بدگمانيءَ واري فضا پيدا ڪرڻ جي سازشن ۾ رڌل آهن. ان ڪري ملڪ ۾ خاص ڪري هٿياربند فوج جي مجموعي تاثر تي ڪنهن به قسم جو منفي اثر پوڻ کان اڳ افواهن جو خاتمو آندو وڃي. انهن عنصرن کي به پڌرو ڪيو وڃي، جيڪي ملڪ جي سياسي استحڪام ۾ جمهوري ادارن کي نقصان رسائڻ جي سازشن ۾ شريڪ آهن.

(ڇپيل، روزاني عوامي آواز ڪراچي، آڪٽوبر 1995ع)

٭٭٭

چڙو اڳين جا پاسبان يا اونداهين جا رکوالا

اسان هڪ آزاد ۽ جمهوري ملڪ جا شهري آهيون. اسان کي سڀ ڪجهه ڪرڻ، هڪ هنڌ ڪان ٻئي هنڌ چرپر ڪرڻ جي مڪمل ڇڙواڳي حاصل آهي. اسان ايڏا ته کليل ذهن ۽ ڪشادي دل جا مالڪ آهيون، جو ڪنهن به ملڪ جي چور، ڌاڙيل، دهشتگرد، تخريبڪار، نظرياتي مخالف جي ملڪ ۾ داخلا تي ارها نه ٿيندا آهيون نه وري سندن چرپر تي ڪا نظر رکڻ جي ضرورت محسوس ڪندا آهيون. ڀلا اسان کان ڪو ڏاڍو ٿي ويندو، جو اسان جي مرضيءَ کان سواءِ هتي وتي الوليون ڪندو. اسان جي اهائي درياهه دلي آهي جو افغان ويڙهاڪ، مصري دهشتگرد، الجزائري بنياد پرست ۽ ايراني انتها پسند نه صرف پنهنجن پنهنجن ملڪن ۾ ڪارروايون ڪرڻ کان پوءِ هتي اچي پناهه وٺندا آهن، پر هتي به کين دل پشوري ڪرڻ جي کليل ڇڙواڳي حاصل هوندي آهي. اسان ٻاهران ايندڙ مهمانن کي نه صرف اهڙن عملن جي مڪمل آزادي ڏيندا آهيون، پر کين ان ثواب واري ڪم ۾ هڙئون وڙئون مدد به ڏيندا آهيون. ڀلا اسان اهڙا سڪڻا ۽ پالهها ته ڪونه آهيون، جو ڪنهن کي ڪلاشنڪوفون، بم ۽ ٻيو بارود نه ڏئي سگهون. جيڪڏهن ائين نه ڪري سگهون ته ڀلا افغانن جي مهمان نوازي ڪرڻ جو ڪهڙو فائدو ٿيندو. پاڻ کي اسلامي ملڪن جو مهندار سڏائڻ ۽ ثابت ڪرڻ ۾ ڪيئن ڪاميابي حاصل ٿيندي!

اسلامي جمهوريه پاڪستان جي جمهوري حڪومت کي ڪهڙي مجال آهي، جو اسان جي اسلامي اخوت ۽ ڀائيچاري واري عمل ۾ رڪاوٽ وجهي. مصرين، الجزائرين، ايرانين، افغانين کي هٿ لائي پاڻ کي ڪافرن ۽ واجب القتل حڪمرانن جي صف ۾ آڻي بيهاري. اهو ئي سبب آهي جو اسان اسلام جي احترام جوڳي نالي هيٺ ۾

”جهـاد“ جي اڻ ملهــه اصــول هيٺ ســپ ڪجهــه ڪـرڻ، ڪـرائڻ ۽ مسـتقبل لاءِ رٿابنـدي ڪـرڻ لاءِ مڪمل آزاد آهيون، اسان ڪان ڪابه پڇا ڳاڇا حـرام آهي. مــذهب جي نــالي تي هــيروئن وڪڻڻ، ڏوڙي جي پوڪ کي جائز قرار ڏيڻ، ڪلاشنڪوف ۽ بم گـڏ ڪرڻ ۽ انهن جو آزاد استعمال ســپ عين اسـلامي اصـولن مـوجب آهي. اسـان اسـلام جهـڙي آفـاقي مذهب کي جيئن سمجهيو ۽ استعمال ڪيـو آهي ان ۾ ڪو به اسان جو مقـابلو ڪـرڻ جي همت سـاري نـه ٿـو سـگهي. رحمت العـالمين کي اسـان صـرف پنهنجو پاڻ لاءِ رحمت الجماعتين بڻـائي ڇـڏيو آهي. اسلام جي شهر آفاق تصور کي سوڙهو ڪري بنيـاد پرستيءَ ۽ انتهـا پسـنديءَ واري بوتـل ۾ بنـد ڪـري ڇـــــڏيو آهي۽ ان بوتـــــل جي حفـــــاظت لاءِ ڪلاشنڪوفون سڌيون ڪيون ويٺا آهيون. متان ڪـو اها دولت اسان ڪان ڇني وٺي!

اسان ايڏا پاڙيا به ڪونه آهيون، نـه وري پـاڻ کي اڪيلو ڏسـڻ جـا خواهشـمند آهيـون، ان ڪـري اسـان جـون يـاريون باشـيون مصـر ۽ الجزائـر جي انتهـا پسـندن، افغانسـتان ۽ ايـران جي نـام نهـاد مجاهدن سان به ڳنڍيل آهن. آمريڪا، يـورپ ۽ نـار جي ملڪن جـا دينـدار بـه اسـان سـان بـانهن ٻيلي آهن، پلا جي جهازن رستي ”جهـاد“ لاءِ هٿيـار نـه ٿـا موڪلي سـگهن تـه پـوءِ پئسـي ڏوڪـڙ لاءِ تـه ڪي بندشون موجود نه آهن. هوئن به اسان جي قبائلي علائقن ۽ افغان پائرن وٽ هٿيار جي ڪا ڪـوت آهي ڇـا؟ جـو اسـان وٽـون هروڀـرو وقت جـو زيـان ۽ تڪليف ڪندا. دين جي نالي تي دنيا ۽ دنيا جي نالي دين کي جئين اسان ملائي ۽ ڳڏائي مڪسچر بڻـائي ڇڏيو آهي، ان کي ڇنڻ جو ڪـو جسـارت ڪـري نـه ٿو سگهي. پلا ڪنهن کي واجب القتـل ۽ ڪـافر ٺيڻ جو شوق ته ڪونهي.

اسان جا دشـمن، جيڪي پـاڻ کي جمهـوريت

پسند، آزاد خيال، ترقي پسند، سيڪيولر انسان
دوست سڏائن جي عياشيءَ مصروف آهن، تن
وٽ لفظن خوبصورت نعرن کان سواءِ رکيو ئي
ڇا آهي. هو ته صرف ”هو جمالو“ ڳائڻ، نچڻ
ڪڏڻ پورا آهن. هنن کي رڳو رياستي ادارن تي
پروسو آهي. جيڪي ”جنهن جي لٺ، تنهن جي
مينهن“ واري اصول تي هميشه پڪا پختا رهيا آهن.
جنهن جي هٿ بانو اچي ويو، هو ان جي سلامي
ڏيندي دير نه ڪندا آهن. پلا رياستي ادارن سڀ
سندن حمايتي ته نه آهن. اڏ کان وڌيڪ ”دينـدار“
 ”جهادي“ اسان جا جانثار ساٿي آهن. هي ته
سول ادارن جي ڳالهه ڪن ٿا، پر ملڪ جي اصل
”سرڪاري سگهه“ به اسان جا رابطا واسطا
هاڻ ايڏا ڪمزور نه رهيا آهن. جيڪڏهن اتان به
خدا جي فضل سان ڪو چاڙهو ٿي پيو ته پوءِ مٿ
جيترن شرپسندن کي ٻوڙائي ساٿو ڪري ملڪ
جون سرحدون به ٽپائي ڇڏينداسين. پوءِ
افغانستان وارا اسان سان ”جهاد“ مقابلو
ڪري سگهن. ڪابل ٽيندڙ ناٽڪ، اسلام آباد،
لاهور، پشاور ڪراچيءَ هلندڙ اصلي فلم
سان مقابلو ڪري ڏيکاري.

هونئن به اسان رياض بم ڌماڪا ڪري،
اسلام آباد مصر جي سفارتخاني کي اڏائي،
فرانس گرنيڊ ڦاڙي ننڍا ننڍا ٽيلر ته ڏيکاري چڪا
آهيون. ملڪ جي اصل ”سرڪاري سگهه“
موجود اسان جي جوڌن به پنهنجن ڪرتبن سان
دنيا جي پليل ماڻهن کي هڪ سمجهڻ جهڙو اشارو
ڏئي ڇڏيو آهي. ڪا ڳالهه ڪونهي جو اسان صدر،
وزيراعظم اصل ”سرڪاري سگهه“ جي
مهندارن کي ٽڪاٽي تي لڳائڻ ڪا تکڙي
ڪاميابي حاصل نه ڪئي آهي پر ان کي اسان جي
ناڪامي سمجهڻ به بي وقوفي ئي چئي سگهجي
ٿو. ٺيڪ آهي، جيڪڏهن اصل ”سرڪاري سگهه“

اسان کي پذيرائي حاصل ٿي نه ٿي سگهي ته پوءِ اسان جا لاهور جي پسگردائيءَ □، پنجاب جي ڪيتن □، پشاور جي گردنواح □ □ ڪراچيءَ جي پوئتي پيل □ غير قانوني آباد ٿيل بستين □ موجود ”تندِر اسڪواڊ“ طالبان کان ڪا گهٽ قوت ته ثابت نه ٿيندا. هاڻ به اسان جا مرڪز بنا جهل پل جي هٿيارن جا انبار گڏ ڪري رهيا آهن. انهن جي استعمال جا گر سکڻ لاءِ قنڌار، بوسنيا، مصر، الجزائر □ ٻين ويڙهه جي نڪاٽن تي پهچڻ □ ڪا رنڊ روڪ به ڪونهي. پوءِ به اسان کي صرف اهو مهڻو ڏيڻ ڪٿان جو انصاف آهي ته اسان کي عوام جي اڪثريت جي حمايت ڪانهي. اسان مغربي جمهوريت هيٺ ووٽ حاصل ڪرڻ جي لائق ناهيون. اسان کي اهڙو مهڻو □ طعنو ڏيندڙن کي اسان جي آقا □ مرشد جنرل ضياالحق کي نه وسارڻ گهرجي. ان به مغربي جمهوريت واري تائيد □ حمايت حاصل ڪرڻ کان سواءِ ملڪ مٿان 10-11 سال حڪمراني ڪئي هئي. پر اسان وٽ ته ان کان به مضبوط هٿيار موجود آهي. جنهن جي هر طرح جي استعمال تي ڪو آڱر کڻي ته ڏيکاري.

آخرڪار، هي ملڪ اسان واري ئي عقيدي تحت حاصل ڪيو ويو آهي □ ان جي ترقي، تعمير وارا عالمي □ آفاقي قدر ڪيئن جالي سگهندا. هن ملڪ جي قيتي کي ڪو اڳتي قيرائي ته سگهي. ڪو ترقي پسندي، آزاد خيالي □ سيڪيولر ازم وارا تصور اپنائي ته ڏسي. اسان آخر □ ”اول“ بڻجڻ واري منزل ماٺي ئي رهنداسين. اسان دنيا □ اتندڙ روشني □ سوجهري واري تصور کي ڏکي اونداهين جي رکوالي ڪنداسين. چاڪاڻ ته اسان هن ملڪ □ ان جي ابوجهه عوام جا ئي حقيقي هڏڏوکي □ سڄڻ آهيون!

اسان وارو پنهنجو پاڪستان- زنده باد!!!

(چپيل روزاني عوامي آواز ڪراچي، 28 نومبر 1995ع)

[illegible]

چريائپ جي طوفان [illegible] بانبڙا پائيندڙ سياٽا سيبتا ماٽهو

اسان سنڌي ماڻهو گونگي گانءِ، ڇريـا ڪريـا، هن الله لوڪن جي ملڪ ۽ عجوبا بڻجي ويا آهيـون. ڪو انسان سمجهڻ تـه ڇا پـر رڍ ٻڪـري سـمجهي گاهه وجهڻ لاءِ به تيار ڪونهي. جيئن اسين چئـون، جيئن اسين سوچيون، لڇئون ڦٿڪئـون، ڪـو ڳالهـه سمجهڻ جي تڪليف ڪرڻ لاءِ تيـار ڪـونهي. يـارن طرفان هر انهيءَ عمـل جي مخـالفت ڪـرڻي آهي، جنهن سان سيني ڪي ماڻهپو موٽي ملي، هيءُ ملڪ مان ۽ مرتبو مـاٽي. هتـان جهـالت، اڻ سـهپ، غـير رواداري، انتها پسندي ۽ جنونيت جو خاتمو ٿئي. پــر يـار اصـل ڏرتيءَ تي پـير رکڻ لاءِ تيـار نـه ٿـا ٿين. هوائن ۾ پيا اڏامن. پـاڻ کي افضـل ۽ اعلى، تـرقي يافتـــه ۽ جديـــديت پســـند ســـڏائڻ لاءِ اهڙيـــون مشڪريون مچايون ويٺا آهن، جو سـندن مٿـان دنيـا وارا ته ڇا، پر آسمان ۾ ويٺل ملائڪ سڳورا به ٿهڪ ويٺا ٿا ڏين. ديناداستي، ڪليـو ڪلايـو، ڏينهن ڏٺي جـو نڳي ۽ مڪاري ڪيو پـاڻ کي دينـدار سـڏائيندا وتن. حق، سچ ۽ انصاف وارا لفظ ۽ محاورا تـه اصـل ۾ سـندن در جـا غلام بڻجي ويـا آهن. حـق پرسـت بـه آهن، سچار به آهن، انصاف جـا اصـول، مـاڻ ماپـا، وٽ ترازيون به سندن ئي ميراث بڻيـل آهن. اسـان لاءِ ته اهڙا لقب ۽ القاب سوچڻ به گناهه بڻجي ويو آهي.

چون ٿا ته اوهان اڻ سڌريل، ڏنار، اوناڙ، اُٺي تي تڙ ڪندڙ، ڪند ذهن ۽ موڳا مٽر آهيو. ان ڪــري اوهان ماٿ ڪيو ويٺا رنگيءَ جا رنگ ڏسو. حيرتن ۾ غرق ٿي ويٺا الاهي رمزون مـاڻڻ لاءِ تپسـيا ۽ گيـان وگيان ڪيو. هو ته اهو به اسـان مٿـان ٽـورو ٺقڻ ۾ دير نه ٿا ڪن ته اسان جـو زندهـه سـلامت، جيـئرو جاڳندو رهڻ به سندن وڏو وڙ آهي. نه ته اسـان تـه اهڙا جهنگلي ۽ وحشي آهيون، جـو انـڌا منـڌا شـهر ڇڏيو، ڳوٺ پٽيو وتئون ها وڻن تي رهنــدا. جبلن جي غارن ۾ باهڙي تمڪايو پيا هڪ ٻئي جو هـڏ ۽ مـاس

چپيون ها. انهن ئي مهربانين جي مهابي هو چون ٿا ته اسان کي نه صرف سندن ٺورائتو ٿيڻ گهرجي. پر باقي رهيل کهيل ڏن ۽ دولت ميڙي چوندي سندن جهوليءَ ۾ وجهي سندن احسانن جا ترانا ڳائڻ گهرجن.

اسان ڳندا بندا، جڏهن چوندا هياسين ته پيلي ملڪ ۾ مذهبي انتهاپسندي کي هٿ وٺي نه وڌايو، ماڻهن کي فرقن ۽ ٽولن ۾ نه ورهايو. اسلام جي آفاقي اصولن جي پنهنجي من پسند مفادن جي لاءِ پڃ ڊاهه نه ڪيو، ته چوڌاري ٻاڪار مچي ويندي هئي، ته هي ماڻهو دهريا ٿي ويا آهن. ڪافرن جي قطار ۾ هليا ويا آهن. ڪين واجب القتل قرار ڏيو. ملڪ مان ڏڪي ٻاهر ڪڍو. اسان چريا ڪريا ڪلي پوندا هئاسين. سندن پاڳلپڻي تي ٽهڪ ڏيندا هئاسين.

اسان چوندا هياسين ته يار پراون معاملن ۾ ٽنگ نه اڙڪايو. افغانستان واري باهه ۾ پنهنجي نسل کي ٻارڻ نه بڻايو. افغان پناهگيرن کي پنهنجي ڌرتيءَ تي جاءِ ڏئي، چڙواڳ ڇڏي، ملڪ لاءِ مصيبتون پيدا نه ڪيو. ته اسان مٿان تهمتن جا انبار لڳي ويندا هيا. اسان کي سياسي سمجهه ۽ سفارتي ڏاهپ کان ڪورو چٽ قرار ڏيندي موڳن مٺرن جي قطار ۾ بيهاريو ويندو هيو.

اسان ڏنار ۽ ڳڏهه چاريندڙ ماڻهو ڊچي ڊچي جي وات مان لفظ ڪڍندا هياسين ته پائو ڏاڍا ٿيو، ملڪ جون سرحدون غير قانوني پرڏيهين لاءِ نه کوليو، بنگالين، برمين، ايرانين، هندستانين ۽ ٻين کي بنا جهل پل جي هتي اچڻ نه ڏيو. بهارين جا ڪٽڪ نه گهرايو، پر اسان چرين ماڻهن جي ڳالهين کي پوڳ سمجهي ٽاريو ويندو هو. ان کي ملڪي استحڪام، اسلامي اخوت ۽ پائيچاري خلاف قرار ڏيندي اسان مٿان تبرا ڪيا ويندا هيا.

پر اڄ اسان چرين ماڻهن وارو ساڳيو دورو

عقلمند، ڏاهن، اڪابرن، مها دانشورن □ عقل ڪُـل "فيل مستن" کي بـه پيـو آهي. هـو بـه هـاڻ اسـان واريـون هـوائي ڳـالهيون ڪـرڻ لڳـا آهن. هـو رکي رکي اهڙيـون ڳـالهيون ڪن ٿـا، جـو اسـان چـرين ماڻهن جو دماغ چڪـرائجي وڃي ٿـو. اسـان پنهنجي چريائپ تي به شڪ ڪرڻ لڳا آهيون. ڪٿي ائين تـه ڪـونهي، جـو اسـان وارا فيـل مسـت پـاڙي ٻڌجي اسان چرين واري قطار □ شـامل ٿي ويـا هجن. نـه ته پلا سياڻا سيبتا ماڻهو اهـا ڳالهـه ڪـيئن ڪنـدا تـه افغانستان واري "جهاد" □ آڱريون وڍائي شهيدن □ شـمار ٿيڻ غلـط ڳالهــه هـئي. افغــان پـائرن جي ميزباني ڪـرڻ پاڳلپڻو هو. ملڪ جون سرحدون غـير قانوني ماڻهن لاءِ کولڻ بي وقوفي هئي. بهارين جـو ٺيڪــو پاڪسـتان کي نــه کڻڻ کپنــدو هــو. مــذهبي انتهاپســند ذرين کي چيڪ چــڏڻ وڏي پــل هــئي □ هاڻي غير قانوني پرڏيهين کي نه گهرائبو، افغاني به واپس ڪبا، فرقيواريت ڦهلائيندڙن کي به لغام ڏبو.

اهي چريائپ □ بي وقوفيءَ واريـون ڳـالهيون اهي ماڻهو ڪن ٿا، جيڪي ڪالهه تائين ائين سـوچڻ کي به ڪبيرو گناهه سمجهندا هئا. پاڻ کي باشـعور، ترقي يافته، ذهين □ ڏاهو قرار ڏيڻ □ اُٿ ڪتابن جا لکي چڪا هئا. لڪين پنا ڪارا ڪري چڪـا هئـا. خـبر ناهي ته اهرا سياڻا سـيبتا مـاڻهو هـاڻ ڪـيئن اسـان چرين جي قطار □ شامل ٿي ويا آهن.

شايد 4 ڪروڙ چرين ڪرين سنڌي ماڻهن جي دلين مان اٿندڙ طوفان ههڙن سياڻن سـيبتن مـاڻهن کي پنهنجي وڪـڙ □ آڻي ڇـڏيو آهي. □ هـو آهسـتي آهستي "فيـل مسـت" مـان تبـديل ٿي، چـرين جي چوئياري □ داخل ٿيڻ لاءِ بانبڙا پائڻ لڳا آهن.

(چيپل، روزاني عوامي آواز ڪراچي، 5 ڊسمبر 1995ع)

□□□

نواز شريف جون سنڌ دوستيءَ واريون دعوائون

اڄ ڪالهه منهنجو وطن سنڌ، پاڪستان سطح جي ڪيترن ئي سياستدانن جي ڌيان جو مرڪز بڻيل آهي. ڪي سياستدان ته سنڌ سان دوستيءَ محبت جون دعوائون ڪندي ٿڪجن به نه ٿا. جن ڪي اڳ سنڌي ماٺهو ڏٺي نه وڻندا هئا، سي به سنڌن تان گهور پيا وڃن. اسان جون اهڙيون ته خوبيون بيان ڪيون ٿيون وڃن جو اسان پاڻ به شرم وچان پاڻي پاڻي ٿي وڃون ٿا.

پيپلز پارٽيءَ کان وٺي نواز ليگ تائين، جميعت علماءِ اسلام کان جماعت اسلاميءَ تائين سڀني جي ڌيان جو مرڪز سنڌ بڻيل آهي. وڏا وڏا

دورا پيا ٿين، ماڻهو ڳولي ڳولي پنهنجا حمايتي بنـائڻ
لاءِ ريشم جا ڄار وڌا ويـا آهن. مڇين جهـڙن مـاڻهن
کي ڦاسـائڻ ۾ کي يـار ڪاميـاب بـه ويـا آهن. پـر
منهنجي وطن جــو عــوام، جيڪــو ماضــيءَ ۾ ڏاڍو
ڏکويـل، آزاريـل ۽ نظرانـداز ڪيـل رهيـو آهي، اهي
سڀ ترڪتال پري کان ويهي خاموشيءَ سان ڏسي
رهيو آهي. دوستيءَ جي دعوائن لاءِ استعمال ٿينــدڙ
لفظن جو ڇيد ڪرڻ ۾ مصروف آهي. عـوام اڇـرج
۾ آهي ته سـندن مٿـان هي پلايـون ڪهـڙي ليکي ۽
لالچ هيٺ ٿي رهيــون آهن. شـــايد ســـنڌين جي 4
ڪروڙ آبادي ڇگن پلن کي هرڪائي وڌو آهي. نـه تـه
پلا هي ماڻهو ڪـو ڏيـان ڏيڻ جهـڙا رهيـا آهن! ووٽ
جي اصل طاقت ته پنجاب وٽ رهي آهي. ان ڪري
سنڌ کي ڪـڏهن بـه ان ڏس ۾ اهـا اهميت نـه ملي
آهي، جيڪا آدمشماريءَ جا نوان انگ اکر اچڻ کــان
پـــوءِ اهميت ڏيڻ پاڪســتان ســطح جي سياســت
ڪندڙن جي مجبوري بڻجي وئي آهي.

پاڪستان سطح جي سياست ڪندڙن جـڏهن
سنڌ کي پنهنجي ڌيان، عشــق ۽ محبت جـو مرڪــز
بنائڻ شروع ڪيو آهي. تڏهن مادر وطن جي قومي
سياست ڪندڙ سياسـتدانن ۽ قـومي ڪـارڪنن کي
هن مــوقعي تي انتهــائي خــبرداريءَ کــان ڪم وٺڻ
گهرجي. سنڌ جي بنيادي حقن متعلق صورتحال کي
واضع ڪرڻ گهرجي. سـنڌي عـوام جي تـرجيحن ۽
اوليتن کي ڀرپور انداز سان آڏو آڻڻ گهـرجي. جـيئن
نواز شريف کان وٺي فضل الرحمان تـائين، قاضـي
حسين احمد کان ڪنهن ٻئي مهم جـو تـائين سـيني
کي تڪي توري سـنڌ ۾ اچڻ ۽ سياسـت ڪـرڻ جي
همت ٿئي. ڇاڪاڻ جو اسـان سـان ماضـيءَ ۾ ڏاڍا
دوکا ٿيا آهن، وڏين ويساهه گهاتين مـان گـذرڻو پيـو
آهي.

عبدالواحــد آريســر کــان وٺي رســول بخش
پليجي تائين سنڌ جي قـومي سياسـتدانن ۽ قـومي

ڪارڪنن کي ڪنهن ايري گيري جي حمايت ڪرڻ ڪان اڳ ڪيس سنڌ جي مسئلن تي واضع ڪرڻ گهرجي. هن وقت جڏهن نوازشريف سنڌ مٿان سر گهورڻ جون دعوائون پيو ڪري، ان وقت ڪيس سنڌ جي موت ۾ حياتيءَ وارن مسئلن تي واضع ٿيڻ جي لاءِ دٻاءُ وجهڻ گهرجي. مسلم ليگ هڪ طرف سنڌ کي سکيو ۾ ستابو ڏسڻ جي خواهشمند آهي ته ٻئي طرف ڪالاباغ بند جوڙڻ لاءِ پي پي جي غلام مصطفى کر کان به ٻه قدم اڳتي آهي. هڪ پاسي سنڌي ووٽرن لاءِ وهلور پئي وجي ته ٻئي طرف سنڌ جي آدمشماريءَ وارا انگ اکر تسليم ڪرڻ جي لاءِ تيار ناهي. ٻهارين جي سنڌ ۾ آمد جي حمايت ۾ بنگالين، برمين، هندستانين ۾ ٻين غير قانوني پرڏيهين جي نيڪاليءَ جي مخالفت اهڙا سوال آهن، جن تي سنڌين سان مسلم ليگ جي دوستيءَ واريون دعوائون مشڪوڪ ٿي وڃن ٿيون. سنڌ جي معدني وسيلن تي به سنڌي ماڻهن جي مالڪيءَ وارا حق همراهن جي منهن ۾ 17 گهنج وجهي ڇڏين ٿا. جڏهن ڪراچيءَ ۾ ايم ڪيو ايم (الطاف گروپ) جي سياست ۾ ان جي اوٽ ۾ دهشتگرديءَ جي ڳالهه نڪري ٿي ته مسلم ليگ جي سربراهه جي ڪراچيءَ ۾ هڪڙي ٻولي آهي ته سپر هاءِوي ٽپڻ ڪان پوءِ ٻي ٻولي ٿي وڃي ٿي. پارٽيءَ جي ورهاست ۾ ناٽي جي ورهاست تي پي پي ۾ مسلم ليگ (ن) جي پنجاب دوست هڪ طرفي موقف ۾ تر جيترو به فرق نظر نه ٿو اچي.

هي سڄي صورتحال پاڪستاني سطح جي سياسي پارٽين جي چار ۾ ڦاسندڙ سنڌي مڇين لاءِ سوچڻ جوڳي ڳالهه آهي. جيڪڏهن سياست ڪرڻ جو معيار پنهنجي وطن جي عوام جي بي لوث خدمت ڪرڻ آهي ۾ عوام سان ماضيءَ ۾ ٿيل ويساهه گهاتين جي خاتمي جو سوال آهي ته صرف سنڌ جي زندگيءَ ۾ موت وارن مسئلن تي

پي پي، مسلم ليگ، جميعت علماءِ اسلام □ جماعت اسلامي ڪي واضع ٽيٽو پوندو. پر انهن □ شامل ٿيندڙ يا سڌي يا اڻ سڌي طرح سندن حمايت ڪندڙ سنڌين ڪي به معاملا صاف ڪرائڻا پوندا نه ته ”ادو ڇائو، ادي مئي، اسان اوترا جو اوترا“ وارو معاملو □ مثال ٿي ويندو.

(چپيل روزاني عوامي آواز ڪراچي، 12 دسمبر 1995ع)

□□□

سنڌ جون سياسي پارٽيون، وڏا نعرا □ هنبوچيون: حاصلات زيرو

سنڌ □ ان جو عوام جنهن وقت موت □ حياتي جي به واٽي تي تنگيل آهي، ان وقت هتان جون سياسي پارٽيون عوام جي آجپي لاءِ ڪا سنجيده سياسي جدوجهد يا ان بابت رستو طئه ڪرڻ □ ناڪام ويون آهن. سنڌ □ ڪنهن به هڪ مسئلي يا معاملي تي لڳاتار جدوجهد ڪري ڪي نتيجا حاصل ڪرڻ □ ناڪامي سبب عوام جو ڏينهون ڏينهن سياسي پارٽيون □ ان جي قيادت تان اعتماد □ ويساه ختم ٿيندو پيو وڃي. اسان وٽ وڏو الميو اهو رهيو آهي، جو هر ننڍي وڏي پارٽي عوام جي بنيادي مسئلن بدران هميشه وڏا نعرا هنيا آهن،

وڏيون دعوائون ڪيون آهن، ڪنهن بـه معـاملي تي
پنهنجي وت ۾ وس ڪـان وڌي دعـويٰ ڪـرڻ چڻ تـه
هـتي فيشــن ٿي ويــو آهي. پلي ڪنهن پــارٽي وٽ
ٽانگي ۾ ويهڻ جيترا ڪارڪن ۾ حامي هجن پر چتاءُ
اهو ڏنو ويندو آهي ته اسان جو فلاڻو مطالبو تسليم
نه ڪيو ويـو تـه ”ڌرتي تـامون“ ٻڻائي ڇڏينداسـين،
اصل زمين آسمان هڪ ڪري ڇڏينداسـين، پـر اهـو
مسئلو جيئن جو تيئن رهندو آهي يا وري سنڌ جــون
مخالف قوتون اهو ڪارنامو سرانجام ڏئي چڪيــون
هونديون آهن. پر نـه سـنڌ جي ڌرتي تـامون ٿينـدي
آهي نــه وري بيــانن ۾ نعــرن جي اثاريــل دز ڪنهن
وطن دشــمن جــو فقــط منهن ئي مــيرو ڪــري
سگهندو آهي. اٿلنـدو دشـمن قـوتن کي اسـان جي
سياسي قيادت مذاق جو سامان مهيا ڪندي آهي.

اصل ۾ اسان جي سياسـي پـارٽين جي وڏين
دعوائن ۾ نعرن بعد انهن جي پاسداري نه ڪـرڻ يـا
پنهنجي طاقت کان وڌي ڳالهه ڪرڻ واري رجحــان،
حڪمرانن کي ڪو مسئلو حل ڪرڻ تي مجبــور تــه
نه ڪيو آهي، اٿلندو سنڌي قـوم، ان جـون سياسـي
پارٽيون ۾ قيادت وطن دشمن حلقن ۾ ڪل ۾ مـذاق
جو سبب بڻجي وئي آهي. اســان پنهنجي پت وائکي
ڪري دشمن قوتن کي هر اهو عمل ڪرڻ جــو چڻ
تي اٹ ســڌو ســرٽيفڪيٽ ڏئي چــڏيو آهي، جنهن
ســان هي قــوم ۾ ان جــو وطن پنهنجي حيــثيت ۾
اهميت وڃـائي ويهي. اڄ جـڏهن حڪمـران ڪالابـاغ
ڊيم کـان وٺي ٿـل ڪئنـال تـائين پنهنجي موقـف تي
اڙيا بيٺا آهن ۾ پاڻي جي ذخيرن بابت وڏن منصوبن
تي انهن جي مخالفت ڪنـدڙن کي ڪلم ڪلا دڙڪـا ۾
ڌمڪيون ڏيڻ تي لهي آيا آهن، ان جو سبب اهـو ئي
آهي جــو هــو سـمجهن ٿـا تـه جـڏهن بـه هنن انهن
منصوبن تي ڪم شروع ڪيو ته، سـنڌ جي سياسـي
قيـادت فقـط بيـانن تـائين پنهنجـو احتجـاج رڪـارڊ
ڪرائي خاموش ٿي ويندي. اڳ جيان ڪين اهي قدم

ڦٻي ويندا. چاڪاڻ ته ماضيءَ ۾ به اهو ٿيو آهي، جو اسان جنهن منصوبي يا سنڌ دشمن قدم جي مخالفت ڪئي آهي، حڪمرانن ان تي وڌي ديده دليري سان ڪم ڪيو آهي، پر عمل جي صورت ۾ سنڌ مان ڪا به منظم جدوجهد يا مزاحمت سندن راهه جي رنڊڪ نه بڻي آهي.

هن وقت جڏهن سنڌ جا معدني وسيلا لٽيا پيا وڃن، ناٽي ورڇ مان سنڌ کي جائز حصو نه ٿو ڏنو وڃي، ملازمتن ۾ سنڌ جي ڪوٽا تي عمل نه ٿو ٿئي، ڌارين کي آڻي هتي آباد ڪيو پيو وڃي، تڪراري پاڻي منصوبن تي عمل لاءِ سنجيدگي سان منصوبابندي ڪئي پئي وڃي، سنڌ جي ٻولي جي حيثيت ختم ڪئي پئي وڃي، ان وقت سنڌ جي سياسي قيادت ماضي وانگر ڇڙوڇڙ احتجاجن، بڪ هڙتالن، مظاهرن ۽ بيانن تائين محدود آهي. ڪنهن به هڪ معاملي تي لڳاتار جدوجهد جو ڪو پري تائين به ڏس پتو نه ٿو ملي. اهوئي سبب آهي جو سنڌ دشمن قوتن سنڌ جي ان واويلا کي اهميت ڏيڻ ڇڏي ڏني آهي. ڪو به اسان جي احتجاجن جو نوٽيس وٺڻ لاءِ تيار نه آهي. اسان جا ليڊر فقط اخبارن ۾ (سو به فقط سنڌي) بيان ڏئي، پنهنجا فوٽو ڇپرائي پاڻ کي جيئرو رکڻ جا جتن ڪرڻ ۾ مصروف آهن.

سنڌ ۾ روز روز نين سياسي پارٽين جو جنم ٿيڻ يا اتحاد ٺهڻ ۾ ڊهڻ ڇڻ ته دل پرچائڻ جي ڳالهه تي وئي آهي. سياسي قيادت ان خوش فهميءَ ۾ مبتلا آهي ته فقط بيانن جي حد تائين سنڌ جي عوام کي پاڻ سان گڏ رکي سگهون ٿا. جڏهن ته اها سندن وڏي ڀل آهي. چاڪاڻ ته عوام ڪانئن ڪوهين ڏور ٿيندو پيو وڃي. سياسي پارٽين جي مظاهرن ۾ فقط سندن چند ڪارڪن 2 بينر ۾ هينڊ بل کڻي ايندا آهن ۾ اخبار لاءِ تصوير ڪڍرائي رفو چڪر ٿي ويندا آهن. پر سندن ان احتجاج ۾

عوام جي ڪابه شموليت نه هونـدي آهي، سياسـي پارٽين جي ان ڪان وڏي ناڪـامي ٻي ڪهـڙي ٿيئي جو هو هڪ لک آبـادي واري شـهر مـان فقـط 100 ماڻهو به پنهنجي مظاهري يا بک هڙتال ۾ شريڪ نه ڪري سگهندا آهن. پر دعويٰ اها ئي هوندي آهي ته اسان قوم جو آواز آهيون، سڄي قـوم اسـان سـان گـڏ آهي، ”هن سـڄي خوشـفهمي کي ڪهـڙو نـالو ڏجي؟“

بلوچسـتان ۾ هلنـدڙ جدوجهـد اسـان جي سامهون آهي. ان بـابت اسـان جا ڏاهـا ۽ اڪـابر مختلف دليلن سان ڪوڙ سارا موقـف پيش ڪـري سگهن ٿـا. پـر اهـو ثـابت ٿي چڪـو آهي تـه جـتي دليل جي زبان سمجهڻ وارو ڪير نـه هونـدو آهي ته مجبور ٿي عوام به اهائي ٻولي ڳالهائيندو آهي، جيڪو هڪ ٻي زبان ۾ ٻوڙو بـه سـمجهي سـگهي. بلوچ عوام جيڪا زبان ڳالهائي رهيـو آهي، ان جـو پڙاڏو نه فقـط اسـلام آبـاد جي ايـوانن ۾ گـونجي رهيو آهي، پر عـالمي سـطح تي بـه معـاملي جـو نـوٽيس ورتـو وڃي ٿـو. اهـو ئي سـبب آهي جـو حڪمـران بلوچسـتان مسـئلي بـابت ڪـاميٽيون جوڙڻ ۾ مصروف آهن.

اسـان جي قومپرسـت سياسـي پـارٽين جي سڀ ڪان وڏي ناڪامي سـندن عـوام سـان گـڏ نـه هلڻ رهي آهي. عوام جي بنيادي مسـئلن کـان ڪن ٽار رهي آهي، ننـڍڙا ٽـارگيٽ کـٽي انهن کي حاصـل ڪرڻ بدران ايڏا وڏا ٽارگيٽ مقرر ڪرڻ به ناڪامي جو وڏو سـبب رهيـو آهي، جيڪي حاصـل ڪـرڻ لاءِ پاڻ وٽ اها تنظيم نه رهي آهي. جنهن ڪري عــوام منجهه به فقط مايوسـي پيـدا ٿي رهي آهي پـر هـو سياسي پـارٽين کـان الڳ رهڻ تي مجبـور ٿي ويـو آهي. ڪجهـه ڌريـون عـوام کي ڏوهـاري قـرار ڏئي پنهنجا پلئه آجا ڪرائڻ چاهين ٿيـون، سـندن موقـف آهي ته عوام جدوجهـد لاءِ تيـار نـه آهي پـر اصـل ۾

صورتحال ان جي ابتڙ آهي. عوام نه فقط جدوجهد
لاءِ تيار آهي پر هو جدوجهد ۾ مصروف آهي، پر
اصل ۾ سياسي پارٽيون سندن قيادت ڪرڻ جون
اهل نه رهيون آهن. جڏهن ضلعن جي ورڇ جهڙي
بي معنيٰ معاملي تي ماڻهو پنهنجيون جانيون ڏيڻ
لاءِ تيار آهن ۾ هزارين ماڻهو رستن تي نڪري،
پنهنجو 3-3 ڏينهن ڪاروبار بند ڪري احتجاج ڪن
ٿا، ته پوءِ ڪير ڪيئن ٿو قصور وار قرار ڏئي
سگهجي ته هو سنڌ جي موت ۾ حياتي وارن
معاملن تي ٻاهر نڪرڻ لاءِ تيار نه آهن. اصل ۾
عوام جي طاقت ۾ قوت کي استعمال ڪرڻ جو
ڏانءُ ۾ طريقيڪار به هجڻ گهرجي ۾ عوام منجهه
ساک به بحال هجڻ گهرجي. جيڪڏهن ڪا سياسي
پارٽي ۾ ان جي قيادت موقعي پرست رهي آهي ۾
ماضيءَ منجهه عوام جي ويساهه کي ٽوڙيو آهي ته
پوءِ اها پنهنجن خوبصورت نعرن ذريعي ماڻهن
منجهان اها توقع ڪيئن ٿي رکي سگهي ته هو ان
جي سڏ تي پنهنجون حياتيون گهورڻ لاءِ تيار ٿيندا!
سندن هڪ سڏ تي پنهنجا ڪاروبار بند ڪري يا گهر
ڇڏي رستن تي نڪري ايندا!

ان ڪري ضروري آهي ته سنڌ جي موجوده
قيادت پنهنجو احتساب ڪري پاڻ کي عوام سان
گڏ هلڻ جو لائق بڻائي يا وري ماڻهن کان معافي
وٺي خاموشي سان ڪا ڪنڊ وڃي وسائي. اسان
اهو نه ٿا چئون ته ڪو سنڌ ۾ ڪا سياسي جدوجهد
هلڻ لاءِ ماحول سازگار نه آهي يا اهڙي اميد نه
ڪرڻ گهرجي، پر مايوسيءَ ۾ بي وسيءَ جي هن
صورتحال مان ڪابه نئين قيادت ۾ پارٽي اڀري
سگهي ٿي. جيڪا سنڌ کي حقيقي آجپي واري واٽ
تي وٺي ويندي. جيڪا بي خوف هوندي. فقط
سگهٽن بيانن سان نه پر پوري طاقت ۾ قوت
سان سنڌ دشمن قوتن کي منهان منهن ٿيندي،
چاڪاڻ ته 4 ڪروڙ سنڌين جي وجود کي ڪوبه

ميساري نه ٿو سگهي، سندن آواز کي اهميت تڏهن ملندي، جڏهن ان ۾ سگهه هوندي. اها سگهه اوس پيدا ٿيٽي آهي، جيڪا سنڌ جو احترام ۽ وقار بحال ڪندي، اسان ڪنهن جي آڏو فقط تماشو بڻيل نه رهنداسين، پر دنيا منجهه برابري ۽ گڏيل احترام حاصل ڪنداسين. اسان اڪيلا نه هونداسين پر دنيا جي ڪند ڪڙڇ ۾ اسان جا حامي ۽ دوست موجود هوندا.

□□□

سنڌ بجيٽ: تعمير ۽ ترقيءَ جا اڌورا خواب

سنڌ حڪومت گذريل ڏينهن 52 ارب 5 ڪروڙ 65 لک روپين جي سنڌ بجيٽ پيش ڪندي، نوڪرين لاءِ پرتين تان پابندي هٽائڻ، خدمتن واري شعبي تان ٽيڪس واپس وٺڻ ۽ بيو ڪوبه نئون ٽيڪس نه لڳائڻ جو اعلان ڪيو آهي. سنڌ جي وڏي وزير لياقت علي جتوئي بجيٽ ڪان پوءِ وڏي فخر سان چيو آهي ته سندس حڪومت جي ٽيڪس فري بجيٽ سنڌ جي عوام لاءِ تحفو آهي. وڏي وزير جا اعلان ۽ خوش فهميون پنهنجي جاءِ تي پر پوءِ به هي 6 ارب 11 ڪروڙ 85 لک رپيا ڪوٽ وارو بجيٽ آهي. جڏهن ته سنڌ حڪومت کي ساڍا اٺ ارب رپيا اوور ڊرافٽ (قرض) واري اجگر بلا کي به منهن ڏيٽو آهي. بجيٽ تقرير ۾ اهو ڪٿي به نه ٻڌايو ويو ته بجيٽ جي سوا 6 ارب رپيا ڪوٽ ڪيئن پورو ڪئي ويندي ۽ ساڍا اٺ ارب روپين جي اوور ڊرافٽ مان جند ڇڏائڻ لاءِ ڪهڙا اپاءَ اختيار ڪيا ويندا. جيڪڏهن اها ڳالهه سنڌ واسين کي ڪولي سمجهائي وڃي ها ته سچو قصو نروار ٿي پوي ها.

پر حڪمرانن جـون رمـزون □ راز عـوام ڪـيئن تـو سمجهي سگهي.
لياقت جتوئيءَ □ سـندس اتحـادي پـارٽي ايم ڪيـو ايم (الطـاف گـروپ) جي قيـادت بجيٽ پيش ڪنــدي جيڪي هنبوشــيون هــنيون آهن، ان □ اهــا ڳالهـــه چـــو ٿي وســـاري وجي تـــه اڳ جي پيٽ □ ســـالياني ترقيـــاتي پروگـــرام □ 6 ارب روپين جي گهٽتـــائي ڪـــئي وئي آهي. هي پاڪســـتان جي 50 سالن جي تاريخ □ پهريون پيرو ٿيو آهي، جــو ڪنهن ســالياني بجيٽ □ ترقيــاتي پروگــرام لاءِ رقم وڌائڻ بــدران گهٽـائي وئي آهي. گـذريل سـال جي پيٽ □ هن سـال سـالياني ترقيـاتي پروگـرام تي 10 ارب روپين جي بـدران صـرف 4 ارب روپيـا خـرچ ڪيـا وينـدا. جنهن سـان يقينن سـنڌ □ تعمـير □ تـرقيءَ جون سـرگرميون بنـد ٿي وينـديون. نـوان اسـڪول ڪلي نه سگهندا، اسپتالون قائم ٿي نــه ســگهنديون، رســتا روڊ □ پليــون اڏجي نــه ســگهجنديون. يعــني ڪوبه نئون ترقياتي ڪم ٿي نه سـگهندو. جيڪــڏهن صـرف گـذريل حڪـومت طرفـان هلنـدڙ ترقيـاتي رٿائون ئي مڪمل ٿي سگهيون ته اها به سـنڌ وارن لاءِ غنيمت هونـدي. هڪ طـرف موجـوده حڪـومت وڏي نـاٽ سـان 21 صـديءَ □ داخـل ٿيڻ جـا اعلان ڪري رهي آهي □ پاڪسـتان کي ايشـيا جـو ٽـائيگر بنائڻ جا خواب ڏيکاريا پيـا وڃن تـه ٻـئي طـرف هن جديد سائنسي دور □ سـنڌ جي بجيٽ □ سـائنس □ ٽيڪنـالاجي جي لاءِ صـرف 7 لـک رپيـا مخصـوص ڪري پاڻ تي جڳ کلائڻ جا سنا بندوبست ڪيـا ويـا آهن. 7 لک روپين جي هيڏي وڏي رقم مان سنڌ □ نه صرف سائنس □ ٽيڪنـالاجي جي تعليم کي هـٿي ڏيـــاري وينـــدي، پـــر تجربـــاتي مقصـــدن لاءِ نيـــون ليبـارٽريون □ تحقيقي مرڪـز بـه قـائم ڪيـا وينـدا. اصل □ اها ايـتري تـه ٿـوري رقم آهي جـو ان مـان صرف ڪنهن ليبارٽري □ استعمال ٿينـدڙ ڪيميڪـل

ئي اچي سگهي ٿو. اسان سمجهون ٿا ته سنڌ حڪومت ڪمپيوٽر جي صديءَ ۾ داخل ٿيڻ لاءِ موهن جي دڙي جي دور واري بيل گاڏي کي پر (ڪنپ) هٽي ان جو راڪيٽ سان مقابلو ڪرائيندي.

سنڌ جي سينئر وزير ڊاڪٽر فاروق ستار جي دعويٰ موجب هن عوامي بجيٽ ۾ ٻيو ته سڀ ڪجهه آهي پر تعليم جي شعبي ۾ ڪنهن به نئين اسڪيم لاءِ هڪ ٽيڊي پائي به نه رکي وئي آهي. جڏهن ته صحت جي اهم شعبي سان به ساڳي حالت ڪئي وئي آهي. نئين مالي سال جي بجيٽ ۾ صحت جي شعبي ۾ ڪنهن به نئين اسڪيم جي منظوري نه ڏني وئي آهي ۽ نه وري ان ڏس ۾ ڪا رقم مخصوص ڪئي وئي آهي. جنهن مان صاف ظاهر ٿئي ٿو ته هن مثالي بجيٽ ۾ عوام کي تعليم ۽ صحت جون سهولتون پهچائڻ لاءِ ڪيڏي نه درياهه دلي کان ڪم ورتو ويو آهي. هڪ طرف عورتن کي برابر جا حق ڏيارڻ ۽ انهن کي زندگيءَ جي هر شعبي ۾ برابريءَ جي بنياد تي موقعا فراهم ڪرڻ جي دعويٰ ڪئي پئي وڃي ته ٻئي طرف ساليانې ترقياتي پروگرام ۾ عورتن جي ترقيءَ لاءِ ڪابه رقم نه رکي وئي آهي. بجيٽ جي ڪتابن ۾ ان شعبي جي خاني ۾ منڊيئڙو ڦيرايل آهي. حڪومت جي دعويٰ آهي ته هن بجيٽ سان سنڌ ۾ ترقي جا نوان دروازا کلندا ۽ ماضي ۾ ٿيل ناانصافين جو ازالو ٿيندو. پر عوام کي بنيادي سهوليتون پهچائڻ لاءِ جيڪا رٿابندي ڪئي وئي آهي، اها مڙني خوش فهمين جو جنازو ڪڍي ڇڏي ٿي. اچو ته هاڻي ڪجهه ٻين شعبن جو جائزو وٺون.

وڏي وزير لياقت علي جتوئيءَ هن ٽيڪس فري بجيٽ ۾ پاڻي ۽ بجلي واري رقم ۾ گذريل سال جي ڀيٽ 36 ڪروڙ 57 لک رپيا گهٽتائي ڪئي آهي. جنهن مان ظاهر ٿئي ٿو ته سنڌ جي ماڻهن کي پاڻي ۽ بجلي ايتري ته وڏي ۾ وافر مقدار ۾

مهيا ڪيو ويو آهي، جو هاڻي ان جي بجيٽ □ واڌ ڪرڻ بدران ويتر گهٽتائي ڪئي وئي آهي. جڏهن ته صورتحال اها آهي جو باقي سنڌ ته ڇڏيو پر صرف گادي واري شهر ڪراچيءَ □ عوام پاڻي □ بجلي جي کوٽ خلاف رستن تي نڪري ٽائر ساڙي رهيو آهي. جنهن وقت وڏو وزير سنڌ اسيمبلي جي ايوان □ سنڌ جي بجيٽ پيش ڪري رهيو هو. ٺيڪ ان وقت لياري □ عوام بجلي □ پاڻي جي کوٽ خلاف رستن تي ويهي ماتم ڪري رهيو هو. احتجاج سبب رستا بند هئا. مرد، عورتون □ ٻار مٿن تي دلا □ مٽ کڻي پاڻي لاءِ در در ڀٽڪي رهيا هئا. هڪ طرف پاڻي □ بجلي لاءِ احتجاج ٿي رهيو هو ته ٻئي طرف وڏي وزير پاڻي □ بجلي واري بجيٽ □ گهٽتائي جو اعلان ڪندي سنڌ جي انقلابي بجيٽ پيش ڪري رهيو هو.

جنهن صوبي جي عوام کي پاڻي، بجلي، تعليم □ صحت جهڙين سهوليتون ميسر ڪرڻ لاءِ رقمن جي کوٽ آهي. ان ئي صوبي □ آبادي تي واڌ لاءِ ڪنٽرول ڪرڻ لاءِ ڪابه مناسب رٿابندي ڪرڻ جي ضرورت پيش نه ٿي اچي. ان جو مثال سنڌ بجيٽ جي سالياني ترقياتي پروگرام □ پاپوليشن پلاننگ لاءِ هڪ روپيو به مخصوص نه ڪرڻ آهي. ٻيو ته ڇڏيو پر حڪومت کي سنڌ □ رهندڙ غير قانوني پرڏيهين کي نيڪالي ڏيڻ جو به فڪر ڪونهي. آخرڪار پينگ ٿيڻ کان پوءِ به هيءَ سخاوت ڪيستائين جاري رهندي. جيڪا حڪومت پنهنجن ئي شهرين جو پيٽ پالڻ لاءِ ڳيتون ڏئي رهي آهي، ان کي هتي اڳ ئي رهندڙ پرڏيهين کي نيڪالي ڏيڻ جو ته اونو ڪونهي پر اتلندو بنگلاديش مان به لکين ماڻهو هتي گهرائي آباد ڪرڻ جا بندوبست ڪيا پيا وڃن.

سنڌ جي بدحالي جو صرف ان مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته ساليانی ترقياتي پروگرام لاءِ جيڪي 4 ارب روپيا مخصوص ڪيا ويا آهن، ان رقم

جو بـه وڏو حصـو يعـني 3 ارب 37 كـروڙ 80 لـک روپـا اڳ كـان شـروع ٿيـل منصـوبن تي خـرچ كيـو ويندو. يعـني 84 سـيكڙو رقم تـه هلنـدڙ رٿـائن لاءِ مخصوص ٿي ويندي. باقي 62 كروڙ 20 لک روپين مان سنڌ □ جيكا نئين اڏاوت □ ترقي ٿيندي سا بــه جڳ ڏسندو.

آخركـار هي صـورتحال اسـان كي كيـڏانهن وٺي وينـدي. آخـر هي ڏسـندي وائسـندي سـنڌ جي نــڙيءَ تي ننهن چــو پيــو ڏنــو وڃي. پــاڻي، بجلي، زراعت، صــنعت، تيــل، معــدنيات، تعليم □ صــحت جهڙن بنيادي شعبن جي رقمن □ كٽوتي كـرڻ كان پوءِ به كهڙي منهن سـان اهي اعلان كيـا پيـا وڃن ته سنڌ جي عوام كي مثالي تحفو ڏنو ويو آهي.

بجيٽ □ نوان ٽيكس لاڳو نه كـرڻ بهتر عمل آهي، جنهن جي پليكــار كــرڻ كــان رهي نــه ٿــو سگهجي، پر ان جو مطلب اهو بـه نـه هئڻ گهـرجي ته عوام كي بنيادي سهولتون مهيا كـرڻ بــدران اڳ مليل اڌ پوريون سهوليتون به واپس ورتيــون وڃن. ٽيكس لڳائڻ كانسواءِ به سـنڌ جي تعمـير □ تـرقي لاءِ نــوان گس □ پيچــرا تلاش كــري ســگهجن ٿــا. وفاق سنڌ سان ناٽي ايوارڊ □ جيكا ناانصافي كئي آهي، ان جــو ازالــو كــرائي سـنڌ لاءِ پنهنجــو پــورو حصـو حاصـل كـري سـگهجي ٿـو. وفـاق ماليـاتي ايوارڊ هيٺ سـنڌ كي حصـي طـور ملنـدڙ رقم مـان ساڍا سـت ارب روپيـا گهٽـائي ڇـڏيا آهن. اين ايـف سي ايوارڊ هيٺ سنڌ كي حصـي طـور 39 ارب 82 كروڙ روپيا ملڻا هئا، پـر هـاڻي صـرف 32 ارب 31 كروڙ روپيا ڏنـا وينـدا، ان تي وفـاق سـان احتجـاج كري پوري رقم حاصل كـرڻ گهـرجي. تيـل، گئس معــدنيات، بندرگاهــه، كٽك، كيهــه، چــانورن تي رائلٽي وٺي سگهجي ٿي. آخركار جـڏهن پيـا صـوبا تماڪ تي به رائلٽي ڇڏڻ لاءِ تيار ناهن، ته پوءِ اسان وٽ كهڙيون كير □ ماكي جون نديون وهي رهيــون

آهن. جو اسان گهر وكٽي، ملكيتون نيلام كري وفاق جو پيپ پريندا رهون. آخركار سنڌ كي پنهنجي آمدني مطابق ناٽي ايوارڊ مان حصو چو نه تو ڏياريو وڃي. هتان جي پوئتي پيل علائقن تر، كوهستان ۾ كاڇي لاءِ وفاق كان چو نه ٿيون خاص گرانٽون ورتيون وڃن. آخر بلوچستان ۾ سرحد صوبي كي اهڙيون رعايتون ملي سگهن ٿيون ته پوءِ ڇا سنڌ پاكستان جو حصو ناهي، جو ان كي بنيادي ضرورتن كان محروم ركيو پيو وڃي. سنڌ حكومت اجائي خوشفهميءَ كي ڇڏي مخالف ڌر جي گڏيل تعادن سان وفاق كان پنهنجا حق حاصل كرڻ لاءِ جدوجهد كري. سنڌ تان آبادي جو اضافي بار گهٽائڻ لاءِ جوڳا بندوبست كرڻ ڏانهن ڌيان ڏئي. نه ته جيكڏهن اهڙيون بجيٽون پيش ٿينديون رهيون ته سڄي سنڌ موهن جو دڙو بڻجي ويندي ۾ دنيا جا ماڻهو هن نااهل قوم جي كاهلي جو تماشو ڏسڻ لاءِ سياحن جي صورت ۾ هتي ايندا.

(ڇپيل، روزاني پاك كراچي، 18 جون 1997ع)

۾۾۾

جمهوريت مٿان لٽڪندڙ ائين ترميم جي تلوار

اڄ ڪالهــه ملڪ ۾ صــدر ۽ وزيــراعظم جي اختيارن تي وڏو چوبول متل آهي. 1973ع جي آئين ۾ ڪنهن کي ڪهڙا اختيــار مليــل آهن، اهــو معــاملو هاڻي اخبارن جي ڪــالمن ۽ پارليــامينٽ جي ايــوان مان نڪري اعلى عدالتن ۾ پهچي چڪو آهي. صدر طرفــان پنهنجن اختيــارن جي تشــريح ڪــرڻ لاءِ سپريم ڪورٽ ۾ به الڳ الڳ ريفـرنس موڪليـا ويـا آهن. سپريم ڪـورٽ ۾ ان معــاملي تي ڪهــڙو بحث هلي رهيو آهي ۽ اهو ڪهڙي نتيجي تي پهچنــدو. ان تي اسان في الحال ڪا به راءِ ڏيڻ نه ٿا گهرون. پر هڪ ڳالهــه، جنهن سـڄي ملڪ جي باشـعور مـاڻهن کي سوچڻ تي مجبـور ڪـري ڇـڏيو آهي، اُهـا هيءَ آهي تــه ملڪ جــا سياســتدان پنهنجن طئــه ڪيــل منشـورن ۽ مقصـدن ڏانهن ڪيـترا سـچا آهن. هنن عوام سان ڪيل واعدن کي ڪيتري قدر نڀـايو آهي. اڄ جڏهن ملڪ ۾ پيپلز پـارٽيءَ جي حڪــومت آهي، ان وقت به اها ئي صـورتحال آهي، جيڪـا هن کـان اڳ نواز شريف جي دور ۾ موجود هئي. يـا ان کـان بــه اڳ پي پي جي اڳــوڻي دور حڪــومت ۾ موجــود هئي. جوڻيجو حڪومت جي خاتمي کان پوءِ ملڪ ۾ ٽي ڀيرا اسـيمبليون چونـڊجي آيـون آهن، ٽـئي ڀـيرا اهــڙين پــارٽين جي حڪــومت قــائم ٿي آهي، جن پنهنجي منشـور ۾ عـوام سـان واعـدو ڪيـو هـو تـه 1973ع جي آئين ۾ آمــريت جي دور ۾ ڪيــل هڪ طرفيون ۽ جمهوريت دشمن ترميمـون ختم ڪيـون ويندي‌ون. نه صرف آئين کي پنهنجي اصـل شـڪل ۾

بحال ڪيو ويندو پر پارليامـاني نظـام ڪي بـه وڌيڪ مضبوط □ مستحڪم ڪيو ويندو. جيئن عـوام جـون چونڊيل حڪومتون بنـا ڪنهن خـوف □ خطـري جي پنهنجو ڪردار ادا ڪري سگهن.

جڏهن مارشـل لا جي خـاتمي ڪـان پـوءِ ٽيـل عــام چونــڊن □ پهريــون ڀــيرو ملڪ □ پي پي جي حڪـــومت قـــائم ٿي، ان وقت اٺين تـــرميم جي موجــودگيءَ □ صـدر □ وزيــراعظم جي اختيـارن □ عدم توازن سبب مشروط اقتدار حاصل ڪيـو ويـو. وزيراعظم بينظـير ڀٽـو ان وقت بـه مخـالف ڌر ڪي آئين □ ڪيل عوام دشـمن تـرميمن جي خـاتمي لاءِ ساٿ □ سهڪار ڪرڻ جو سڏ ڏنو هـو. پـر مخـالف ڌر صرف پي پي حڪومت سان دشمنيءَ جي بنيـاد تي ان مٿان لٽڪندڙ اٺين ترميم جي تلوار ڪي هٽائڻ لاءِ ساٿ ڏيڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو هـو. جنهن جـو اڳتي هلي اهو نتيجو نڪتـو جـو صـدر پنهنجـا اختيـار استعمال ڪنـدي عـوام جي چونـڊيل اسـيمبلين ڪي گهــر پــيڙو ڪــري ڇــڏيو هــو. جيڪــڏهن ان وقت حڪومت □ مخالف ڌر آئين □ ترميم بابت متفق ٿي وڃن ها ته نه صـرف چونـڊيل حڪـومتن مٿـان اهـا لٽڪنـدڙ تلـوار هميشـه لاءَ هـٽي وڃي هـا، پـر خـود جمهوري ادارن ڪي مستحڪم ٿيڻ جـو موقعـو ملي پــوي هــا. مخـــالف ڌر جنهن اٺين تــرميم جي آڙ □ بينظير جي اڳوٽي حڪـومت ڪي هٽـائڻ □ ڪاميـابي حاصــل ڪــئي هــئي، ان ئي تــرميم پــوءِ ســندن حڪومت جو به خاتمو ڪري ڇڏيو. نواز شريف دور □ به مخصوص پارٽي مفادن هيٺ □ اقتـدار حاصـل ڪرڻ جي لالچ □ پي پي اٺين ترميم جي خـاتمي لاءِ آءِ جي آءِ سـان سـهڪار ڪـرڻ ڪـان انڪـار ڪـري ڇڏيو هو. ڪجهه وقت لاءِ جيڪڏهن اهـو تسـليم بـه ڪري وٺجي ته آءِ جي آءِ حڪومت بـدترين ڌانـڌلين جي ذريعي چونــڊجي آئي هــئي. پــر جيڪــڏهن ان ڳالهه ڪي وسيع تر جمهوري مفـادن هيٺ نظرانـداز

ڪندي اٺين ترميم جي خاتمي لاءِ نواز شريف ســان سهڪار ڪيو وجي هـا تـه اڄ وري ان ئي قســم جـا انديشـــا ۽ انومـــان پئـــدا نـــه ٿين هـــا. هن وقت وزيراعظم بينظـير ڀٽـو جن معـاملن تي مخـالف ڌر کي ساٿ ڏيڻ ۽ ڳالهيون ڪرڻ لاءِ اپيلون ۽ تــپيلون ڪري ڪري رهي آهي، بلڪـل سـاڳيءَ طـرح نـواز شريف پنهنجي حڪومت دوران انهن معاملن تي ان وقت جي مخالف ڌر سان سرچاءَ لاءِ پريشـان هـو. پر دنيا ڏٺو ته ٻن وڏين پارٽين جي ناعاقبت انديشين نه صرف سندن حڪومتن جو خاتمو آڻي ڇـڏيو، پــر ملڪ ۽ جمهــوري ادارا ۽ پارليـــامينٽري نظـــام بـــه محفوظ ۽ مضبوط نه ٿي سگهيو.
ســپريم ڪــورٽ جي چيــف جســٽس جنـاب جسٽس سيد سجاد علي شـاهه صـدراتي ريفـرنس جي سـماعت ڪنـدي اهـا ئي ڳالهـه چـئي آهي تـه، ”ملڪ جون ٻه وڏيون پارٽيون اٺين ترميم تي سخت تنقيد ته ڪنديون رهيون آهن، پر ان جي خـاتمي لاءِ هنن ڪڏهن به سـنجيده ڪوشـش نـه ڪـئي آهي“. جنهن ڪري ان چوڻ ۾ ڪـا بـه هٻڪ محسـوس نـه ٿي ٿـئي تـه هـو ان تـرميم کي بـه پنهنجن سياسـي مقصدن لاءِ استعمال ڪرڻ گهـرن ٿيـون. هن وقت مخالف ڌر سـاڳي طـرح اٺين تـرميم هيٺ موجـوده حڪومت جي خـاتمي جـا مطالبـا ڪـري رهي آهي، جـيئن هن ڪـان اڳ پي پي مخـالف ڌر ۾ هونـدي ان ترميم کي نـواز حڪـومت جي خـاتمي لاءِ ضـروري سمجهيو هو.
جيڪــڏهن سياســي پــارٽيون اٺين تــرميم کي پنهنجن خـــاص سياســـي مفـــادن هيٺ اســـتعمال ڪنديون رهيون ۽ ان جي خاتمي لاءِ گــڏيل ڪــردار ادا نـــه ڪيـــو تـــه نـــه ملڪ انـــدر جمهـــوري ادارا مستحڪم ٿي سگهندا ۽ نه وري هتي ڪا مستحڪم حڪـــومت قـــائم ٿي ســـگهندي. هن صـــورتحال ۾ جيڪڏهن نواز شريف اقتدار ۾ اچي به وجي تـو تـه

ان ڳالهه جي ڪهڙي ضمانت آهي ته سندس حڪومت ڪي پنهنجو آئيني مدو پورو ڪرڻ ڏنو ويندو. يا سندس حڪومت خلاف ائين ترميم جي تلوار ڪي استعمال نه ڪيو ويندو. ان ڪري دانشمنديءَ جي اها ئي تقاضا آهي ته حڪومت ۽ مخالف ڌر پنهنجن ننڍن وڏن اختلافن ڪي پاسيرو رکي، ائين ترميم سميت آئين ۾ ڪيل مڙني عوام دشمن ترميمن جي خاتمي لاءِ گڏيل ڪردار ادا ڪن. ان سلسلي ۾ جيڪڏهن اقتداري ڌر ڪي ڪا قرباني به ڏيڻي پوي ته جمهوريت ۽ پارلياماني نظام جي وسيع تر مفاد ۾ ان کان نه ڪيٻايو وڃي. آخرڪار ڪنهن ڪي ته ان معاملي تي اڳڀرائي ڪرڻي پوندي. ڪجهه ڏي وٺ جي بنياد تي جمهوريت مٿان آيل خطرن ڪي ٽارڻو پوندو. جيڪڏهن ملڪ جي ٻنهي وڏين پارٽين هاڻي به پنهنجن ذاتي انائن ۽ اقتدار جي لالچ خاطر ڪو ڪردار ادا نه ڪيو، ته ملڪ جو عوام ڪين معاف نه ڪندو. هنن جا جمهوريت ۽ پارلياماني نظام جي مضبوطيءَ لاءِ سڀ واعدا ۽ دعوائون نه صرف نسورو ڪوڙ ثابت ٿيندي‍ون، پر سندن عوام جي ترقيءَ ۽ خوشحاليءَ لاءِ ڏنل نعرا به دوکو ۽ فريب ثابت ٿيندا. سياستدانن جي ان ڪردار سان جمهوري ادارا مستحڪم ٿيڻ بدران ويتر ڪمزور ۽ ناڪاره بڻجي ويندا. جنهن سان ملڪ ۾ آمريت مڙهڻ جي خواهش رکندڙ مهم جو ماڻهن ڪي سگهه ملندي ۽ هو پنهنجن ناپاڪ ارادن ڪي پورو ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندا. ان کان اڳ جو سازشي قوتون جمهوري ادارن تي وار ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي وڃن، آئين مان ائين ترميم جو خاتمو آندو وڃي. پارلياماني نظام ڪي وڌيڪ مضبوط ۽ مستحڪم ڪيو وڃي. جيئن اڳتي هلي چونڊيل حڪومتن ڪي نه صرف اطمينان سان پنهنجي منشور تي صحيح طرح عمل ڪرڻ جو موقعو مهيا ٿي سگهي پر هو

پنهنجو آئيني مدو به پورو ڪري سگهن. اها ئي ڳالهه ملڪ جي وسيع تر مفاد ۾ بهتر ثابت ٿيندي ۽ عوام جو سياستدانن مٿان اعتماد سگهارو ٿيندو.

□□□

ڪالا باغ ڊيم ٺاهڻ جو اعلان ۽ ننڍن صوبن جا اعتراض

مسلم ليگ حڪومت جو وڏو مينڊيٽ هاٿي هٿوڙا بڻجي ننڍن صوبن کي چٿڻ ۽ چيپاٽڻ لڳو آهي. ننڍن صوبن جي عوام منجهه مسلم ليگ جي حڪومت لاءِ جيڪي اميدون پيدا ٿيون هيون ته هيءَ حڪومت وڏي صوبي سان واسطو رکڻ ۽ اُن جي نمائندگي هجڻ جي صورت ۾ سنڌ، بلوچستان ۽ سرحد جي عوام سان انصاف ڪندي، اهي اميدون ڏينهون ڏينهن ڪافور بڻجي رهيون آهن. هن ڪان اڳ ته ننڍن صوبن مان ڪنيتلي ۽ نالي ماتر اختيارن واري حڪمران قيادت آٽي، ظاهري طور اهو ڏيک ڏنو ويندو هو ته ننڍن صوبن سان جيڪي ڪجهه ٿي رهيو آهي، ان ۾ پنجاب نه پر سندن ئي پنهنجي قيادت ملوث آهي. هن ڪان اڳ هميشه پين جي ڪلهن تي بندوق رکي محڪوم عوام کي نشانو بڻايو ويندو هو. پر هاٽي شايد حاڪمن کي ان ٺياڪڙيءَ جي به ضرورت محسوس نه ٿي آهي، ان ڪري هو سڌو سنئون پنهنجي سڄي طاقت، مڪاري، فريب ۽ اٽڪل بازين سان سامهون اچي چڪا آهن.

ننڍن صوبن خلاف جيڪي به فيصلا ڪيا پيا وڃن، ان کي ملڪي مفادن جو نالو ڏنو پيو وڃي ۽ عوام کي ملڪي استحڪام جا واسطا وڌا پيا وڃن. گذريل ڏينهن اڳ ان ئي مقصد هيٺ اسلام آباد ۾

هڪ قومي ڪانفرنس منعقد ڪئي وئي ۽ پاڻي جي وسيلن جي استعمال بابت قومي ڪانفرنس ۾ نه صرف سنڌ ۽ سرحد کي نقصان رسائيندڙ ۽ سندن تباهي جو ڪارڻ بڻجندڙ ڪالا باغ ڊيم لاءِ راهه هموار ڪئي وئي پر ملڪ جي انجنيئرن، ماهرن ۽ گهڻ گهرن جي هڪ نام نهاد ٽولي ملڪ ۾ هڪ وڏي ڊيم ٺاهڻ بابت هڪ ٺهراءَ به منظور ڪري ورتو. جنهن کي هاڻي صوبن وچ ۾ ان معاملي تي اتفاق راءِ قرار ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي. هي ڪانفرنس جنهن ماحول ۾ موقعي تي منعقد ڪئي وئي، ان حڪمرانن جي مڙني چالبازين کي پڌرو ڪري ڇڏيو آهي. هڪ ته هيءَ ڪانفرنس ڇئني صوبن جي سياستدانن، آبپاشي جي ماهرن ۽ سياسي پارٽين جي نمائندگي تي ٻڌل نه هئي، ٻيو ته هن ڪانفرنس ۾ سنڌ ۽ بلوچستان جي ماهرن طرفان شرڪت نه ڪئي وئي. جيتوڻيڪ خود پاڻي ۽ بجلي واري وزير راجا نادر پرويز موجب ٻنهي صوبن جي ماهرن کي دعوت ڏني وئي هئي، پر جنهن نموني هي سڄو ٺرڪسات رچايو ويو هو، ان ۾ سنڌ ۽ بلوچستان جي ماهرن کي يقين هو ته اتي نه ته سندن موقف ٻڌو ويندو ۽ نه ئي وري سندن کي ڪا اهميت ملندي، جنهن جي ڪري هنن ان نام نهاد ڪانفرنس جو بائيڪاٽ ڪرڻ ئي پنهنجي حق ۾ بهتر سمجهيو.

جڏهن هڪ حساس ۽ اهم مسئلي تي ٿيندڙ ميڙاڪي ۾ ٻن صوبن جي ڪا به نمائندگي نه هجي ۽ هنن اهڙي قسم جي ڪنهن ڪوشش جو ئي بائيڪاٽ ڪيو هجي ته پوءِ اتان منظور ٿيندڙ ٺهراءُ جي باقي ڪهڙي اهميت بچي ٿي. ڇاڪاڻ ته هن ڪانفرنس ۾ صرف ئي صرف پنجاب صوبي سان واسطو رکندڙ آبپاشي ماهرن، فني ماهرن، انجنيئرن، سياستدانن ۽ اهم ڪامورن شرڪت ڪئي. جيڪڏهن اسپيڪر الاهي بخش سومري

جهڙو ڪو اوپرو ماٺهو به موجود هو ته اهو به پنجاب جي مفادن جي رکوالي طور انتهائي عاليشان رڪارڊ رکي ٿو. آخرڪار مسلم ليگ جي حڪومت کي وڏو مينڊيٽ رکڻ باوجود اهڙي ڪنهن ترڪتال ڪرڻ جي ڪهڙي ضرورت پيش آئي. چاڪاڻ ته هو ته وڏي مينڊيٽ هجڻ سبب ملڪ جو نالو ته ڇا پر ان جو وجود به تبديل ڪري سگهن ٿا.

ننڍن صوبن جي عوام کي اجا تائين اها ڳالهه سمجهه □ نه ٿي اچي □ پنجاب جي نمائندگي ڪندڙن جو اهو موقف پنهنجي عقل □ فهم کان مٿانهون ٿو لڳي ته ڪالاباغ ڊيم بابت صوبن وچ □ اتفاق راءِ پيدا ڪيو ويندو. آخرڪار هي عوام کي بنائڻ بي وقوف بنائڻ وارا حربا ڪيستائين استعمال ٿيندا رهندا □ ڪارگر بڻبا، چاڪاڻ ته جڏهن، سنڌ □ سرحد جون اسيمبليون به ٿي ڀيرا اتفاق راءِ سان ٺهراءُ منظور ڪري ڪالا باغ ڊيم کي رد ڪري چڪيون آهن. ته پوءِ اجا ڪين ڪهڙو انڪار راءِ گهرجي. ٻن صوبائي اسيمبلين طرفان ڊيم خلاف ٺهراءُ منظور ٿيڻ ڪانپوءِ اجا ڪٿان اتفاق راءِ آندو ويندو، جنهن جي بنياد تي ڪالا باغ ڊيم تعمير ٿي سگهندو. صوبن جو اسيمبليون ئي اتان جي عوام جي نمائندگي ڪنديون آهن. هاڻي جڏهن انهن جو جواب سامهون اچي چڪو آهي ته پوءِ ڪهڙي اتفاق راءِ جي ڳالهه ڪئي پئي وڃي.

هن قومي ڪانفرنس □ پنجاب جي نمائندن سنڌونديءَ تي ڊيم اڏڻ بابت جيڪي به وضاحتون □ حجتون پيش ڪيون آهن، سي ڪنهن به طرح حقيقتن □ انصاف جي ويجهو نظر نه ٿيون اچن. هن ڊيم بابت سنڌ □ سرحد کي جيڪي خاطريون ڪرائڻ جون ڪوششون ڪيون ويون آهن، اهي ماضي جي تجربن جي آڌار تي پنجاب جي انتهائي خوفناڪ شڪل سامهون آڻين ٿيون. جڏهن اجا هي

ڊيم اڏاوت هيٺ ئي نه آيو آهي ته ان کان اڳ ئي
گذريل اڌ صدي کان سنڌ کي پنهنجي گهربل پاڻيءَ
کان سکايو پيو وڃي. هن کان اڳ جيکي به ڊيمون
۽ کئنال اڏيا ويا آهن، انهن جنهن نموني سنڌ جي
جياپي وارن ذريعن جي لتاڙ کئي آهي. تنهن مان
وڏي صوبي جي باقي پائرن ڏانهن ساک ۾ پت
پڌري ٿي پوي ٿي. جڏهن به سياري جي مند ۾ پاڻي
جي کوٽ پيدا ٿيندي آهي، ان وقت ڊيمن مان ايندڙ
پاڻي سنڌ لاءِ حرام قرار ڏنو ويندو آهي. پنجاب ۾
اڏيل کئنالن جا منهن کولي سنڌوءَ جا سنڌ ڏانهن
ايندڙ وهکري جا در بند کيا ويا آهن. جيکڏهن
ڊيمن ۾ گڏ ٿيل پاڻي واقعي ڇئني صوبن جي
ضرورت لاءِ هوندو آهي ته پوءِ اها مهرباني صرف
پنجاب تي کرڻ قومي يکجهتي جو کهڙو مثال
چئجي!

پاکستان ۾ برابري ۽ پائيچاري ۽ هک ٻئي
جو احترام کرڻ ۽ حقن جو خيال رکڻ واري تصور
هيٺ شامل ٿيندڙ يا هن ملک جي جوڙجک کندڙ
صوبن سان اڄ تائين جيکو رويو اختيار کيو ويو
آهي، تنهن خود هک پيرو هن ملک جا بنياد لوڏي ان
کي به ٽکر کري ڇڏيو آهي. اڄ خود هن ملک جو
وزيراعظم پاڻ اها ڳالهه چوي ٿو ته جيکڏهن
قومي معاملا اتفاق راءِ سان نه اُکلايا ويا ته ٻيهر
اوير پاکستان جهڙو سانحو پيش اچي سگهي ٿو.
جڏهن حکمران سڀ کجهه سمجهن به ٿا ته پوءِ
ڳالهين جا کوٽ اڏڻ بدران ان سلسلي ۾ عملي
قدم به کڻڻ گهرجن. هک طرف چيو وڃي ٿو ته
معاملا اتفاق راءِ سان طئه ٿيڻ گهرجن ته مٿان
وري اهو به چيو وڃي ٿو ته ملک ۾ نين ڊيمن جي
اڏاوت شروع کئي ويندي. چاکاڻ ته ائين نه کرڻ
کفر برابر هوندو. هو هر معاملي کي عقلي ۽
علمي بنيادن تي طئه کرڻ بدران اسلام ۽ قومي
يکجهتي کي آڏو آڻڻ ۾ دير ئي نه ٿا کن. آخر کار

اسان کي به اهو پڌايو وڃي ته خداوند قدوس کهڙي طرح ان ڳالهه ۾ راضي ٿيندو، ته هڪ صوبي کي سرسبز ڪرڻ لاءِ ٻئي کي بيابان ۾ تبديل ڪيو وڃي. ان جي ماڻهن کي خدا جي نعمتن کان محروم ڪيو وڃي. ڇا اسلام ۽ پاڪستان جو مطلب صرف اهو آهي ته پنجاب جي مفادن تي باقي صوبن کي قربان ڪيو وڃي. اسان سمجهون ٿا ته شايد وزيراعظم نواز شريف ملڪ جي ٻيهر ٽٽڻ وارو دڙڪو به سنڌ واسين کي ڏنو آهي ته جيڪڏهن هنن پنجاب جي ها سان ها نه ملائي ۽ اتفاق راءِ پيدا نه ڪيو ته ٻيهر اوڀر پاڪستان جهڙو سانحو پيش اچي سگهي ٿو. هن ڪان اڳ به پاڪستان ٽوڙڻ جا ذميورا اهي ماڻهو ئي رهيا آهن، جيڪي اڄ قومي اتفاق راءِ جا پٽڪا ٻڌي ملڪي يڪجهتي جو دهل وڄائي رهيا آهن. جيڪڏهن واقعي هنن ماضي مان سبق حاصل ڪيو آهي ته پوءِ ڪين مڙني قومي معاملن تي ننڍن صوبن جي راءِ کي اهميت ڏيڻي پوندي، معاملن کي منجهائڻ بدران ڪليل نموني پيش ڪرڻو پوندو. جيڪڏهن اڃا به چالاڪين ۽ چالبازين سان ڳڌ ڌمڪائڻ ۽ ڌاڙ ڌهڪاءُ جي بنياد تي هڪ طرف فيصلا ڪيا ويا ته پوءِ شايد هن ملڪ جي وزيراعظم جا انديشا ۽ انومان حقيقتن ۾ تبديل ٿي تاريخ جو حصو بڻجي وڃن.

(ڇپيل، روزاني عوامي اواز ڪراچي، 11 فيبروري 1998ع)

□□□

ڪالاباغ ڊيم جي اڏاوت جا اعلان ۾ بي وس بڻايل قومن جو ڪيس

ڌرتيءَ جي هن گولي تي جتي دنيا جي ٻين خطن ۾ نفرتون ۽ تڪرار ختم ٿي رهيا آهن ۽ ڏينهون ڏينهن سرچاءُ ۽ پائپي سميت هڪ ٻئي جي حقن جو احترام ڪرڻ وارو لاڙو پختو ٿي رهيو آهي. اتي بدقسمتيءَ سان پاڪستان ان ڏس ۾ جيئن پوءِ تيئن زوال جو شڪار آهي. هر گذرندڙ گهڙي هن وفاقي ملڪ جي يونٽن وچ ۾ نفرتن ۽ تڪرارن جا نوان نوان باب کولي رهي آهي. وفاق ۾ صوبن وچ ۾ رنجشون ۽ وڏي صوبي جون ننڍن صوبن سان دشمنيون ان حد تائين پهچي چڪيون آهن، جتان تقريبن هاڻي واپسي ناممڪن نظر پئي اچي. ننڍن صوبن مٿان سندن مرضيءَ جي خلاف جيڪي فيصلا مڙهيا پيا وڃن، تن سان هن ملڪ جي يونٽن وچ ۾ رت جون لڪيرون چڪجي ويون آهن. جيڪي هر گذرندڙ گهڙيءَ سان وڌيڪ گهريون ٿي رهيون آهن.

تازو وڏي مينڊيٽ جي دعويدار مسلم ليگ حڪومت وزيراعظم نواز شريف جي صدارت هيٺ ٿيل اعليٰ سطحي گڏجاڻيءَ ۾ ڪالاباغ ڊيم ٺاهڻ جي منظوري ڏئي ڇڏي آهي. وزيراعظم ان اجلاس کي خطاب ڪندي اها ڳالهه بنا ڪنهن ججهڪ جي وڏي واڪي ڪئي آهي ته ”ڪالاباغ ڊيم ضرور ٺاهيو ويندو ۽ ان سان ڪوبه متاثر نه ٿيندو.“ هن ڀيري ماضيءَ وانگر صرف سڪٽو اعلان نه ڪيو ويو آهي، پر ايندڙ 5 سالن واري منصوبي ۾ ڪالاباغ ڊيم پراجيڪٽ کي به شامل ڪيو ويو آهي ۽ ان مقصد لاءِ ڏيڊ ڪرب رپيا رکڻ جو به اعلان ڪيو ويو آهي.

جنهن مان اها ڳالهه ثابت ٿئي ٿي ته وفاقي حڪومت ۽ پنجاب کي ان معاملي تي باقي ٽن صوبن جي رضامنديءَ جي ڪابه ضرورت نه آهي. ڊيم کي هر قسم جي مخالفت کي ڪچلي به ٺاهيو ويندو. سنڌونديءَ تي ڪالاباغ ڊيم واري منصوبي کي جنرل ضياءَ جي مارشل لا دوران سنجيدگيءَ سان اختيار ڪيو ويو هو. ان سلسلي ۾ ٽئني صوبن کي جڏهن اعتماد ۾ وٺڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ته سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان ان منصوبي کي خالص فني بنيادن تي رد ڪري ڇڏيو هو. سنڌ طرفان اهو موقف اختيار ڪيو ويو ته ڪالاباغ ڊيم ٺهڻ سان سنڌ پنهنجي نهري پاڻي واري حصي کان محروم ٿي ويندي، جنهن سان هتي نه صرف زرعي معيشيت مڪمل طور تباهه ٿي ويندي، پر ان سان ٻيلي جي تباهي اچڻ سبب ماحوليات جو به مسئلو جنم وٺندو، ٻيلن جي سڪي سڙي ناس ٿي وڃڻ سبب جهنگلي جيوت جو انت اچي ويندو. سنڌ سموري قدرتي سونهن ۽ حسن کان وانجهجي ويندي. سنڌ جي آبپاشيءَ وارن ماهرن موجب ڊيم ٺهڻ سان سنڌو درياهه ۾ پاڻي جي ايتري ته کوٽ پيدا ٿيندي جو ربيع جي فصلن جهڙوڪ ڪڻڪ، ڪمند، سرنهن، وغيره لاءِ گهربل پاڻي نه ملڻ سبب سنڌ ۾ ڏڪار جهڙي صورتحال پيدا ٿي ويندي. جنهن سان نه صرف سنڌ پر پاڪستان به پنهنجي زرعي معيشيت جي هڪ اهم حصي کان محروم ٿي ويندو. ڪاڏي خوراڪ ۾ خود ڪفيل هي ملڪ ڪڻڪ، تيل، گيهه ۽ ڪپڙي جهڙين بنيادي ضرورتن لاءِ به ٻين ملڪن جو محتاج ٿي ويندو. جڏهن ته سنڌو درياهه مان مناسب مقدار ۾ سمنڊ ۾ پاڻي نه ڇڏڻ سبب سمنڊ پنهنجون حدون اورانگهي مٿي چڙهي هزارين ايڪڙ زرعي زمين ۽ وسنديون پنهنجي لپيٽ ۾ آڻي ناس ڪري ڇڏيندو. جنهن سان سنڌ جا ٺٽو ۽ بدين ضلعا وڌي پئماني تي متاثر ٿيندا.

هـونئن بـه ڪالابـاغ ڊيم ڪـان اڳ جيڪي بـه سنڌو درياهه تي ڊيم اڏيا ويا آهن، يا ان مان ڪئنال ڪڍيا ويا آهن، تنهن لاءِ ڪنهن به قسم جون قانوني گهرجون پوريون نه ڪيـون ويـون آهن. سـنڌ پـاڻيءَ جي ورهاست جي حوالي سان جيڪي بـه اعـتراض ڪيـا آهن، انهن ڪي هميشه ملڪ جي سالميت، پـائپي ۾ پائيچاري جي نعرن ۾ ڏبـڌي هيٺ دٻـايو ويـو. اهـڙو آواز بلند ڪندڙن تي صوبائي تعصب پکـيڙڻ ۾ ملڪ دشـمني سـميت ٻيا ڪـرپ جوڳـا الـزام هنيـا ويـا. ماضيءَ ۾ پاڻي تي جيڪو ڌاڙو هنيو ويـو، ان جـا بـه عملي نتيجا انتهائي ڀيانڪ نڪتا. هـر سـال اونهـاري جي موسم ۾ سنڌ جي بئراجن، واهن ۾ شاخن مان واري اڏامڻ لڳنـدي آهي. سـاوا سـتابا کيت اجـڙي ويندا آهن، سنڌ جي حڪمرانن طرفان احتجـاج جي باوجود سنڌ ڏانهن ايندڙ پاڻي جـا در بنـد ڪيـا وينـدا آهن، جڏهن هن وقت اها صـورتحال آهي جـو سـنڌ پاڻي جي ڦڙي ڦڙي لاءِ پنجاب جي محتاج بڻيل آهي ته پـوءِ ڪالابـاغ ڊيم نهڻ سـان تـه ان جي مـوت ۾ حياتيءَ جا اختيار بـه پنجـاب يعـني مرڪـز جي هٿ وس ٿي ويندا.

ڪالاباغ ڊيم جي حوالي سان بلوچسـتان جـو بــه ســاڳيو ســنڌ وارو موقــف آهي، ڇاڪــاڻ تــه بلوچســتان جي نهــري پــاڻي جــو دارومــدار بــه سـنڌوندي تي آهي، جيڪـڏهن سـنڌوندي جي پـاڻي تي ڪوبـه ڌاڙو لڳي ٿـو تـه ان ڪـان بلوچسـتان بـه سـاڳيءَ طـرح متـاثر ٿينـدو، جهـڙي طـرح سـنڌ سوڪهڙو جو شڪار ٿيندي. جڏهن ته سرحد صوبي جــو ڪيس بــه انتهــائي وزنــدار آهي، ڇاڪــاڻ تــه ڪالابـاغ ڊيم جي تعمـير سـان سـرحد صـوبي جي لکين ايڪڙ زمين سم ۾ ڪلر جو ڪـاج بڻجي پنهنجي زرخيزي وڃائي ويهندي. سرحد جا ڪيـترائي واهڻ، وسنديون ۾ شـهر سـم جي پـاڻي ۾ ٻـڏي وينـدا. ان ڪري سـنڌ، سـرحد ۾ بلوچسـتان طرفـان ڪالابـاغ

ڊيم جي اڏاوت جي مخالفت جا ڪي به سياسي سبب نه پر مڪمل فني ۽ اتان جي عوام جي جياپي سان لاڳاپيل آهن.

پنجاب، پاڪستان جي وجود ڪان وٺي اڄ تائين مختلف هيلن، بهانن ۽ زور زبردستيءَ سان ننڍن صوبن جي حق تلفي ڪندو آيو آهي. هر ان منصوبي کي قومي اثاثو قرار ڏنو ويندو آهي، جيڪو خود سندس مفادن جي حوالي سان ڪمائتو ۽ ڪارگر هوندو آهي. 50 سالن جي تاريخ اهڙين ڪيترين ئي ثابتين ۽ شاهدين سان ڀري پئي آهي، جو ڪيترائي اهڙا منصوبا سٽيا ويا ۽ انهي تي عمل ڪرايو ويو، جيڪي باقي صوبن جي حوالي سان اعتراض جوڳا هئا. هن وقت به ڪالاباغ ڊيم تي جيڪا ڳت ڏني پئي وڃي، ان پويان بجلي حاصل ڪرڻ کان وڌيڪ پنجاب جون لکين ايڪڙ زمينون آباد ڪرڻ وارو مفاد لڪل آهي، جڏهن ته ملڪ ۾ توانائي جو بحران ختم ڪرڻ لاءِ ٻيون به ڪيتريون ئي حڪمت عمليون ۽ ٽيڪنالاجيون موجود آهن. هيڏي وڏي تڪراري منصوبي کي شروع ڪرڻ بدران سنڌ مان نڪرندڙ ڪوئلي تي بجلي گهر قائم ڪري سگهجن ٿا. پر موجوده حڪومت جاٽي واٽي ان معاملي کي منجهائي ۽ بگاڙي رهي آهي. گذريل پ پ حڪومت ۾ ٿر مان هٿ آيل ڪوئلي تي بجلي گهر اڏڻ وارن عالمي معاهدن کي منسوخ ڪيو پيو وڃي. جيڪڏهن واقع ملڪ مان توانائي جو بحران ختم ڪرڻ جو ئي مقصد آهي ته پوءِ آخرڪار هرويرو ڪالاباغ ڊيم ناهڻ تي ڳت ڇو پئي ڏني وڃي. ايڏي وڏي ڊيم ناهڻ بدران ڪوئلي کان سواءِ سنڌو درياهه جي سنڌ مان گذرندڙ وهڪري تي به ننڍا ڊيم جوڙي توانائي جي بحران جو خاتمو آڻي سگهجي ٿو. ان مقصد خاطر سنڌ سان واسطو رکندڙ آبپاشيءَ جا ماهر حڪومت کي ڪيتريون ئي تجويزون ڏئي چڪا آهن.

كالاباغ ڊيم نه صرف صوبن وچ ۾ تكراري مسئلو بڻجي چڪو آهي، پر خود ان لاءِ امداد ڏيندڙ اداري عالمي بئنڪ به ان کي رد ڪري ڇڏيو آهي. عالمي بئنڪ جي ماهرن موجب ان معاملي تي تكرار پيدا ٿيڻ سبب گذريل ٽن سالن دوران پاڪستان حكومت ۽ عالمي بئنڪ وچ ۾ ڊيم واري مامري تي ڪوبه رابطو نه ٿيو آهي. عالمي ماهرن موجب كالاباغ ڊيم جي حوالي سان ماحوليات ۽ پيهر بحاليءَ وارا مسئلا ايترا ته پيچيده ٿي چڪا آهن، جو كالاباغ ڊيم ۾ هٿ وجهڻ کان اڳ انهن مسئلن کي تفصيلي نموني ۾ سنجيدگيءَ سان حل ڪرڻو پوندو. ماهرن موجب جيڪڏهن پاڪستان حكومت اها ڊيم تعمير ڪرڻ به چاهي پوءِ به ان سان لاڳاپيل ماحولياتي ۽ پيهر بحالي وارن مسئلن کي حل ڪرڻ لاءِ به يا ٽي سال لڳي سگهن ٿا. عالمي بئنڪ جي ماهرن موجب هاڻي اهو منصوبو مالي لحاظ کان ايڏو ته مهانگو ٿي چڪو آهي جو ان لاءِ رقمن جو بندوبست ڪرڻ پاڪستان جهڙي ڪنگال ملڪ لاءِ ناممڪن آهي.

مسلم ليگ حكومت كالاباغ ڊيم جي اڏاوت لاءِ ايندڙ 5 سالن واري منصوبي ۾ صرف 150، ارب رپيا رکيا آهن، جڏهن ته ماهرن موجب ان تي موجوده دور ۾ 3 کرب 60 ارب رپيا لاڳت ايندي، جيڪڏهن اهڙي وڏي منصوبي ۾ هٿ وڌو ويو ته پاڪستان ۾ تعمير ۽ ترقي سميت ٻيا ضروري منصوبا ۾ ڪم ڪار مڪمل طور بيهجي ويندا. جنهن ڪري كالاباغ ڊيم نه صرف صوبن جي تكرار سبب پر خود مالي لحاظ کان به ناقابل عمل منصوبو بڻجي چڪو آهي. كالاباغ ڊيم جي اڏاوت کو هڪ يا ٻن سالن جو کيل ناهي، پر ان منصوبي کي مڪمل ڪرڻ لاءِ گهٽ ۾ گهٽ 15 سالن جو وقت کپي. ان هيڏي وڏي عرصي دوران پاڪستان پنهنجي توانائيءَ جون ضرورتون ڪيئن

پوريون ڪندو. اهو به هڪ وڏو سوال آهي. جــڏهن ته ان منصوبي کي ڪالعدم قرار ڏئي جيڪڏهن ٻيا متبادل اختيار ڪيا وڃن ته ان سان نه صرف مالي مشڪلاتن تي ضابطو آڻي سگهجي ٿو، پر ٿوري مدي اندر توانائيءَ جي وڌندڙ بحران کي بـه ڪنهن حد تائين حل ڪري سگهجي ٿو.

جـڏهن ڪالاباغ ڊيم جي منصـوبي کي امـداد ڏيندڙ عالمي ادارا به رد ڪـري چڪـا آهن ۽ ان کي پاڪستان لاءِ فائديمند قرار نـه ٿـا ڏين، ٻـئي طـرف سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان جون صوبائي اسـيمبليون هڪ ڪـــان وڌيڪ ڀـــيرا ان جي مخـــالفت ۾ ٺهـــراءَ منظور ڪري چڪيون آهن، پوءِ بـه اهـڙي تڪـراري رٿـــا تي زور ڏيڻ ۽ ان لاءِ زبردســـتي هڪ طرفـــا فيصــلا ڪـــرڻ ڪٿـــان جي دانشـــمندي قـــرار ڏئي سـگهجي ٿي. جيڪي ڌريـون ۽ ٽـولا ملڪ جي خـير خواهيءَ ۽ مالڪيءَ جا دعويدار آهن، انهن اڄ تـائين ملڪ جي ڀلائي، تعمـير ۽ تـرقي جي حـوالي سـان جيڪي بــــه ڪارنامـــا ســـرانجام ڏنـــا آهن، تن هن بدقسمت ملڪ کي هميشـه هـاڃو ئي رسـايو آهي. اهي ئي ماڻهو ٻيهر ملڪي ايڪي ۽ اتحـاد جي نـالي تي ڪالاباغ ڊيم جـو پٽڪـو پـٽي رهيـا آهن، جن جي پرڪارن سـبب 1971ع ۾ اسـان کـان بنگـالي ڀـائر جدا ٿي ويا هئـا يـا کين زور زبردسـتيءَ سـان چـني الڳ ڪيـو ويـو هـو. هن وقت جـڏهن ملڪ ۾ گـڏيل صـلاح ۽ راءِ سـان ڀائيچـاري وارو مـاحول ۾ فيصـلا ڪرڻ جي ضرورت آهي ۽ ماضيءَ جي غلطين جـــو ازالـو ڪـرڻ لاءِ مـاحول تيـار ڪرڻـو آهي. ان وقت هٿ وٺي ڪمـزور قـومن ۽ قـوميتن کي هن تـاجي پيٽي کان بيزار ۽ بتال ڪرڻ جون سازشون سٽيون پيـــون وڃن. حڪمـــرانن جي اهـــڙن هڪ طـــرفن فيصلن سان جيڪڏهن سڀاڻي خدا نه ڪري هن 50 سال پراڻي جوڙجڪ کي ڪو هاڃو رسيو تـه ان جـا ذميدار به اهي ماڻهو هوندا، جيڪي ملڪي سالميت

۾ استحڪام جي نالي تي نفرتن جـو ٻج ڇـٽي رهيـا آهن. قـومن وچ ۾ دشـمنيون پيـدا ڪـري ڪين هڪ ٻئي ڪان ڌڪي ڌار ڪرڻ جا سامان پيدا ڪري رهيـا آهن. هاڻي بـه وقت نـه ويـو آهي تـه موجـوده وڏي مينڊيٽ جي دعويـدار حڪـومت پنهنجي سـگهه ڪي استعمال ڪندي صوبن وچ ۾ پائيچاري وارو مـاحول پيدا ڪرڻ لاءِ حقيقي بنيادن تي فيصلا ڪري. اهـڙن مــڙني قــوتن جي حوصــلي شــڪني ڪــئي وڃي، جيڪي ملڪ جي ٻلائي جي نعري هيٺ ان جـا بنيـاد کوٽي رهيا آهن.

(ڇپيل روزانو سچ ڪراچي، 1 جون 1998ع)

ااا

ڪراچي - حيدرآباد موٽروي ۽ سنڌ حڪومت جو تازو مؤقف

سنڌ سان وفاق جون مهربـانيون هـاڻي سـڀ

ليڪا لتاڙي چڪيون آهن. گذريل 52 سالن اندر هن
ديس جي ماڻهن سان ملڪ جي تحفـظ ۽ سـالميت
سميت ڀين خوبصورت نعـرن ۽ نظـرين جي بهـاني
سان جيڪي هاجا ڪيا ويا آهن، تن جـو نـتيجو اهـو
نڪتـو آهي، جـو ورهـاڱي ڪـان اڳ واري خوشـحال
سنڌ هاڻي بئنڪن جي قرضـي بڻجي چڪي آهي. ان
جـا مـاڻهو روزگـار جي اڻ هونـد، بـک، بيمـاريءَ ۽
بـدحاليءَ سـبب اجتمـاعي خودڪشـيءَ ڏانهن وڌي
رهيـا آهن. پاڪسـتان ٺهڻ ڪـان اڳ تـه سـنڌ ايـتري
آسودي هوندي هئي، جو هتان جا ماڻهو ڪير، مکڻ ۽
لسي وڪرو ڪـرڻ ڪبيرو گناهـه سـمجهندا هئـا، پـر
هاڻ انهن ئي سکين ستابن ماڻهن جي مالي وسيلن
تي قبضو ڪري ڪين ان منزل تي رسـايو ويـو آهي،
جو اڄ هن قوم جا ٻچا ٻيو ته ٺهيو پر بسن ۾ گـاڏين
۾ ڀيرين اگهـاڙا ٿي پـاڻي وڪـرو ڪـرڻ تي مجبـور
آهن. مضبوط مرڪـز جي نـالي تي يـا ملڪي دفـاع
جي آڙ ۾ اسـان جـون خوبصـورت زمينـون، واپـار،
معدني وسيلا، پاڻي، روزگار جا ذريعـا سـپ ٻـاهران
آيل ماڻهن حوالي ڪري سنڌ جي معاشي ناڪابندي
ڪـئي وئي آهي. هي سلسـلو 1947ع ڪـان جـيئن
جاري ٿيو آهي، سو بند ٿيڻ جو نالو ئي نـه ٿـو وٺي.
جيڪڏهن ان تي ڪو احتجاج ٿئي ٿو يا آواز بلند ٿـئي
ٿو ته ان لاءِ هڪيا تکيا قاعـدا قـانون ٺهيـا پيـا آهن.
ٿڪي جهـڙا ايڪٽ پـاس ڪـري، آئينن ۾ ترميمـون
ڪري سنڌ جي مال تي قبضي جي هيج کي قـانوني
جواز مهيا ڪيا پيا وڃن.

اڄ جڏهن سنڌ جا ماڻهو، مـڙني ناانصـافين ۽
واعـدي خلافين خلاف متحـد ٿي رهيـا آهن تـه انهن
جو گهيراءُ تنگ ڪرڻ لاءِ نت نوان پراجيڪٽ شروع
ڪـرڻ جون ڳالهيون ڪيون پيون وڃن. ظاهري طور
سنڌ جي خـيرخواهي ۽ سـڄاڻپ جـا اعلان ۽ اقـرار
ڪري اهڙيون ته سازشون ۽ مڪاريون ڪيون پيون
وڃن، جن سـان هتـان جي مـاڻهن جي پنهنجن

وسيلن ۾ دولت تان مالڪي واري دعويٰ دقُ تي وجي. تازو وفاقي حڪومت 21 جون 1999ع تي فوجي فائونڊيشن سان ڪراچي – حيدرآباد سپر هاءِ وي کي موٽر وي ۾ تبديل ڪرڻ جو معاهدو ڪيو آهي. ان معاهدي کان اڳ وزير اعظم نواز شريف ڪراچي ۾ هڪ تقريب دوران سنڌ جي عوام کي خوشخبري ٻڌائيندي اهو اعلان ڪيو هو ته پنجاب وانگر سنڌ ۾ به موٽر وي ناهيو ويندو. جنهن بعد سنڌ حڪومت جي رضامندي حاصل ڪرڻ بدران مرڪز نه صرف موٽر وي ناهڻ جو باضابطا اعلان ڪري ڇڏيو، پر 8 ارب روپين جي ان رٿا جو ٺيڪو به فوجي فائونڊيشن حوالي ڪيو ويو. ڇا سنڌ کي اهڙي ڪنهن رٿا جي ضرورت هئي يا ان قسم جو ڪو مطالبو ڪيو ويو هو؟ انهن مڙني سوالن کي پاسيرو رکي نه صرف هڪ طرفو فيصلو ڪيو ويو پر سنڌ حڪومت کي هڪ حڪم ذريعي اها به هدايت ڪئي وئي ته هو 21 سپٽمبر 1999ع کان سپرهاءِ وي تان اوڳاڙي ٿيندڙ ٽول ٽيڪس جا سڀ حق واسطا فوجي فائونڊيشن حوالي ڪري ڇڏي. وفاق جي ارهه زورائي ته ڏسو ته هنن سنڌ جي هڪ عاليشان روڊ تي قبضو ڪرڻ ۾ ان مان ٿيندڙ آمدني کي ڦٻائڻ لاءِ سنڌ حڪومت سان صرف وات ٽڪاٽي به نه ڪئي. ائين محسوس ڪرايو ويو ڄڻ ته سنڌ هن ملڪي وفاق جو ڪو خودمختيار يونٽ نه پر ڪا فتح ڪيل ڪالوني هجي. جنهن جي مرضيءَ ۾ منشا جي ڪابه حيثيت نه هجي. وزير اعظم نواز شريف جي حڪومت پنهنجي ڳري مينڊيٽ جي نشي ۾ سڀ وفاقي قدر، آئيني ۾ قانوني گهرجون لتاڙڻ ۾ ذري برابر جي به پرواهه نه ڪئي.

تازو 25 آگسٽ 1999ع تي جڏهن روزاني سچ طرفان ڪراچي - حيدرآباد موٽروي جي موضوع تي سيمينار ڪرايو ويو ته ان ۾ شريڪ

ٿيندڙ مڙني سياستدانن، فني ماهرن، ٽرانسپورٽرن ۾ ٻين باشعور ماڻهن نه صرف ان رٿا کي رد ڪيو هو، پر ان سان سنڌ کي پهچندڙ نقصانن کان به سڄي ملڪ جي عوام ۾ حڪمرانن کي آگاهه ڪيو ويو. سنڌ جا ماهر ان راءِ جا آهن ته ڪراچي - حيدرآباد سپرهاءِ وي سنڌ جي ملڪيت آهي. چاڪاڻ ته هن روڊ تي وفاق جيڪا لاڳت ڪئي هئي. اها ون يونٽ جي ٽٽڻ بعد سنڌ جي ڪاتي ۾ وڌي وئي هئي ۾ سپر هاءِ وي کي سنڌ جي ملڪيت قرار ڏنو ويو هو. ان ڪري وفاق طرفان هاڻي هن روڊ تي مالڪي جا اختيار جتائڻ جو ڪوبه آئيني ۾ قانوني جواز ناهي. وفاق جو هي فيصلو اصل ۾ سنڌ سان ڪا سڄٽائپ نه پر ان کي هر مهيني ٿيندڙ 9 ڪروڙ روپين جي آمدنيءَ کان محروم ڪرڻ جي سازش آهي. وفاق، سنڌ کان ٻيا ته سڀ وسيلا ڦري ورتا آهن، پر هاڻي روڊ جي ٿيندڙ آمدني کان به محروم ڪرڻ گهري ٿو. جيڪڏهن خالص فني بنيادن تي به ڏسجي ته سنڌ کي موٽروي جي ڪابه ضرورت ناهي. سپر هاءِ وي جي ڇئن لائينن واري روڊ ۾ اڃ به ايتري گنجائش آهي، جو اهو ايندڙ ڪن ڏهاڪن تائين ٽريفڪ جون ضرورتون پوريون ڪري سگهي ٿو. هن وقت مالي وسيلن جي اڻ هوند سبب سنڌ جا سڀ رستا ۾ روڊ تباهه ٿي چڪا آهن. انهن جي مرمت لاءِ حڪومت وٽ هڪ ٽڪو به موجود ڪونهي. ان تباهه ٿيل رستن جي مرمت نه ٿيڻ سبب سنڌ جي هاءِ ويز تي موتمار حادثن ۾ هر روز 22 ماڻهو اجل جو شڪار ٿين ٿا. سنڌ ۾ نيشنل هاءِ وي ڪيترن ئي هنڌن تان ويهجي چڪو آهي. جنهن ڪري ٽريفڪ ڪلاڪن جا ڪلاڪ بلاڪ ٿيو وڃي. حڪمران ملڪ جي هن وڏي رستي جي مرمت ڪرائڻ بدران موٽروي تي زور ڏئي رهيا آهن. جيڪڏهن حڪمرانن کي سنڌ سان ايتري ئي همدردي آهي ته ان کي موٽروي ڏيڻ

بدران فارم کان مارڪيٽ تائين 4 هزار ڪلوميٽر لنڪ روڊ ٺهرائي ڏنا وڃن. جنهن سان نه صرف سنڌ ۾ مواصلات جو سسٽم بهتر ٿي ويندو، پر ڳوٺن جي ترقي ٿيندي ۽ زراعت جي سيڪٽر ۾ هڪ وڏو انقلاب اچي ويندو.

اصل ۾ موٽروي، سنڌ جي ترقيءَ ۾ تعمير جي رٿا نه پر هتان جي زمين تي قبضي جي هٻڇ آهي. فوجي فائونڊيشن کي سپرهاءِ وي جي چئن لائينن واري روڊ کي 6 لائينن ۾ تبديل ڪرڻ کان اڳ ئي ٽول ٽيڪس جي اوڳاڙي جا حق ڏيڻ سچي ڳالهه کي وائکو ڪري ڇڏي ٿو. فوجي فائونڊيشن کي اهو ٺيڪو ملڻ سان ٽول ٽيڪس جي اگهن ۾ 15 سيڪڙو اضافو ڪيو ويندو. جنهن سان ٽرانسپورٽ جي ڪراين ۾ واڌ ايندي. ان سان گڏ سنڌ ساليانو ڏيڍ ارب روپين جي آمدني کان محروم ٿي ويندي. جڏهن ته فوجي فائونڊيشن روڊ تي هڪ روپيو به لاڳت ڪرڻ کان اڳ ئي روزانو لکين روپيا آمدني حاصل ڪرڻ لڳندي. آخر اهو ڪهڙو منطق آهي جو هڪ خانگي ڪمپني کي سنڌ جا زميني ۽ آمدني وارا وسيلا انعام ۾ ڏنا پيا وڃن. نه صرف سنڌ جي روڊ تي قبضو ڪري ان کي پنجاب جي نمائندگي ڪندڙ هڪ ڪمپنيءَ کي مقاطعي تي ڏنو پيو وڃي، پر ان سان سپر هاءِ وي جي ٻنهي پاسن کان صنعتي ايريائون ۽ ٻيون رهائشي ڪالونيون جوڙي پنجاب جي ماڻهن کي آباد ڪرڻ جي به خوفناڪ رٿا تيار ڪئي وئي آهي. جنهن سان سنڌي ماڻهو نه فقط اقليت ۾ اچي ويندا پر هو پنهنجي گادي ۾ بندر گاهه واري شهر تان مالڪي جا اختيار وڃائي ويهندا.

سنڌ حڪومت، ”سچ“ سيمينار بعد موٽروي رٿا عام بحث جو موضوع بڻجڻ سبب ان تي ڪيترائي ڀيرا پنهنجو مؤقف تبديل ڪيو آهي. ڪجهه وقت اڳ ان رٿا بابت اعتراض جو اعلان ڪيو ويو،

پر جڏهن تازو وزير اعظم نواز شريف، سنڌ جي
صلاحڪار سيد غوث علي شاهه جي مقرري بعد
ڪراچي پهتو هو ته سنڌ حڪومت طرفان ان رٿا
تي ڪنهن به قسم جو اعتراض نه هجڻ جو اعتراف
ڪيو ويو. اهو بيان هيٺين سطح تي ڪامورن جو
ڪارنامو هيو يا ان ۾ سنڌ جي والي وارثن جي
رضامندي شامل هئي. ان بابت صرف ملائڪ ئي
ڄاڻي سگهن ٿا. تازو هڪ نالي وارو انگريزي اخبار
پنهنجي هڪ خاص رپورٽ ۾ اهو انڪشاف ڪيو
آهي ته سنڌ حڪومت سپر هاءِ وي وفاق حوالي
ڪرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو آهي. وفاق طرفان
21 سيپٽمبر تي سپر هاءَوي جي مالڪي وارا حق
فوجي فائونڊيشن حوالي ڪرڻ واري حڪم نامي
جي جواب ۾ سنڌ، وفاقي حڪومت کي پنهنجن
اعتراضن کان آگاهه ڪيو آهي. جنهن ۾ چيو ويو
آهي ته ان سان سنڌ پنهنجي ريگيولر آمدنيءَ کان
محروم ٿي ويندي. ان ڪري وفاق جيڪي فنڊ
موٽروي ٺاهڻ لاءِ ڏيڻ لاءِ تيار آهي. سو موٽروي
ٺاهڻ بدران هتان جي تباهه ٿيل روڊن جي مرمت
لاءِ ڏنو وڃي. سنڌ حڪومت، وفاق جي ان جي
رويي تي به اعتراض ڪيو آهي ته موٽروي ٺاهڻ
واري منصوبي ۾ ان بابت فوجي فائونڊيشن سان
معاهدي متعلق صوبائي حڪومت سان ڪو به
مشورو نه ڪيو ويو. جيڪڏهن واقع سنڌ سرڪار
ان رٿا کي رد ڪيو آهي ته حڪومت جي ان
فيصلي کي سنڌ جو عوام ضرور ساراهه ۽ قدر
جي نگاهه سان ڏسندو. ڇاڪاڻ ته هتان جي
وسيلن ۽ آمدنيءَ جي ذريعن جو تحفظ ڪرڻ سنڌ
حڪومت جي آئيني، قانوني ۽ اخلاقي ذميواري
آهي. ان ذميواري جي ادائگي ۾ هتان جو عوام
حڪومت سان گڏ هٿ ونڊائڻ لاءِ تيار آهي.

وفاق ۾ خاص ڪري پنجاب اڄ تائين ننڍن
صوبن سان جيڪو رويو اختيار ڪيو آهي، تنهن ملڪ

منجهه نه صرف بيچيني کي جنم ڏنو آهي. پر ان سان خود ملڪ جي بنيادن کي هاچو رسيو آهي. اڄ هي جيڪي مرڪز مخالف جذبا پيدا ٿيا آهن، سي ڪنهن لباڙي سياستدان جو ڪرشمو ناهي، پر اصل ۾ انهن جا مادي بنياد موجود آهن. ان ڪري ملڪ سان محبت، وفاداريءَ ۾ سچاٽائپ جي اهائي تقاضا هوندي ته ننڍن صوبن ۾ خاص ڪري سنڌ سان اڻ برابري وارو سلوڪ بند ٿيڻ ڪپي. اهڙن مڙني فيصلن کي رد ڪيو وڃي، جنهن سان ملڪي سالميت تي چنبا پون. اڄ جڏهن ملڪ جي مڙني اهم شعبن جو واڳون پنجاب جي قيادت حوالي آهن ته هنن کي گذريل 52 سالن اندر ننڍن صوبن سان ٿيل بي واجبين جو تدارڪ ڪرڻ لاءِ ڪردار ادا ڪرڻ گهرجي. جيڪڏهن هاڻي به ساڳيو هوڏ ۾ قبضي واري هيچ جاري رهي ته پوءِ ماضيءَ جهڙا ڪيترائي سانحا جنم وٺي سگهن ٿا.

(چيپل روانو سچ ڪراچي، 10 سيپٽمبر 1999ع)

□□□

آمريڪا – ريڊ انڊينز ۾ سنڌي

ڪڏهن ڪڏهن ڪي خبرون يا اعلان باقي جڳ جهان لاءِ ننڍڙا هوندي به ڏاڍا چرڪائيندڙ ۾ مانائتا هوندا آهن. ڪن قومن جا ڪي تاريخي قدم ۾ فيصلا پنهنجن عظمتن سبب وڏ ماڻهپي لاءِ مقرر ٿيل مڙني ماپن ۾ پئمانن ۾ به سمائجي نه سگهندا آهن. اهڙو ئي هڪ فيصلو 20 صدي جي پڇاڙي واري سال جي شروعات ۾ آمريڪا بهادر ڪري

واقع انهن ملڪن ۾ قومن لاءِ جرئتمنداڻو ۾ انصــاف پريــو مثــال قــائم ڪيــو آهي، جن پنهنجي تــرقي ۾ تعمـير جـو بنيـاد ئي ٻين مظلـوم قـومن، سـتايل ۾ محروم ڪيل مــاڻهن جي رت ۾ پگهــر تي وڌو آهي. آمريڪا سرڪار، نئين سال جي موقعي تي، آمريڪا کنـڊ جي اصـل رهواسـين ريـڊ انـڊينز جي زمين تي پهرين عالمي جنگ جي موقعي تي ڪيل قبضو ختم ڪرڻ جو اعلان ڪيو آهي. جنهن موجب ريـڊ انـڊينز کي 32 هــزار هيڪــٽر زمين واپس ڪــئي وينــدي. هلندڙ صديءَ دوران ڪنهن ملڪ طرفــان ڪنهن ٻي قــوم جي ايــڏي وڏي ايراضــي رضــاڪارانه نمــوني واپس ڪـرڻ جـو هي وڏو فيصـلو هونـدو. جيڪـڏهن آمريڪــا جيڪــا ســڄي دنيــا جي لٺ ســرداري جي دعويدار آهي. ريڊ انڊينز کي اها زمين واپس نــه بــه ڪري ها تــه ڪــو بــه ڪــانئس پڇــا ڳاڇــا ڪــرڻ وارو ڪين هيــو، نــه وري ويچــارن ريــڊ انــڊينز کي ايــڏي طاقت ۾ قوت هئي، جــو هــو پنهنجي ابــاڻي ملڪيت تان قبضو ختم ڪرائي سگهن ٿا.

آمريڪا بهادر جو اهــو اعلان ســنڌ واســين لاءِ ته واقعي حيرت جوڳو آهي پر شايد انهن قــوتن لاءِ بــه شرمســاري جــو ســبب بڻجي ســگهي، جيڪي گذريل اڌ صديءَ کــان ملڪ جي وحــدت، ســالميت، اتحاد ۾ ڏاڍ جي بنياد تي سنڌ جي سرسـبز ڪيٽن تي قابض آهن. هن ڌرتيءَ جي ڪک مان ان اپــائي پيٽ جو دوزخ پريندڙ ان جــا فرزنــد تــه ٺهيــو، پــر صــرف دوست به نه ٿي سگهيا آهن. 1947ع جي ورهــاڱي کان ۾ موجوده وفاق ۾ شموليت کان پوءِ هڪ وڏي منصوبابنديءَ هيٺ سنڌ جي ڌرتيءَ تي والار شــروع ٿي. بئراجن جون زمينون پنجاب کان آيل ماڻهن کي کوڙين جي اگهن تي ڏئي هتان جي اصل رهواسين کي آبپاشي جي نئين نظام جي نعمتن کان محــروم ڪيو ويو، بعد ۾ منگلا ڊيم، تــربيلا ڊيم، چشــمه لنڪ ڪئنــال جي متــاثرن جــا ڪٽڪ چــاڙهي ســنڌ ڌرتي،

سـنڌ واسـين جي پـيرن هيٺـان سـرڪائڻ جوعمـل جاري رهيو، جنهن کي اڄ سوڌو ڪٽي به ڪو تـاڪو لڳندو نظر نه ٿو اچي. فـوجين، رانـديگرن، سـميت لاهـور □ سـيالڪوٽ جي پهلـوانن کي تـه چـڏيو پـر قبضـي جي هيڇ □ عـرب شـيخن کي بـه هتـان جي زمين سان نوازڻ ڪان وسـان ڪين گهٽـايو ويـو. اڄ جيڪـڏهن ڪاٿو لڳـايو وڃي تـه سـنڌ جي اپت واري پلوڙ ٻئراجي زمين جو 60 ڪـان 70 سـيڪڙو اوپـرن ماڻهن □ خاص ڪري پنجـاب جي والار پسـند قـوتن جي قبضي هيٺ اچي چڪو آهي.

اسان جي پياري پاڪستان □ اسان جـا آقـا □ حاڪم ”لوڪ وڃي لهوارو، تـون اوچـع وهـه اوپـار“ واري چوٽي تي سئو سيڪڙو عمل ڪري رهيـا آهن. هڪ طرف هانگ ڪانگ □ مڪائو صدين ڪانپوءِ چين کي واپس ٿي چڪـا آهن، اسـرائيل پنهنجي نسـلي اڳـرائي □ هـوڏ تـان لهي فلسـطينين کي پنهنجي ڌرتي واپس پيـو ڪـري، شـام جي گـولان وارين ٽڪرين تان قبضـو ختم ڪـرڻ جا سـانباها ڪيا پيـا وڃن. ٻئي طرف اسان جا يـار سـڄي دنيـا کي پـٺي ڏئي پنهنجي والار کي نه صرف جـائز قـرار پيـا ڏين پر ان کي جاري رکڻ لاءِ نـوان منصـوبا □ ٽڪسـاٽ گهڙيا پيـا وڃن. ان سـڄي ذهـنيت جي بـاوجود هنن جي ذهن □ ضـمير □ اهـا اٽ ٽڻ ضـرور موجـود هوندي تـه صـدين جـا قبضـا بـه ڪنهن جي مـالڪي واري آفـاقي حـق کي ريـتي نـه ٿـا سـگهن. اڄ نـه سڀاڻي والاريل زمينون، ماڳ □ مڪان ضرور واپس ڪرڻا پونـدا. ڇاڪـاڻ تـه قـومن جـا تـاريخي حـق □ واسطا ڪجهه سالن □ صدين جي قبضي سان غـير محفـوظ ڪـري نـه ٿـا سـگهجن. اڳي پـوءِ مـالڪي صرف انهن مالڪن جي هلنـدي، جن کي اهـا نعمت قدرت عطا ڪئي آهي.

اسـان جي حـاڪمن □ آقـائن جي وات مـان ڪڏهن ڪڏهن سچ اوڳاڇجي به پوندو آهي. هـو نـه

چاهيندي به اهو اعتراف ڪري وجهندا آهن ته هنن ملڪ جي مظلوم قومن سان انصاف پريو سلوڪ نه ڪيو آهي، پر پوءِ به هو ڏوهن جو اعتراف ڪرڻ باوجود به انهن جو ازالو ڪرڻ کان گوتناتون ڪندا آهن. اڳوڻي وزيراعظم نواز شريف جي دور ۾ به ملڪ جي سربراه سميت سندس ڪابينا جي اهم ماڻهن ان ڳالهه جو اعتراف ڪيو هو ته پاڪستان جي موجوده ڍانچي ۾ مظلوم قومن سان زيادتيون ٿيون آهن، جنهن سبب اسان کان اڳوڻو اوڀر پاڪستان الڳ ٿي ويو. خود موجوده فوجي سربراهه جنرل پرويز مشرف پنهنجي شروعاتي ڏينهن ۾ قوم کي جيڪا ايجنڊا ڏني هئي، ان جو مکيه نقطو اهو به هيو ته صوبن کي پنهنجا اختيار ڏنا ويندا، ساڻن جيڪي زيادتيون ٿيون آهن، تن جو ازالو ڪيو ويندو. پر اڄ جڏهن انهن اعلانن ۾ اقرارن کي 100 ڏينهن به مس گذريا آهن ته اهي اڻ محسوس ٿيندڙ دز هيٺان دٻجي غائب ٿي ويا آهن. صوبن کي اختيار ڏيڻ وارا ايجنڊا گڏهه جي مٿي تان سڱن وانگر غائب ٿي وئي آهي. آخر اهي ڪهڙيون قوتون آهن، جيڪي حاڪمن کي پنهنجن ئي لفظن جي حرمت کي پئمال ڪرڻ تي مجبور ڪري وجهن ٿيون.

دنيا آمريڪا جي ڪردار کي ڪيڏو به خراب نظرن سان ڇو نه ڏسندي هجي. ان جي مختلف ملڪن خلاف ڪيل ڪاررواين کي ڪيترو به ڪراهت جوڳو ڇو نه سمجهيو وڃي. پر هو اڄ به دنيا مٿان ان ڪري راڄ پئي ڪري، جو هن پنهنجي ملڪ جي عوام کي آزاديون گهٽ وڌ ئي سهي پر مهيا ڪري ضرور ڏنيون آهن. جنهن جو پاڪستان جهڙو ملڪ تصور به نه ٿو ڪري سگهي. جيڪو ملڪ ۾ ان جا حاڪم پنهنجن ئي ماڻهن کي بنيادي حق، انساني آزاديون ۾ قومي برابري مهيا ڪري نه ٿا سگهن. سي ڪهڙي منهن سان ٻين قومن مٿان

ٿيندڙ ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ خلاف آواز بلند ڪري سگهن ٿا، ان سلسلي ۾ عالمي حمايت ۽ امداد حاصل ڪري سگهن ٿا. ان ڪري چڱاين جي شروعات هميشه گهر کان ڪرڻ گهرجي. جيئن آمريڪا ريڊ انڊينز جي زمين تان قبضو ختم ڪرڻ جو اعلان ڪري ڪئي آهي.

(چپيل، روزانه سچ ڪراچي، 22 جنوري 2000ع)

بنياد پرستيءَ ڏانهن وڌندڙ سنڌ

سنڌ کي گذريل ٻن ڏهاڪن کان ڪينسر جهڙو هڪ خطرناڪ مرض اندران ئي اندران کائي کوکلو ڪري رهيو آهي. هتان جا سڀ ساڃهه وند ماڻهو ۽ انهن جون تنظيمون ان مرض جي مڙني خوفناڪين کان چڱي نموني واقف هوندي به ان خلاف ٻڙڪ ٻاهر ڪڍڻ لاءِ تيار نه آهن. ڪوبه ان مرض جي دوا ڳولڻ ۽ ان کي ناس ڪرڻ لاءِ سنجيده ڪونهي. اهو خطرناڪ مرض هتي ڏينهون ڏينهن وڌندڙ بنياد پرستي ۽ فرقيواريت آهي. جيڪا آهستي آهستي اسان جي الڳ قومي وجود، وطن، ٻولي، تاريخي روايتن ۽ ثقافتي قدرن کي نهوڙي

ناس ڪري رهي آهي. اسان جو نوجوان نسل، جيڪو تاريخي تسلسل ۾ ارتقا جي اصولن موجب وڌيڪ باشعور، عالمي امن جو پرچارڪ، مذهبي رواداري ۽ سهپ جو مجسمو بڻجڻ کپي ها، سو مدي خارج ۽ دقيانوسي روايتن، مذهبي ۽ فرقيوار جنون جي ور چڙهندو پيو وڃي. سنڌ جي مٿئين طبقي يعني جاگيردار ڪلاس طرفان هتان جي وچولي طبقي جي وطن دوست، ترقي پسند ۽ روشن خيال فڪر آڏو بند ٻڌڻ، انهن جي تنظيمي اوسر آڏو رڪاوٽون وجهڻ سبب هتي دقيانوسي سوچ رکندڙ مدي خارج فرقيوار ٽولن ۽ جماعتن کي اسرڻ، نسرڻ ۽ مضبوط ٿيڻ لاءِ ميدان خالي مهيا ٿي مليو آهي. مٿيون طبقو پنهنجي ويڪائو ذهنيت جي ڪري هر شيءَ کان لا تعلق بڻجي، پنهنجي ڍهندڙ طبقاتي وجود کي ٽوٽيون ۽ ٽنيا ڏيڻ ۾ مشغول آهي. اهو ئي مٿيون طبقو صرف اقتدار حاصل ڪرڻ لاءِ ڪڏهن جمهوريت پسند بڻجي ويندو آهي، ته ڪڏهن وري نظريه ضرورت تحت آمريت جي جهوليءَ ۾ وڃي پناهه وٺندو آهي.

ون يونٽ واري دور ۾ سنڌ اندر جيڪا سجاڳي جي لهر پيدا ٿي هئي ۽ رجعت پرستيءَ خلاف جيڪو علمي ادبي جهاد شروع ٿيو هو، تنهن جنرل ضياءُ الحق جي مارشل لا وارن ڏينهن ۾ ڦوهه جواني ماڻ بعد بيهر موت ڪاڏي آهي. اسان جي پڙهيل لکيل وچولي طبقي جي تنظيمي ڇڙواڳين، موقعي پرستيءَ، عياشين ۽ آسائشن جي ڳولا ۾ پٽڪندو رهڻ، هتي نه صرف مايوسيءَ ۽ نراسائيءَ کي پختا بنياد ميسر ڪيا آهن، پر ان نااميديءَ ۽ ڇڙواڳيءَ سبب هاڻي اسان کي ان ڳالهه جي ڪا به پرواهه نه رهي آهي، ته شاهه، سچل ۽ ساميءَ جي ديس کي فرقيواريت جي نالي تي کهڙيون اُماڙيون بڇايون پيون وڃن. صوفين جي ديس سنڌ ۾ هن وقت حالت اها وڃي

رهي آهي جو ترقي پسند، وطن دوست ۽ روشن خيال ماڻهن جي صفن ۾ نه صرف ڏينهون ڏينهن ڏار پوندا پيا وڃن، پر هو صرف هاڻي اخباري بيانن جي حد تائين وڃي محدود ٿيا آهن، سندن واڌ ويجهه جا سڀ دڳ ۽ رستا بند ٿي چڪا آهن. مسڪين، ابوجهه ۽ معصوم ماڻهن کي سبز باغ ڏيکاري، دلاسا ڏئي، طوفاني پرچار جي آڌار تي بنياد پرست ڪئمپن ۾ ڌڪيو پيو وڃي. نوجوان نسل قومي ۽ طبقاتي جدوجهد، ترقي پسند شعور ۽ رواداري بدران فرقيوار تشدد پسند تنظيمن جو سڱيو گرهه بڻجي رهيو آهي. جنهن سبب نه صرف سنڌ جي قومي ۽ طبقاتي جدوجهد ڏينهون ڏينهن ماٺي ٿيندي پئي وڃي، پر ان جي اوسر 20 سال اڳ واري حد تي رُڪجي وئي آهي. اسان جا نوجوان جهاد جي نالي تي ڪشمير ۽ افغانستان ۾ وڃي ته ڪنڌ ڪپائڻ لاءِ تيار ٿيو وڃن ٿا، پر پنهنجي ئي قومي حقن، انساني آزادين ۽ بنيادي ضرورتن جي حاصلات لاءِ آگر مان رت جو هڪ ڦڙو به وهائڻ لاءِ تيار ناهن. ڇا اها اسان جي قومي ۽ ترقي پسند تحريڪن جي شڪست ناهي، جو اسان پنهنجي نوجوانن کي پنهنجن ئي حقن جي حاصلات لاءِ سرگرم نه رکي سگهيا آهيون، پر ٻيا ست ڌاريا ماڻهو ۽ ٽولا ڪين پنهنجن مفادن لاءِ استعمال ڪري رهيا آهن. تاريخي تسلسل ۽ رفتار موجب هئڻ ته ائين گهرجي ها ته اڄ سنڌ منجهه مذهبي رواداري، سيڪيولر سوچ، فرقيوار سهپ ۽ جديد انساني قدر وڌيڪ جٽادار ۽ ناقابل شڪست هجن ها، پر هتي تاريخ جو ڦيٿو ڏينهون ڏينهن ابتو ڦري رهيو آهي.

افغانستان جي عوامي جمهوري انقلاب خلاف آمريڪي آشيرواد سان جيڪو نام نهاد جهاد شروع ٿيو هو، تنهن سڄي ملڪ سميت خاص ڪري سنڌ جهڙي سيڪيولر ۽ صوفي ماڻهن جي ديس کي به پنهنجي وڪڙ منجهه آڻي ڇڏيو آهي. هتي

بنياد پرست ٽولا ۽ فرقيوار تنظيمون نه صرف
متحرڪ ۽ سگهاريون ٿيون، پر هنن پاڻ کي جنگي
بنيادن تي منظم ڪرڻ به شروع ڪري ڇڏيو.
اهڙين تنظيمن کي جنرل ضياءُ، ملڪ جي سياسي
پارٽين ۽ جمهوريت پسند قوتن کي ڪمزور ۽
نيست و نابود ڪرڻ لاءِ سرڪاري سرپرستي
مهيا ڪئي، فنڊ ڏنا، جنگي تربيت لاءِ هٿيارن جي
کلي عام چرپر ۽ خريداري لاءِ ڇپر ۽ ڇانو مهيا
ڪئي. افغانستان مان سوويت فوجن جي
واپسيءَ بعد جڏهن اتي بنياد پرست ٽولا اقتدار ۾
آيا ۽ هڪ ٻئي جو رت وهائڻ ۾ مصروف ٿي ويا
ته ان عمل نه صرف هتان جي بنياد پرستن کي
تقويت بخشي پر کين افغانستان جي اندر پنهنجا
اتحادي به ملي ويا. جنهن بعد پاڪستان سميت
سنڌ ۾ اهڙين قوتن کي وڌڻ ويجهڻ ۽ متحرڪ
ٿيڻ لاءِ کليل ميدان ۽ ماحول ميسر ٿيو. ان
سڄي عمل خلاف سنڌ منجهه ڪا به سگهاري
مزاحمتي ۽ فڪري قوت اڳيان نه آئي. اسان
جون روشن خيال ڌريون سرڪاري سنڌ دشمن
عملن خلاف ته متحرڪ رهيون، پر هنن عوام کي
بنياد پرستيءَ جي وڌندڙ اثر کان بچائڻ لاءِ ڪا به
اڳڀرائي نه ڪئي.

اڄ سنڌ منجهه صورتحال ان حد تائين
خطرناڪ ٿي وئي آهي، جو هتي مذهبي جنونين جا
ٽولا بازارن، گهٽين، ڳوٺن ۽ چوواٽن تي حقوق الله
۽ حقوق العباد بدران فتني ۽ فساد جا واعظ ڪري
رهيا آهن. اهي ٽولا سرڪاري يونيورسٽين،
اسڪولن، ڪاليجن ۽ پهچي سائنس ۽ ٽيڪنالاجي
سميت ترقي پسند فڪر ۽ شعور خلاف وڏي
واڪي ڪچڙن ذهنن ۾ بارود جي بوءِ ڀري رهيا
آهن. انهن کي ڪوبه جهلڻ، روڪڻ ۽ ٽوڪڻ وارو
ڪونهي، هو ڪلم ڪلا نوجوانن منجهه نه صرف
فرقيواريت جي پرچار ڪري رهيا آهن، پر اتان جهاد

جي نـالي تي نوجـوانن کي ورغلائي پنهنجن جهـادي فوجي ٽـولن ۾ شـامل ڪـري رهيـا آهن. هتـان جي وڏن شهرن جي تعليمي درسـگاهن ۾ بنيـاد پرسـتن پنهنجن حــامين جي مــدد ســان انهن اهــل علم ۾ باشــعور اســتادن خلاف ڌرتي تنــگ ڪــرڻ شــروع ڪــري ڏني آهي. جيڪي نوجــوانن کي اينــدڙ وقت جي چئلينجن کي منهن ڏيڻ لاءِ جديد علم، ســائنس ۾ ٽئڪنالاجي سميت مهذب انساني قدرن ۾ ماڻهپي جو درس ڏيڻ ۾ مشغول آهن.

سنڌ ۾ بنياد پرسـت ٽـولا هڪ منظم رٿابنـدي هيٺ ننڍن شهرن جي سرڪاري ۾ فلاحي مقصــدن لاءِ رکيــل پلاٽن، رانــدين جي ميــدانن ۾ پـارڪن لاءِ مخصوص ڪيل ايراضين تي قبضا ڪري اتي پنهنجـا اڏا قـائم ڪـري رهيـا آهن. اهــڙن اڏن کي ظـاهري طــور ديــني درســگاهن جــو نــالو ڏئي اتي خــالص مذهبي تعليم ڏيڻ جي بدران هــزارين شـاگردن کي جهاد جي نالي تي فتني ۾ فسـاد لاءِ تيـار ڪيـو پيـو وڃي. اتي هڪ رٿابندي سان جنوني فوج تيار ڪــئي پئي وڃي. مدرسن جي خوبصورت نـانءَ تي جڙيـل اهڙن اڏن کي نه صرف زڪوات فنڊ مان هـر سـال ڪروڙين روپيـا ڏنـا پيـا وڃن، پـر ڪيـترائي پـرڏيهي ملڪ انهن جي بنا ڪنهن روڪ ٽوڪ جي ڳري مالي مدد ڪري رهيا آهن. سـنڌ ۾ اهـڙن درسـگاهن جـو مقصد ديني تعليمي گهٽ پر هڪ مخصـوص فـرقي جي پرچـــــار وڌيڪ رهي آهي. ان قســــم جي درسگاهن جا ڪنهن نه ڪنهن بنياد پرسـت تنظيم ۾ ان جي سهڪاري پرڏيهي ملڪ سان رابطـا موجـود آهن. جيڪي خــاص وقتن تي ڪين پنهنجن مقصــدن لاءِ اسـتعمال ڪنــدا رهن ٿـا. ملڪ ۾ شـيعا سـني فسـاد بـه ان سلسـلي جي ڪـڙي رهيـا آهن، خـود اسـان جـا حڪمـران مختلـف وقتن تي اهـا ڳالهـه تسليم ڪندا آيا آهن ته پر وارا اسلامي ملڪ اهڙين فرقيـوار تنظيمن کي مـالي مـدد مهيـا ڪـري رهيـا

آهن. اڳوڻي نواز شريف حڪومت □ جڏهن اوچتو ئي اوچتو هڪ فرقيوار تنظيم ڪي منظم دهشتگرديءَ جو نشانو بڻايو پئي ويو □ ملڪ □ هر طرف مسجدن، امام بارگاهن □ ٻين هنڌن تي بمن جا ڌماڪا شروع ٿي ويا هئا ته ان وقت پنجاب جي وڏي وزير شهباز شريف سميت خود وزيراعظم ان ڳالهه جو اعتراف ڪيو هو ته افغانستان جا طالبان دهشتگرديءَ □ ملوث آهن. حڪومت طرفان ان سلسلي □ افغانستان سان باضابطه احتجاج ڪري اها اپيل ڪئي وئي هئي ته هو اتي نه صرف دهشتگرد ڪئمپون بند ڪرائي پر اهڙين ڪئمپن □ پاڪستاني طالبان کي سکيا ڏيڻ جو عمل به بند ڪيو وڃي. خود اڄ به ملڪ جو چيف ايگزيڪيوٽو جنرل پرويز مشرف اها ڳالهه ڪري رهيو آهي ته افغانستان □ دهشتگرديءَ جون ڪئمپون بند ڪرائڻ لاءِ افغان حاڪمن سان ڳالهيون ڪيون وينديون، ڇاڪاڻ ته ان سبب نه صرف افغانستان پاڻ ڏکيائين جو شڪار ٿي رهيو آهي، پر پاڪستان به دنيا □ اڪيلو ٿيندو پيو وڃي. پاڪستان کي عالمي سطح تي دهشتگرد قرار ڏيڻ لاءِ سازشون سٽيون پيون وڃن. پاڪستان □ اڄ ڪالهه جيڪي تنظيمون ڪشمير جي نالي تي هٿيار □ گولا بارود گڏ ڪري رهيون آهن □ جنگي تربيتي ڪئمپون قائم ڪيون وينيون آهن، تن جي ان عمل سان ملڪ لاءِ ڪابه سڄاڻائپ نه ٿي رهي آهي. اٽلندو پاڪستان جو ڪيس عالمي سطح تي ڪمزور ٿيندو پيو وڃي. خود ڪشميرين لاءِ وڏيڪ مشڪلاتون پيدا ٿي رهيون آهن. اڄ ملڪ منجهه ڪشمير □ افغانستان جي نالي تي جيڪي جنگي ٽولا وجود □ اچي رهيا آهن، اهي سڀاڻي اتان واندڪائي ملڻ بعد هتي به ڪابل □ قنڌار جهڙين خونريزين کي جنم ڏيندا.

70 □ 80ع جي ڏهاڪن □ سنڌ منجهه

سيڪيولر ذريون انتهائي سگهاريون هيون، هتان جو نوجوان نسل ڪنهن نه ڪنهن طرح انهن جي اثر ۾ هيو. ترقي پسند شعور ۽ روشن خيالي ڏينهون ڏينهن وڌي رهي هئي، نوجوانن منجهه جديد فڪر ۽ رواداري ڏانهن رجحان هيو. اسان جا اسڪول، ڪاليج ۽ يونيورسٽيون بنياد پرست ۽ فرقيوار تنظيمن لاءِ نو گو ايرياز بڻيل هيون. هتان ڪشمير ۽ افغان جهاد جي نالي تي نوجوانن جون ڪيپون پرتي نه ڪيون ويندڙيون هيون. جديد قومپرستي، سوشلزم ۽ سيڪيولرزم هتان جي نوجوانن جا آئيڊيل فڪر هيا. انهن موضوعن تي ڪيترائي رسالا ۽ هزارين ڪتاب شايع ٿيندا هئا، پمفليٽن ۽ اسٽڊي سرڪلن ذريعي نوجوانن جي رهنمائي ڪئي ويندي هئي، پر بعد ۾ اسان جي وطن دوست ۽ ترقي پسند تنظيمن جي غير فعال ٿيڻ، سندن قيادت منجهه عياشي ۽ چڙواڳي پيدا ٿيڻ سبب اهو عمل اتي رڪجي ويو. جنهن سبب وچولي طبقي منجهه جيڪا مايوسي ۽ فراريت پيدا ٿي، تنهن جيڪو خال پيدا ڪيو، ان کي بنياد پرست ۽ فرقيوار تنظيمن پرڻ شروع ڪيو. اڄ حالت اها آهي جو اسان جي تعليمي ادارن مان نوجوانن کي جهاد جي نالي غير سرڪاري لشڪرن ۾ پرتي ڪري ڪشمير ۽ افغانستان جي اندر ٻرندڙ باهه ۾ اڇليو پيو وڃي. ان سڄي وهنوار تي اسان جون سڀ ذريون خاموش آهن، ان عمل جي ڪابه مزاحمت نه پئي ڪئي وڃي. ماڻهن منجهه اهڙن معاملن خلاف ڪوبه شعور ۽ سمجهه پيدا ڪرڻ جڻ ته سندن فرضن ۾ ئي شامل نه رهيو آهي. اهو ئي سبب آهي جو هاڻي اسان جي ڳوٺن ۽ شهرن ۾ افغانستان ۽ ڪشمير ڪان اسان جي ڳڀرو نوجوانن جا لاش پهچي رهيا آهن.

اڄ اسان جون جيڪي تنظيمون سنڌ جي حقن جي نانءُ تي پنهنجا دڪان سجايو ويٺيون آهن،

انهن کي هـوش کـان ڪم وٺڻ گهـرجي. سـنڌ جي
حقن لاءِ جدوجهد کان ڪير به انڪاري ڪـونهي، پـر
معـاملو صـرف اتي ختم نـه ٿـو ٿـئي. اسـان کي ان
سان گڏوگڏ پنهنجي عوام کي فرقيواريت ۽ بنيـادي
پرستيءَ جي باهه کان به بچائڻ جي ضـرورت آهي.
منجهن علمي بنيادن تي ترقي پسند شعور ۽ سـوچ
پيدا ڪرڻ لاءِ به جدوجهد ڪرڻ جي ضـرورت آهي.
نوجوانن کي روشن خياليءَ جو درس ڏيڻ ۽ جهالت
پسند قوتن جي چنبي مـان ڪـڍڻ لاءِ جنگي بنيـادن
تي حڪمت عملي ترتيب ڏيڻ جي ضرورت آهي. نه
ته ايندڙ 10 سالن ۾ سنڌ جو هي نقشو نـه رهنـدو.
نه صـرف سـنڌ جي الـڳ وطن ۽ قـوم وارو تصـور
ختم ٿي ويندو، پر اسان جـو وطن فرقيـوار ۽ بنيـاد
پرست قوتن جـو جنگي ميـدان بڻجي وينـدو. اسـان
هندو، مسـلم، شـيعا، سـني، وهـابي ۽ بريلـوي جي
چڪر ۾ هڪ ٻئي جا ڪنڌ ڪوريندا وتنداسين. اسان
جي درسگاهن تي جاهل فوجن جا پهرا هوندا، جديد
علم ۽ شـعور جي خـواهش ڪبـيرو گناهــه بڻجي
ويندي. روشن خيالي ۽ سيڪيولر سوچ ڦـاهيءَ جـو
ڦنـدو بڻجي وينـدي. دنيـا 21 هين صـدي جي نعمتن
مان فيضياب ٿيندي رهندي پـر اسـان هڪ ٻـئي جي
رت جا پياسا بڻجي ويندا سين. هي سـوال اسـان لاءِ
اڄ جـو وڏو چئلنج آهي، ڇـا اسـان جديـد سـنڌ جي
اڏاوت لاءِ اهو چئلينج قبول ڪرڻ لاءِ تيار آهيون.

(ڇپيل، روزانو سچ ڪراچي، 13 فيبروري 2000ع)

□□□

ٿر کي ديوار ڏياري ڇڏيو!

اسان جڏهن مٺيءَ کان نئون ڪوٽ اچي رهيا هئاسين ته نئون ڪوٽ اچڻ کان اڳ هڪ ”جهوني قلعي“ وٽ نهيل پوليس چيڪ پوسٽ تي ترسڻ وقت پوليس واري پڇيو ته، ”اوهان سنڌ جي ڪهڙي شهر پيا وڃو؟“ سندس ان سوال منهنجي دماغ جا در ڪڙڪائي ڇڏيا. ڇاڪاڻ ته ان کان اڳ مٺيءَ □ هڪ گاڏين جي گئراج تي ويٺل پوڙهي ٿري به ساڳيو سوال ڪيو هو ته، ”اوهان سنڌ جي ڪهڙي شهر کان آيا آهيو؟“ سندن اهي سوال واقعي دل □ دماغ تي هٿوڙا هڻي رهيا هئا □ ان □ قصور ٿرين جو نه پر شايد اسان سڀني سنڌ واسين جو هيو. اسان واقعي ڪين ايترو ته اڪيلو، اڀاڻڪو □ نراس ڪري ڇڏيو آهي، جو هو ”نئون ڪوٽ جي جهوني ڪوٽ“ کان اڳتي واري علائقي کي سنڌ نه پر ٿر چوندا آهن. سنڌ، جيڪا ٿرين لاءِ سڪئي، ستابي □ خوشحال ديس جي تصور طور موجود آهي، تنهن لاءِ جڻ ته سندن دلين تي ڪنڊيدار سرحدي لڪيرون ڇڪيل هجن!

ٿر جي پٽن تي سوين سڄ لهي ويا، پر سندن سوڪهڙي ستيل مکڙن تي ڪڏهن به بهار جي ڪنهن جهوٽي مرڪ نه آندي. سدائين بک، بدحالي، پاٽيءَ جي اٿاٿ، خوفناڪ بيمارين جا حملا ۽ اڻ ڄاتل وائرس جا راتاها، ڪڏهن ته آفريقا جي جهنگلن ۾ بريٽن ۽ اينڊز ڏڪارن کي به شرمائي ڇڏيندا آهن. آفريقي پوءِ به ان ڳالهه ۾ ترين ڪان وڌيڪ خوش نصيب آهن، جو جڏهن سندن اگهاڙن پنن ۾ ڪرنگهي جي هڏي کي ڇهندڙ پيٽن واريون تصويرون عالمي ميڊيا جون زينت بڻيون آهن، ته ڪين پيٽ ڀرائيل ملڪن طرفان پيٽ جو دوزخ ڀرڻ لاءِ ڪجهه امداد ۽ دوائون پڻ ملي پونديون آهن. پر اسان جي واڳ ڌڻين کي تري ماڻهن جي عزت نفس جو ايڏو ته خيال هوندو آهي جو سندن بڪايل چهرا ٽي وي تي ڏيکاري دنيا کان امداد حاصل ڪرڻ جو ڪل جوڳو عمل سندن وس کان ٻاهر هوندو آهي.

گذريل ڪجهه ڏينهن کان سنڌ جو ٿر هڪ خطرناڪ بيماري وائرل انفيڪشن جو شڪار آهي. هڪ طرف تري ماڻهو بدترين ڏڪار جي لپيٽ ۾ آهن، ته مٿان وري ڪاڏي جي ڪوٽ ۾ صاف پاٽيءَ جي اٿاٿ سبب "وائرل انفيڪشن" ٻارن، ٻڍن، عورتن، مردن، تي راتاهو هڻڻ شروع ڪيو آهي. صرف اخبارن تائين پهتل اطلاعن موجب مري ويندڙن جو انگ 175 کان به ٽپي ويو آهي. جڏهن ته ڪيترائي مريض اسپتالون نه هجڻ سبب گهرن ۾ تڙپي ۽ سڏڪي رهيا آهن. ڀلا جيڪڏهن اسپتالون به هجن ته ڪهڙو فرق ٿو پوي. ڏڪار ستيل ماڻهن ۾ دوائن خريد ڪرڻ ته ڇا پر اسپتالن تائين پاڙا پري پهچڻ جي به سگهه نه آهي. رڳو وائرل انفيڪشن هجي ته به ان هڪڙي آفت کي منهن ڏجي، پر هتي ته دنيا جهان جي مڙني بيمارين ۽ مصيبتن ٿر جو در ڳولي لڌو آهي. ٿر ۾ ڪم ڪندڙ

سماجي تنظيمن موجب هر هزار ماڻهن منجهان 160 ماڻهو ڪنهن نه ڪنهن بيماريءَ ۾ مبتلا آهن. بيماريون ۾ ذڪار رڳو قدرتي مصيبتون هجن ته به ماڻهو قسمت تي ڏوهه ڏئي ماٺ ڪري ويهي رهي. پر هتي ته وڏو عمل دخل اسان جي واڳ ڏڻين جي بي حسيءَ جو به آهي. پلا جيڪڏهن هندستان سان لاڳاپيل ٿر واري علائقي ۾ واهه ڪوٽائي پاڻي پهچائي سگهجي ٿو، اتي اسپتالون، اسڪول ۾ بجلي مهيا ڪري ماڻهن کي سک ۾ خوشحالي ڏئي سگهجي ٿي ته پوءِ سنڌ واري ٿر ۾ اهي شيون ڇو ممنوع قرار ڏنل آهن؟ اڻ برابريءَ جي ته اها انتها ڇئبي جو هڪ وڏي صوبي ۾ روڊن ۾ رستن جو ڄار هوندي به اتي موٽر وي تعمير ڪيا پيا وڃن. شهرن ۾ زير زمين يا فلاءِ اوور پليون ناهي، خوبصورت پارڪ، فٽ پاٿون يا باغ باغيچا جوڙيا پيا وڃن. پر ٻئي طرف ٿر کي پاڪستان يا سنڌ جو حصو سمجهڻ بدران ڪنهن آفريقي رياست وانگر اوپرو ملڪ سمجهي، ان جي ڏکن سورن کان لاتعلق بڻجي وڃجي ٿو. ٺيڪ آهي، جيڪڏهن اسان ۾ توهان جي ذهنن ۾ ضميرن تي چڙهيل ڪٽ سبب اهو تصور پختو ٿي چڪو آهي، ته ٿر کي پنهنجي ئي جسم جو حصو سمجهڻو ناهي ته پوءِ پلا جيئن انسانيت جي ناتي افغانستان، بوسنيا يا ڪنهن آفريقي ملڪ جي امداد ڪئي ويندي آهي، ترين سان به ساڳيو قرب ٿيڻ گهرجي. پوءِ پلي ترين ۾ اهو احساس وڌيڪ پختو ٿئي ته ٿر پاڪستان يا سنڌ جو حصو نه پر ڪو اوپرو علائقو آهي. جنهن ڏانهن ترڪيءَ وانگر اسلام آباد مان امدادي سامان جا جهاز پري ته نه موڪليا ويا آهن، پر گڏهه گاڏن تي اتي جون ٻورين ۾ دوائن جا ڪوڪا خيرات طور روانا ڪيا ويا آهن.

ويندي ويندي اهو به چوندو هلجي ته ان ڳالهه جو به بندوبست ٿيڻ گهرجي جو ٿر کي

”جهوني ڪوٽ“ وٽان ديوار ڏياري چڙجي. متان اتان ڪو ڏکر رستو پلجي سنڌ يا پاڪستان ۾ داخل ٿئي يا وائرل انفيڪشن ڪي تر جون پٿون روڪڻ ڪان قاصر ٿي وڃن ۽ اها باقي ملڪ جي سکي ستابي زندگيءَ ۾ ڪو پونچال نه مچائي چڏي.

(چپيل روزانه ڪاوش حيدرآباد، 14 مارچ 2000ع)

□□□

ڪوڙو تون ڪفر سين.................

4 ڪروڙ سنڌي ماڻهن جو وجود، سندن شعور ۽ عالمي انساني حقن جي حاصلات لاءِ منجهن موجود تڙپ پياري پاڪستان جي حڪمراني ڪان هضم نه ٿي ٿئي. پاڪستان نهڻ ڪان وٺي اڄ تائين، آمريت ۽ آپيشاهيءَ خلاف جدوجهد هجي يا وري جمهوري حقن لاءِ جدوجهد ڪان وٺي قومي حقن جي حاصلات لاءِ هلچل هجي، ان جو جيڪڏهن اکين تان تعصب جا کوپا لاهي تجزيو ڪيو وڃي ته انهن مڙني جدوجهدن جي سراٽي وارو ڪردار سنڌين ئي ادا ڪيو آهي. اهائي سندن شعوري پختگي ۽ ماڻهپو هتان جي حڪمرانن جي نڙگهٽ ۾ مڇيءَ جي ڪنڊي وانگر اٽڪي بيٺو آهي، جنهن کي نه هو ٻاهر ڪڍي سگهن ٿا ۽ نه وري ڳيت ڏيئي هضم ڪرڻ جو حوصلو ساري سگهن ٿا. پوءِ سڙي دل سان بهتان بازيون، نڀيون ۽ فريب ڪري سمجهن ٿا ته هو سنڌ جي شعور ۽ ڏاهپ بابت دنيا جي اکين ۾ ڌوڙ وجهڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندا.

اسان جي صدر جنرل مشرف صاحب جي سنڌين تان ڪاوڙ لهڻ جو نالو ئي نه ٿي وٺي، ڪيس جڏهن به ڪو موقعو ملندو آهي ته سنڌين کي نااهل، ناسمجهه، جاهل، ڇٽ اڌ پڙهيل جا لقب ڏيڻ پنهنجو منصبي فرض سمجهندو آهي، تازو صدر جنرل پرويز مشرف، ملڪ واسين کي ڪيل خطاب سنڌين کي مخاطب ٿيندي جيڪي ڪلمات ادا ڪيا آهن، انهن مان ته اهو ئي تاثر ملي ٿو ته هو هن جاهل قوم (سنڌين) جي رهبري رهنمائي لاءِ موڪليو ويو آهي. شايد اهو ان ڪري به هجي جو هو جنهن طبقي سان واسطو رکندڙ آهي، انهيءَ طبقي (فوج) جي هن کان اڳ آيل حڪمران جنرل ضياءُ الحق به پاڪستان جي اقتدار تي قبضو ڪرڻ بعد دعويٰ ڪئي هئي ته ڪيس هن قوم جي رهنمائي نجات لاءِ الله تعاليٰ طرفان خاص نمائندو مقرر ڪري موڪليو ويو آهي، جيئن هو هن جاهل قوم کي سنئين دڳ تي آڻي، سندس مشڪلاتون گهٽائي، پرڪائنات جي خلق سندس هٿ هوڏ کي آزاد فضائن ساڙي پسم ڪري ڇڏيو.

حڪمران چون ٿا ته سنڌ جا ماڻهو بي سمجهه آهن، بي عقل آهن. پر هنن کي اهو نه وسارڻ گهرجي ته سنڌ جا ماڻهو ”چريا ڪريا“ ضرور آهن، پر سچاڻن سيني کي ٿا. سنڌي ماڻهو موجوده پاڪستان جي سيٽ اپ مڙني قومن کان وڌيڪ ڏاها، باشعور محب وطن آهن. تاريخ شاهد آهي ته سنڌي ماڻهو ڪڏهن به مذهبي ڪٽرپڻي فرقيواريت مبتلا نه رهيا آهن، هنن ڪڏهن به دين ڌرم جي نالي تي هڪ ٻئي جا ڪنڌ نه ڪٽيا آهن. برصغير جي ورهاڱي وقت به جن ماڻهن لکين بي گناهه مردن، عورتن ٻارڙن جو قتل عام ڪيو، عورتن جي عصمت دري ڪئي، نابالغ نياڻين جي معصوم پاڪ جسمن وحشت

جون سنگينيون ٿنبيون، اهي سنڌي نه هئا پر ان سچي عمل ۾ اڄ اسان مٿان حڪمراني ڪندڙن جا ابا ڏاڏا ضرور شامل هوندا. اڄ به جيڪڏهن ورهاڱي دوران وهيل رت جو پيرو کڻبو ته سنڌن ئي نسل جا هٿ رنگيل نظر ايندا. بنگلاديش ۾ 30 لک بي گناهه پاڪستانين جي خون جا ڇنڊا، ڪنهن به سنڌ ڄائي جي منهن ۾ ڇاتي تي نظر نه ايندا.

پاڪستان ٺهڻ کان وٺي اڄ تائين دهشتگردي، مذهبي انتها پسندي ۽ جنونيت سنڌ جي ڪک مان جنم نه ورتو آهي. سنڌ جا حقيقي وارث ٽارچر سيلن جا خالق نه رهيا آهن، هنن مائرن ۽ ڀينرن کي پنهنجن پيارن جا لاش ٻورين ۾ بند ڪري تحفي طور نه ڏنا آهن. خانگي لشڪر ۽ مجاهدن جا ٽولا سنڌ جي سرزمين مان ڦٽي نه نڪتا آهن، پر پنجاب ۾ سنڌ جي گادي واري شهر جون مخصوص آباديون انهن جي نرسري رهيون آهن. اڄ به جنگي جنونين جا اڏا پنجاب جي شهرن ۾ موجود آهن، ٽارچر سيلن جا پيرا انهن جي گهرن ڏانهن وڃن ٿا، جيڪي اڄ پاڻ کي قوم جا قائد قرار ڏيندي ٿڪجن نه ٿا.

سنڌ جي ضمير ۽ خمير ۾ انسانيت سان محبت، ماٺهپو، سهپ، رواداري، ڪهل، رحم ۽ درگذر جا تصور ائين سمايل آهن، جيئن ننڍڙي معصوم ٻارڙي لاءِ ماءُ جي ڇاتي ۾ پاڪ ۽ پويتر کير موجود هوندو آهي. اسان جا حڪمران اڄ دهشتگردي، مذهبي جنونيت ۽ انتها پسندي خلاف آمريڪي ڏوڪڙن عيوض ويڙهه ۾ مصروف آهن، پر سنڌ جي ماڻهن ته ان وقت به جنگي ٽولن ۽ دهشتگرد گروپن جي سرواٽي ۾ واڌ ويجهه جي مخالفت ڪئي هئي، جنهن وقت موجود حڪمران اڳوڻي سوويت يونين جي افغانستان ۾ موجودگي خلاف ”عظيم جهاد“ ۾ مصروف هئا. سنڌ جي مذهبي رواداري ۽ سيڪيولرزم ڪنهن آمريڪي

ڊالر جي لالچ يا ميزائيل حملي جي خوف جي
محتاج نه رهي آهي. سنڌ ته جنرل ضياءُ الحق جي
دور ۾ ٻه طالبان ڪلچر جي واڌ ويجهه جي
مخالفت ڪئي هئي، مذهب جي نانءُ تي عوام
منجهه وڇوٽيون پيدا ڪرڻ واري عمل کي
انسانذات لاءِ زهر قاتل قرار ڏنو هو. پر ان وقت
سنڌين کي دهريو، روس ۽ ڀارت جو ايجنٽ قرار
ڏئي ڇٽيو ۽ ڇيپاٽيو ويو هو. پر تاريخ ثابت ڪيو ته
سنڌ جا ماڻهو باشعور هجڻ ڪري وقت جي حالتن
۽ نزاڪتن کان حڪمرانن کان وڌيڪ باخبر هئا.
اسان جيڪا ڳالهه ڪالهه ڪنداسين، حڪمران
آمريڪي ڊالر ۽ ميزائل جي خوف کان اڄ ڪرڻ تي
مجبور آهن، پوءِ به چيو پيو وڃي ته سنڌ جا ماڻهو
ناسمجهه ۽ جاهل آهن.

ملڪ ۾ فوجي آپيشاهين، غير جمهوري
فيصلن ۽ انساني حقن جي لتاڙ خلاف سڀ کان
وڌيڪ موثر آواز سنڌ مان اٿيو آهي. ملڪ کي
جيڪي به جمهوري ۽ انساني حق ٿوري ٿڪي انداز
۾ حاصل ٿيا آهن انهن جي پٺيان سنڌي ماڻهن جو
رت ۽ پگهر شامل رهيو آهي. 1983ع ۽ 1986ع
جي جمهوري هلچل جي نه فقط سنڌ سرواٽي
ڪئي پر پنهنجا ڪونڌر ڪهايا، ڳوٺ ۽ وسنديون
برباد ڪرايون. ان کان اڳ اوڀر پاڪستان تي فوجي
چڙهائي خلاف اولهه پاڪستان ۾ سڀ کان وڌيڪ
احتجاج سنڌ ۾ ئي ٿيو. جيڪڏهن سنڌ جا ماڻهو
باشعور نه هجن ها، منجهن سياسي ڏاهپ نه هجي
ها ته هو به ٻين قومن ۽ طبقن وانگر طاقتور
حڪمرانن جي دلالي ڪندي، اهو سڀ حاصل ڪري
وٺن ها، جيڪي ٻيا طبقا ۽ گروپ حاصل نه ڪري
سگهيا آهن.

سنڌ ۾ ان جي ڌٽين کي اڄ جيڪي طعنا ۽
مهڻا ملي رهيا آهن، ان جو واحد سبب اهو ئي آهي
جو سنڌي ظالم، جابر، قبضا گير نه رهيا آهن. هنن

ڪڏهن به طاقت جو سرچشمو بندوق کي قرار نه
ڏنو آهي. سنڌ جي 5 هزار سالن جي تاريخ گواهه
آهي ته سنڌين پاڙيسري ملڪن ۽ قومن کي تهس
نهس ۽ تاراج ڪرڻ لاءِ لشڪر نه جوڙيا آهن، هٿيار
گڏ نه ڪيا آهن، پر هنن وسنديون ۽ واهڻ ساڙڻ
بدران شهر اڏيا آهن، تهذيبن جو بنياد وڌو آهي، علم
۽ هنر کي پنهنجو هٿيار قرار ڏنو آهي. پر بدقسمتي
آهي جو اڄ سنڌ انهن جي راڄ هيٺ اچي وئي آهي،
جن جو نه ته ڪو ديس رهيو آهي ۽ نه وري ڪا
تهذيب، ثقافت ۽ سڃاڻپ رهي آهي. مغلن، ارغونن
۽ ترخانن جي نسل سان واسطو رکندڙ باقيات
پنهنجي ذهنيت ان سنڌي مٽان مڙهڻ گهري ٿي،
جنهن علم ۽ دانش جا مرڪز ساڙي پسم ڪرڻ
بدران موهن جي دڙي ۽ آمري جي ڪڪ ۾ امن
عالم جا گيت سرجيا، ڪنهن بندوقچي کي سلوٽ
ڪرڻ بدران سرنهن جي گلن وچ ۾ ناچ ڪندي
سڄي ڪائنات کي نه فقط جهومائي ڇڏيو ۽
پنهنجي رنگ ۾ رنگي ڇڏيو.

موهن جي دڙي جي مٽي مان ٿي ماضيءَ
جي ڪا ياد اچي،
هن ديس جا ماڻهو ڏاها ها
جن لاءِ جيئي سنڌ اچا.

(لکيل ۽ شايع ٿيل: 2004 ع)